

ՔՐԻՍՏԵՓ. ԿՈՒՈՍՏՆՈՍ

ԿԱՄ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՔՅՆՈՒՆԸ

ԳԵՂՂԻՆԵՐԷՆԷՆ

ԱԶԱՏ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒՄ

ՍԻՆՏԵՆՆԸ

ՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԵԸ

ՌՄՂԹ

910.4

4-64

N° 24

9997

уѣдѣ

губерн. архиву мѣстн.

уѣдѣ

2nd 1st 2nd 3rd 4th 5th 6th 7th 8th 9th 10th 11th 12th

1997 - 02

2004

3988.

ՎՐԻՍՏԵՓ. ԿՈՒՈՄԻՏԵ

910.4
4-64

Կ Ա Մ

ԵՄԵՐԻԿԵՅԻ ԳՏՆՈՒՒԼԸ

ԳԱՂՂԻԵՐԷՆԷՆ

ԱԶԱՏ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԸ

1004
18212

ՎԻԷՆՆԵ

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

1850. Ռ Մ Ղ Թ

13358

1851

ՅԵՌԵՂԵԲԵՆ

Թէ որ մարդու մը մեծութիւնը՝ իր ըրած գիւտին մեծութենէն, եւ անկից յառաջ եկած օգուտներէն չափելու է նէ, անշուշտ աշխարհքիս ամենէն մեծ ու երեւելի մարդիկներուն կարգը դնելու է զՔրիստափոր Կոլումբոս, որովհետեւ իր գիւտն ալ աշխարհքիս մէջ պատահած ամենէն մեծ դէպքերէն մէկն է։ Մեր Ազգայիները ասանկ երեւելի մարդու մը վարուցը տեղեակ ընելու եւ իր ըրած գիւտին մանրամասն պարագաներն առջեւնին դնելու բաղձալով՝ աս պատմութիւնը կը հրատարակենք։ Բայց վախճաննիս՝ միայն պատմական ծանօթութիւն տալ չէ, հապա նաեւ ան որ մէջէն կենցաղագիտական ու բարոյական խրատ առնուի։ որովհետեւ աս գրուածքիս գրեթէ ամէն մէկ երեսը կենցաղագիտութեան ու բարոյականի մէջ մէկ դաս է։

Կը յուսանք որ Ազգայինք աս մեր փոքր աշխատութիւնը սիրով կ'ընդունին, եւ թէ պատմական տեղեկութեամբ կը զուարճանան, թէ բարոյական օգուտ կը քաղեն։

ՔՐԻՍՏԵՓ. ԿՈՂՈՄԻՈՍ

Կ Ա Մ

Ե Մ Ե Ր Ի Կ Ե Յ Ի Գ Տ Ն Ո Ի Ի Լ Ը

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ե.

Լուսիրանացաց՝ ծովով Հնդկաստան ճամբայ գործելու համար
ըրա՞ծ զանազան ջանքը :

ՏԱՄՆՈՒՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՆ սկիզբները նաւապետները խելքով մտքով ասոր զբաղած էին , որ ծովով Հնդկաստան երթալու ճամբայ մը գտնեն . բայց ամենէն աւելի Լուսիտանիայի տերութիւնն էր , որ Ափրիկէին բոլորաիքն անդադար ճամբորդութիւններ ընել կու տար :

Ճիւղիանէս 1433էն սկսեալ՝ նաւարկութիւն կ'ընէր , ու Նուռն կամ Պայատոր հրուանդանէն անդին անցած էր : Իրմէ յառաջ ամենեւին Եւրոպացի մը անկից անդին գացած չունէր , իսկ հին աշխարհագիրները կը կարծէին որ Ափրիկէ հարաւային կողմանէ իրեն երկայնատարած նահանգներովը Ասիային հետ միացած , եւ Հնդկաստանի ծովը երկու ցամաքի մէջ ծոց կամ լիճ մը ձեւացած ըլլայ . դարձեալ կը համարէին որ ամէն ծովերն ալ Միջերկրական ծովուն պէս իրենց չորս կողմը երկիր ունին :

Բայց արդէն յառաջուրճէ աւանդութիւն մը պահուած ըլլալով որ Քրիստոսի ծնընդենէն 610 տարի յառաջ Փիւնիկեցիք Ափրիկէին չորս դին նաւարկու-

Թիւն ըրած են, Լուսիտանացիք՝ Նուն Հրուանդանին սահմաններն անցան նէ՝ սկսան փնտռել որ արդեօք ստուգիւ Ափրիկէին բոլորաիքն ասանկ ճամբայ մը կայ։ Աս պատճառաւ Լուսիտանիայի Յովհաննէս Ա. Թագաւորին որդին՝ Հենրիկոս իշխանը բոլոր ճգամք ասոր ետեւէն ինկաւ. ինք աշխարհագրութեան ուսումը յորդորեց ու ոտք հանեց, որ ան ատենը շատ ետ մնացած էր, վասն զի դեռ եւ ոչ երկրին ձեւը կը ճանչնային։ Աողմնացոյցը նոր գտնուած ըլլալով՝ ասոր օգնութեամբ կրնային բովանդակ Ալիսանոսին վրայ աւելի դիւրութեամբ նաւել. բայց նոյն ատենը կարծիք մ'ալ կար որ այրեցած դօտաւոյն տաքութեան ամենեւին չիդիմացուիր, եւ հոն գացողը ստուգիւ կը մեռնի։ Հենրիկոս՝ Ալիարուիայի Թագաւորութեան Սակրա բերդաքաղաքին մէջ դիտանոց մը շինել տուաւ եւ ուսումնարան մը հաստատեց, ու շատ գիտուն մարդիկներ հոն կանչեց, որոնք գործիքներն ու աշխարհացոյցները կատարելագործեցին, եւ կամաց կամաց վերցուցին ան նախապաշարմունքը՝ որով մարդիկ կը կարծէին թէ հարաւային կողմը նաւելով՝ չընակուելու երկրի կը պատահուի. եւ Ափրիկէին բոլորաիքն եղած նաւադնացութիւններուն ան աստիճանի օգնեցին, որ 1447ին Առինէայի եղերքը հասան, եւ 1473ին կաղանդին օրը հասարակածէն անդին Աննապոնա կղզին գտան։ Ուստի աս սարսափելի սահմանը մէյ մը անցուած էր, եւ այրեցեալ դօտին նաւադնացներուն ալ վախ մը չէր պատճառեր։ Նոյն տարին Հենրիկոս իշխանը մեռաւ, եւ սաստիկ բաղձաւքին կատարումը, այս ինքն Ափրիկէին քովերէն Հնդկաստան երթալու ճամբուն գտնուիլը չկրցաւ տեսնել։

Այսպիսի ատեններ էր որ Քրիստափոր Կոլոմբոս ծովային աշխատանքներու եւ վտանգներու մէջ կը կրթուէր ու կը պատրաստուէր։

կութիւն կ'ընէր, ու շատ անգամ մաւրիտանացի
 հէներու դէմ քաջութեամբ կռուեցաւ: Իր կենացը
 առաջին տարիներուն վրայ տեղեկութիւննիս այսչափ
 է, մասնաւոր դիպուածներու վրայ աւելի լուսաւո-
 րութիւն մը չունինք: Ֆեռնանտոյին պատմածին
 նայելու ըլլանք, Արլոմբոս երեսունուվեց տարւան եղած
 տոենը՝ զարմանալի դիպուածով մը Լուսիտանիայի
 երկիրը գնաց: Ֆեռնանտոյի պատմութիւնն առ է:
 Նաւապետ մը կար, կ'ըսէ, որն որ Արլոմբոյ ծովա-
 պետին եղբօրորդին կը կարծուի. ասիկա ծովու յե-
 լուզակներու (հո-բասնէրո-) դէմ այնչափ պատե-
 րազմ՝ ըրած ու յաղթած էր, որ ամենուն զարհուրելի
 եղած էր, մինչեւ մայրերը տղաքնին վախցընել ուզած
 տոեննին՝ Արլոմբոյ նաւապետին անուամբը կը սպառ-
 նային: Քրիստափոր Արլոմբոս առ նաւապետին նաւա-
 տորմզին մէկ նաւուն հրամանատարն էր: Ան (1470ին)
 տոենները՝ որ Ճենովայի ու Վենետիկի մէջ թշնա-
 մութիւն կար, չորս վենետիկցի նաւեր մեծամեծ
 հարստութիւններով լեցուած՝ Հոլանտայէն կու
 գային: Արլոմբոյ Աիպրաղարի մօտ իր նաւերովը
 անոնց վրայ յարձակելով՝ կռուիլ սկսաւ: Քրիստա-
 փոր Արլոմբոս իր նաւը թշնամիներուն նաւերուն
 մէկուն մօտիկցուց. երկու նաւերը շղթաներով եւ
 ճանկերով իրարու կապուեցան, եւ կռիւը սկսաւ:
 Բայց իրարու վրայ բռնկած նիւթեր նետելով՝ նաւերը
 սկսան այնպէս այրիլ, որ կրակը մարելն անկարելի
 եղաւ: Նաւապետները վտանգը տեսնելով՝ իրենք
 զիրենք ծովը նետեցին: Արլոմբոս՝ որ աղէկ լողալ
 գիտէր, թիակի մը օգնութեամբ երկու փարսախ
 տեղ լողալով՝ Լուսիտանիայի եզերքն ելաւ: Ասանկով
 Արլոմբոս Լուսիտանիա մտաւ ան տոենը՝ երբոր առ
 թագաւորութեան մէջ Հնդկաստան երթալու ճամ-
 բուն վրայ մեծամեծ խնդիրներ կ'ըլլային:

Գ.

ԱՅՈՒՄՔՈՒՆԻ ԼՈՒՍԻՐԱՆԻՄ ՏՈՒՅՄԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿԸ:

Վերստափորին նոր երկիր դառնելու բաղձանքը Լուսիտանիա կեցած ատեն շատ աճեցաւ: Հոնտեղը Բարթուղիմէոս անունով ասպետի մը աղջկան հետ կարգուեցաւ: Աս Բարթուղիմէոս Ժե. դարուն աւուանի նաւապետներէն մէկն էր, որն որ Հենրիկոս իշխանին տակ նաւարկութիւն ըրած, ու Կանարեան կղզիներէն՝ Բորդոյ Սանդոյ ըսուած կղզւոյն մէջ գաղթականութիւն մը հաստատած էր: Բարթուղիմէոսին այրի կինը իր երկանը ճամբորդութիւններէն ինչ որ գիտէր նէ՝ Այլոմբոսին կը պատմէր: Անոր ամէն թղթերն ու աշխարհացոյցները Այլոմբոսին նոր մտածելու նիւթ մը եղան. ամէն բանէն աւելի Ավիլիանոսին վերաբերեալ բաները կը սորվէր: Առինէա ճամբորդութիւն ընող նաւերով՝ ինքն ալ իր կնոջ հետ մէկտեղ պտըտեցաւ. վերջապէս քիչ մը ատեն Բորդոյ Սանդոյ մնաց, ուր որ իր կինը կալուածներ ունէր, ու հոն Տիէկոյ որդին ծնաւ: Նոյն տեղը Պետրոս Գորրէա անունով անուանի նաւապետի մը հետ շատ անգամ կը տեսնուէր: Եւ որովհետեւ Այլոմբոս սքանչելի աշխարհագրութեան տախտակներ կը քաշէր, անոր համար ամենէն երեւելի գիտուններն ալ սկսան իր վրան մեծ համարում ունենալ ու հետը թղթակցիլ կամ տեսնուիլ: Ամենէն աւելի՝ Պօղոս Գոսգանելի անունով Ֆիորենցացի գիտնականին հետ սիրով կապուած էր: Աս երկու գիտուն մարդիկները՝ իրենց քննութիւններէն ծագած տեղեկութիւններն իրարու պատմելով կը զուարճանային:

Նոյն ժամանակները Այլոմբոս իր մտքին մէջ աս մեծ խորհրդին վրայ սկսաւ մտածել, թէ Լուսիտանացւոց դացած ճամբէն ուրիշ ճամբով մ'ալ կրնայ Հնդկաստան նաւարկութիւն ըլլալ: Շատ Զանաց ու

աշխատեցաւ որ իր ենթագորութիւնը մաթեմատիկական ցոյցով հաստատէ: “Երկիրը կըր է, կ'ըսէր Ալլոմբոս, (աս ճշմարտութեան վրայ ինք ամենեւին տարակոյս չունէր, որուն ան ժամանակը շատ գիտուններ դէմ կը դնէին.) թէ որ կըր է նէ, ուրեմն կրնայ բոլորովորդ պտըտցուիլ. եւ թէ որ աստիճաններու բաժնուելու բլայ, ու տարածութեան երեք մասը՝ Կանարեան կղզիներէն մինչեւ Ասիայի վերջի ծայրը՝ ճանչցուած սեպուի, ուրեմն Ովկիանոսը՝ աս տարածութեան չորս մասին մէկը պիտ'որ ունենայ, ու թէ որ միշտ դէպ ի արեւմուտք նաւարկուելու բլայ՝ պէտք է որ Ասիայի արեւելեան եզերքը հասնուի,": Աս հետեւութիւնն ուղիղ էր. բայց Ալլոմբոս կը խաբուէր հեռաւորութեան վրայ, զորն որ չէր կրնար ճշդիւ հաշուել. եւ ամենեւին մտքէն ալ չէր անցներ որ Ասիայի ու Եւրոպայի մէջ Ովկիանոսին ընդարձակ դաշտերուն վրայ հին աշխարհքին չափ երկիր մ'ալ բլայ: Ինք շատ քննութիւններ կ'ընէր. իր կարծիքը հաստատելու համար Մարկոս Պօղոսին ԺԴ. դարուն մէջ ըրած ճամբորդութիւնը յառաջ կը բերէր. որն որ Ասիայի մէջ՝ անծանօթ ու աշխարհագիրներու չգիտցած տեղերը հասած էր, ու Ասիայի արեւելեան կողմի Արքիպելագոսներուն ստորագորութիւնն ըրած էր: Բոլոր աս բաները Ալլոմբոսին տեսական մտածմունքները հաստատելով, իր առաջին անորոշ գաղափարները հաստատուն ստուգութեան մը փոխեցին: Ա'լ հիմա առաջուան պէս չէր մտածեր որ արդեօք արեւմտեան կողմէն Հնդկաստան հասնիլը կարելի է թէ չէ. հաստատուն գիտէր որ աս ճամբան կայ, եւ միայն գործագորութեան միջոցներ կը փնտռէր:

Բայց աս մտածմունքը՝ որն որ աս օրուան օրս պարզ բան մը կ'երեւայ, որովհետեւ իրը յայտնի է, երբ որ Ալլոմբոս սկսաւ ուրիշներուն յայտնել նէ, վերջի աստիճանի յանդգնութիւն կամ խենթական

մտածմունք մը երեւցաւ : Ամէն կողմանէ առ առարկու-
թիւնները կ'ըլլային . Ո՞վ ստուգեց որ երկիրը կըր է .
Թէ որ կըր ալ է նէ՝ ընդարձակութիւնը սրճափ է :
Արեւի՞ է որ բոլոր Ուկրաինային ընդարձակութիւնն
անցնուի : Արեւի՞ է մի ցամաքէն այնչափ հեռանալ
ու անծանօթ տեղեր երթալ : — Աս առարկութիւն-
ները կ'ընէին խորունկ մտածողները , թեթեւամիտ
մարդիկ ալ նոյնները կը կրկնէին . եւ ամէնքը մէկտեղ
Աղումբոսին մտածմունքը ցնորք կը համարէին , ու իր
երկայն քննութեամբ գտած ու բարձր եւ կրօնական
զգածմամբ գլուխ հանել ջանացած խորհուրդներուն
վրայ կը ծիծաղէին : Բայց ինք իր գիւտին վրայ ապա-
հով ըլլալով՝ առ հակառակութիւնները բանի տեղ չէր
դներ , եւ գլուխ հանելու միջոցներ կը փնտռէր :

Գ.

Տէր-Բէնէդէ-Գիտ ըրո՞տ աւել փոքր :

Աղումբոս իր ձեռք զարնելու գործքին անբաւ
առաւելութիւններն ու շահը միտքը բերելով՝ կ'ուզէր
որ անոնցմով իր հայրենեաց օգուտ ընէ : Անոր հա-
մար ամենէն յառաջ Ճենովայի ծերակուտին թուղթ
մը գրեց . բայց երբ որ առ թուղթը չհանուելով
մերժուեցաւ նէ , որոշեց որ իր հայրենեացը զլացած
օգնութիւնը՝ օտար տէրութիւններէն փնտռէ : Մէյ մը
Յովհաննէս Բ . Լուսիտանիայի թագաւորին առջեւ
ելլել ուզեց : Արդէն իր գուշակութիւններուն ճշմար-
տութեանը վրայ այնպէս վստահ էր , որ արտաքոյ
կարգի պայծառութեամբ ու սաստիկ եռանդեամբ մը
կը մեկնէր , եւ առ նիւթիս վրայ խօսելու համար
թագաւորներու առջեւ կամ գիտնոց ժողովքներու
մէջ գտնուած ատեն՝ ամենեւին վախ կամ երկբայու-
թիւն չէր ունենար :

Յովհաննէս Բ . անանկ մարդ մըն էր որ գիտու-
թեանց եւ գիւտերու յառաջացման սաստիկ բաղձանք

ու փոյթ ունէր. բայց քիչ մը յառաջ առթի մը մէջ գիւրահաւան գտնուելով՝ խաբուած էր: Այս ինքն՝ իրեն պատմած էին թէ Եթովպիայի մէջ Յովհաննէս անուանով քահանայ մը մեծ ^{Իրիստոնէայ} Կրիստոսի մը կը կառավարէ: Ուստի առ լուրէն խաբուելով՝ Եթովպիա քարոզութեան համար մարդ խրկած էր, որոնք ամէն դի շատ աշխատանքով փնտռելէն ետեւ՝ պարապ ետ դարձած էին, ու ծաղրալի բան մ'եղած էր: Ասոր համար թագաւորը ինք իրմէ բան մ'որոշել չուզելով՝ Կոլոմբոսի առաջարկութիւնը՝ մասնաւոր ժողովքի մը քննութեան տակ ձգեց: Բայց առ քննութիւնն ըլլալու առեւն՝ թագաւորը ժողովքին անդամներէն մէկուն նենգաւոր խորհրդին ետեւէն գնաց, որն որ մէկ կողմանէ կը ձեւացընէր որ Կոլոմբոսին առաջարկութիւնը պարզ ցնորք ու երեւակայական բան մըն է, բայց մէկալ կողմանէ թագաւորին խրատ կու տար որ ճշմարտութիւնը ստուգելու համար՝ առանց Կոլոմբոսին բան մ'իմացընելու՝ անոր տուած տեղեկութիւններուն համեմատ՝ նաւով մը փորձ մ'ըլլայ: Ասիկա բուն գիւտը գտնողը պատուէն զըկել էր. բայց անօրէն խորհուրդը յառաջ չգնաց: Այսպիսի վտանգաւոր գործք մը գլուխ հանելու համար մարդկային բնութենէ վեր եռանդ ու քաջասրտութիւն պէտք էր: Խրկուած նաւին նաւապետը առջի օրերը ձանձրանալով՝ ետ դարձաւ եւ սկսաւ Կոլոմբոսի մտածմունքը ծաղր ընել:

Կոլոմբոս քննիչ ժողովքին խնդրելովը՝ շինած էր ան թղթերն ու տախտակները, զորոնք որ խաբէական գործքին համար գործածած էին: Ասոր վրայ սաստիկ նեղանալով՝ Լուսիտանիա թողուց գնաց: Բայց նոյն տէրութենէն ելլելուն ուրիշ պատճառներ ալ կային. իր կնիկը մեռած եւ անոր փոքր ժառանգութիւնն արդէն լմընցած էր. ընտանիքն ուրիշ տեղէ մը ապրուստ չունէին, բայց եթէ Կոլոմբոսի շինած աշխարհացոյց

տախտակներէն. իսկ ինք բոլոր ժամանակն իր գիւտին գործածելով՝ ասանկ բաներու զբաղելու ատեն չէր ունենար. ուստի վերջին կարօտութեան մէջ ինկած էր:

Աս ըսածնիս 1484ին պատահեցաւ: Չիզիտցուիթէ արդեօք աս խեղճ տարւոյն մէջ Կոլոմբոս ինչ եղաւ ու ինչ ըրաւ. կը կարծուի որ Ճենովա դացած ու հոն անձամբ մեկնելով՝ իր մտածմունքը նորէն իրեն հայրենեաց ընծայած ըլլայ. բայց երեսը նայող եղած չըլլայ: Կ'ըսուի նաեւ, բայց ստոյգ չ'երեւար, որ Վենետիկ ու Ֆիորենցա ալ դացած ըլլայ: Աս ստոյգ է որ Սպանիա եկաւ, ուր որ Աստուծոյ նախախնամութիւնը՝ Ռապիտա վանքին մէջ իրեն օգնութիւն ու բարեկամներ շնորհեց:

Ե.

Կոլոմբոսի վանքին մէջ բնակած ժամանակը:

Քրիստափոր Կոլոմբոս աս ժամանակը գրեթէ քառասունութ թուարւան էր, մաղերը ժամանակէն յառաջ ճերմկցած էին, բայց իրեն ծանր ու յարգելի կերպարանքին զարդ մը կ'ըլլային: Դէմքը երկայնաձեւ, արծաւուն, աչուքները փայլուն ու կենդանի, խօսակցութիւնն ազնուական, կերպարանքը հրամայող՝ բայց քաղցրութեամբ ու հեղութեամբ չափաւորուած, հասակը բարձր, վարմունքը բնական ու վայելուչ, շինծու բան ամենեւին չունէր, բոլոր ընթացքը սաստիկ պարզ, ծախքը չափաւոր, վերջապէս ամէն բանն իմաստուն ու կարգաւորեալ: Չինքը երեւելի ընող ձիւքերուն մէկն ալ իր ճարտարախօսութիւնն էր, որն որ պարզ՝ բայց կենդանի էր: Երբոր իրեն ստոյգ երեւցած կարծիք մը մեկնելու ըլլար, շատ պայծառ ու յայտնի եղանակաւ կը խօսէր, ու ան բաները որոնք որ ուրիշին բերանը չոր ու ցամաք կ'երեւային, իրեն բերանը զուարճալի կ'ըլլային:

Անան իրիկուն մըն էր, Կոլոմբոս իր Տիէկոյ որ-

դւոյն ձեռքէն բռնած՝ Սպանիայի Անտալուսիա դաւա-
սին մէջ Բալլոսի նաւահանգստէն կէս մըն հեռու,
Փրանկիսկեան կրօնաւորներուն Սանդա Մարիա Կէ Ռա-
պիտա ըսուած վանքին դրանք մօտիկցաւ, եւ դռնա-
պանէն՝ տղուն համար քիչ մը հաց ու ջուր խնդրեց:
Յովհաննէս Բերէս տէ լա Մարգէնա՝ վանքին մե-
ծաւորը բախէն անցնելու ատեն աս օտարականը տես-
նելով՝ անոր մօտիկցաւ: Մտոյգ է շատ անգամ աղ-
քառներն ու ճամբորդները ողորմութիւն ընդունելու
համար Ռապիտայի վանքին առջեւը կը կենային.
բայց Յովհաննէս Բերէս իր սուր մտքովը մէկէն իմա-
ցաւ որ ան մարդը հասարակ աղքատ մը չէ: Անունը
հարցուց. եւ թէպէտ Ալլամբոսի անունն ան ատեն
անծանօթ էր, բայց անոր աղնուական ճարտարախօ-
սութիւնը եւ քաջասիրտ բնութիւնը՝ որ կ'երեւար
թէ աս յետին թշուառութեան ու աղքատութեան
մէջ իրեն նեցուկ մըն էր, Բերէսի սիրան անոր հետ
կապեցին: Յոգնած ես, ըսաւ օտարականին, տղադ
չիկրնար ալ քալել. եկուր վանքը քիչ մը հանգչէ,
ու քանի մը օր մեր քովը մնացիր: Խեղճ հայրը շնոր-
հակալ ըլլալով՝ հրաւերն ու իրեն տրուած բնակա-
րանն ընդունեցաւ, ու մէկէն իմացաւ որ մեծաւորն
անանկ մարդ մըն է, որուն կրնայ վստահիլ:

Բերէսին սէրը քանի դնաց աւելցաւ, երբ որ
իմացաւ որ իր հիւրը նաւավար է, եւ թէ շատ անգամ
նաւապետի պաշտօնով Ովկիանոսի վրայ ճամբորդու-
թիւն բրած է, ու Աուինէս եւ Իսլանտա ալ գացած
է, որոնք ան Ժամանակներն աշխարհքիս երկու վեր-
ջին ծայրերը կը կարծուէին: Նոյն դարուն մէջ շատ
կողմեր նոր նոր երկիրներ դառնուելուն համար՝ երբ որ
առանկ հեռաւոր ճամբորդութիւններու վրայ խօսք
կ'ըլլար ու բան մը կը պատմուէր, ամէն մարդ սաստիկ
հետաքրքրութեամբ մօտիկ կ'ընէր: Ալլամբոս իր սիրտը
Բերէսին բացաւ, ու յայտնեց որ նոր երկիր մը գտնե-

լու համար մեծ ճամբորդութեան մը ձեռք զարնելու միտք ունի, եւ թէ շատ ատենէ վեր իշխաններու եւ կարողութիւն ունեցող ազնուականներու ետեւէն ինկած է՝ որ աս գործքին օգնեն, որուն յաջողութիւնն իրեն անտարակոյս կ'երեւար. բայց ասոնք զինքը մերժելով՝ անօգուտ ճամբորդութիւններով ունեցածին յետին մնացորդն ալ կորսնցուցած է, սակայն աս գործքին օր մը յաջողելէն յոյսը կտրած չէ:

Բերէս մարդ ճանչնալու մեծ քաջութիւն ունէր. արդէն իր հիւրին վրայ մեծ հանճարի ու ոգւոյ մը կնիք դրոշմուած տեսած էր, մտքին մէջ անոր ընդարձակ տեղեկութեանցը վրայ գովեստներ կու տար. որչափ որ իրեն հետ կը խօսակցէր, այնչափ աւելի զարմանքը կ'աւելնար, եւ անանկ մէկ մարդը այսպիսի մեծամեծ գործքեր գլուխ հանելու շատ յարմար կը դատէր: Միանգամայն իմաստուն եւ գիտութեան սէր ունեցող մարդ ըլլալով՝ մտածեց որ աս աստիճանի տեղեակ ու լուսաւորեալ մարդու մը առաջարկութիւնները պէտք չէ առանց քննութեան մերժել: Բայց մինակ իր դատաստանին վստահիլ չուզելով՝ Բալոսէն կանչել տուաւ Վարչիա Փեռնանդէս գիտուն բժիշկը, որ իր բարեկամն էր, եւ աղաչեց որ ինքն ալ իր գիտութեամբն օգնէ եւ Արլոմբոսը քննեն:

Արլոմբոս յանձն առաւ որ անուն չունեցող կրօնաւոր մը՝ դեռ իր տկար պաշտպանութիւնը չխօստացած՝ զինքը բազմապատիկ փորձերու տակ ձգէ: Գրեթէ ամէն իրիկուն Բերէս եւ Վարչիա Փեռնանդէս ան հին վանքին մէջ կը ժողվուէին, եւ Արլոմբոս ալ իրեն աս երկու բարեկամներուն առջեւը բոլոր գիտաւորութիւնները կը յայտնէր, եւ ամէն մէկ փոքր մասին մէջն ալ կը ցուցնէր, որ աս բանիս յաջողելուն յոյսը ինչ մտածութեանց վրայ հիմնուած է: Գլխէ գլուխ բոլոր իր դժբախտութիւնները մէկիկ մէկիկ կը պատմէր: Նաեւ իր գիտուն ֆիորենցացի Պօղոս բարե-

կամին կարծիքն ալ իրեն օգնական կ'առնէր, վասն զի անկից իր կարծիքին համաձայն նոր տեղեկութիւններ ընդունած էր: Պօղոս իր բարեկամը իրեն աշխարհացոյց տախտակ մը խաւրած էր, որուն մէջ Ասիայի սահմաններն ու Եւրոպայի եւ Ասիայի մէջտեղը եղած Ովկիանոսը նշանակուած էին: Միանգամայն Մարկոս Պօղոսին պատմածէն առնելով՝ կը զըռցէր որ Գաթայի ու Մանճի ըսուած թագաւորութիւններ կան, որոնք շատ զօրաւոր ու երեւելի թագաւորութիւններ են. եւ աւելի Չիբանճի կամ Սիբանկոյ ըսուած կղզոյն վրայ կը խօսէր, ուր առատ ոսկի ու ազնիւ քարեր կան, կ'ըսէր, ու շատ փառաւոր քաղաքներ ունի, եւ պալատ մ'ալ կայ, որն որ ոսկի թիթեղներով ծածկուած է: Ճամբորդներուն այսչափ սաստիկ չափազանցութիւնը՝ ճենաստանի ու ճաբոնի վրայ էր, որոնք իրենք Գաթայի ու Սիբանկոյ կ'անուանէին: Պօղոս Գոսգանելի՛ն՝ աս երկիրներն ու հեռաւորութիւնին չգիտնալով՝ կ'ըսէր թէ աս կղզիները կրնան Եւրոպայի արեւմտեան կողմը հինգ-հարիւր փարսաքի չափ հեռու ըլլալ: Աս կարծիքները թէպէտ եւ անկատար՝ բայց նոյն ժամանակուան համար շատ պատուական ու շատ երեւելի էին, ու Աղլոմբոսին միտքը դրածին շատ կ'օգնէին: Աղլոմբոսին մտերիմ բարեկամը միշտ զինքը քաջալերելով կը գրէր. «Նաւէ դէպ ի արեւմուտք, կ'ըսէր, պէտք է որ երկիր գտնես, անոր վրայ ամենեւին մի տարակուսիր»:

Աղլոմբոս Բերէսին քովն ալ շատ տեղեկութիւններ ժողովեց: Բալոսի նաւահանգստին նաւապետներուն մէկը՝ երեք բարեկամներուն հաստատեց որ անգամ մը Ովկիանոսին վրայ ճամբորդութիւն ըրած ատեննին, նաւերնին այնչափ հեռու ընկած էր դէպ ի հիւսիսային արեւմուտք, որ Խոլանտայի Միզէն հրուանդանը նաւին դէպ ի արեւելեան կողմը մնացած էր, եւ նոյն ատենը բոլոր նաւաստիները կ'ըսէին թէ ծովին երեւոյթը կը

ցուցնէ որ մօտ տեղերը երկիր ըլլայ: Այլմեծս ալ անձամբ դէպ ի իսլանտա ճամբորդութիւն ըրած ըլլալով՝ աս նաւապետին խօսքը շատ հաւանական սեպեց:

Այլմեծս կը յիշէր միանգամայն որ Պետրոս Գորբէա արտաքոյ կարգի մեծ ծառերու վրայ, ու մարդու ձեռքով դործուած՝ արեւելքի կողմանէ Կանարեան կղզիներուն ծովեզերքը լողալով եկած փայտերու վրայ խօսած էր. ինքն ալ իրօք եղէգներ տեսած էր, որ արեւմտեան հովը դէպ ի Բորդոյ Սանդոյ կը բերէր, եւ կը կարծէր որ Ասիայէն բերած է: Ասոնցմով Բերէս երթալով աւելի կը համոզուէր որ Այլմեծսի փորձը պիտ'որ յաջողի: Ամէն օր զինքը կը քաջալերէր ու մինչեւ երկրորդ տարին քովը պահելով՝ ճշմարիտ բարեկամի մը պէս իրեն սէր կը ցուցնէր: Իր հայրենասիրութեամբը կը բաղձար որ աս Այլմեծսին գտնելու գիւտին օգուտները Սպանիան ունենայ: Անոր համար անոր ձեռքը նամակ մը տուաւ, որ Փրատոյի վանքին Փերդինանդ Գալաւերա մեծաւորին տանի, որն որ թագուհւոյն խոստովանահայրն էր. իսկ որդին իր քովը պահեց որ վանքին մէջ կրթէ, եւ Այլմեծսն ընդգրկելէն ու քաջալերելէն ետքը՝ իրարմէ բաժնուեցան:

Օ.

Սպանիայի արդարանիքը:

Ան թագուհին՝ որուն որ կ'երթար օտարական Այլմեծսը՝ ձեռքը վանքի մը մեծաւորէն դրուած նամակէն ուրիշ ապաւէն մը չունենալով, Կաստիլիայի հզօր Եղիսաբէթ թագուհին էր:

Եղիսաբէթ՝ Կաստիլիայի Յովհաննէս Բ. թագաւորին աղջիկն էր, որ իր երկու եղբայրները, այս ինքն Հենրիկոս թագաւորն ու Ալփոնսոս իշխանը մեռնելէն ետքը՝ Կաստիլիայի թագուհի եղած էր: Կաստիլիայի թագաւորութիւնը՝ ժառանգութիւններով ու

Մաւրիտանացւոց դէմ եղած աշխարհակալութիւնն ներով շատ մեծցած ու պայծառացած, եւ հարաւային կողմերուն առաջին թագաւորութիւնն եղած էր: Եղիսաբէթ՝ Կաստիլիայի թագուհի ըլլալու ատենը՝ Փերդինանդոսն ալ Արալոնի թագաւորութիւնն առած էր, որն որ Սպանիայի մէջ զատ թագաւորութիւն մըն էր: Հենրիկոս թագաւորը չմեռած՝ Փերդինանդոս Եղիսաբէթին հետ պսակուած ըլլալով՝ երկու թագաւորութիւնները մէկտեղ միացան. բայց իւրաքանչիւր թագաւորութեան առանձին իրաւունքներն ու արտունութիւնները կը պահուէին. ամէն մէկը իր առանձին կառավարութիւնն ունէր. Փերդինանդոս միշտ Արալոնի թագաւոր մնաց եւ Եղիսաբէթ՝ Կաստիլիայի թագուհի: Եւ թէպէտ երկուքն ալ իրարու հետ շատ սիրով էին ու մէկմէկու միաբան. բայց բնութիւննին ու վարմունքնին իրարմէ շատ տարբեր էր: Փերդինանդոս՝ միայն իր տէրութիւնը մեծցընելու կը նայէր. իրեն քաղաքականութեան գլխաւոր միջոցներն էին՝ նենգաւորութիւնն ու խաբէութիւնը: Ամէն բան շահու համար կը գործէր, իսկ մեծանձնութեան համար՝ շատ քիչ: Մարդն իրեն օգտին համար գործածելէն ետքը՝ վարձք կամ հատուցում միայն իր օգտին նկատմամբ կու տար: Իր տէրութեան երջանկութեան մեծ հոգ ունենալուն եւ ձեռք զարկած գործքերը յաջողութեամբ գլուխ տանելուն համար՝ Սպանիացիք զինքը Խմաստուն ու Խոհեմ կ'անուանեն: Բայց Գաղղիան ու Անգղիան՝ իրեն խորամանկութեան, կեղծաւորութեան ու անհաւատարմութեան համար՝ զինքը Խաբեբայ կը կանչեն: Իսկ Եղիսաբէթին բնութեան վրայ ամենեւին դէշ խօսող չկայ, մանաւանդ թէ ամէն մարդ իր ձիրքերուն վրայ կը զարմանայ: Իր ազնուական վարմունքովն ու մեծանձնութեամբը՝ բոլոր Կաստիլիացիներուն սիրտն իրեն հետ կապած էր. եւ իր առաքի-

նութիւններովը՝ բոլոր աշխարհքիս մեծարանաց ար-
ժանի եղաւ. արուեստից պաշտպան եւ թշուառաց
մայր բլալէն զատ՝ սաստիկ աստուածապաշտ էր :

Փրանկիսկեանց մեծաւորը թագուհւոյն աս բնու-
թիւնն աղէկ ճանչնալով՝ վստահութեամբ կը յուսար
որ Կոլոմբոսին ձեռք կը բռնէ : Բայց իրեն կարծածին
պէս չեղաւ : Բերէս՝ իր բարեկամին կարծիքն աղէկ
քննած ու զլուխ ելլելուն վրայ համազուած էր .
բայց թագուհւոյն խոստովանահօրը, որուն որ նամա-
կին մէջ համառօտ տեղեկութիւն մը կու տար, ծիծա-
ղելի բան մը երեւցաւ . ուստի Կոլոմբոս եւ ոչ թա-
գուհւոյն առջեւ կրցաւ ելլել : Ասանկով 1486ին ամառն
ու աշունը Գորտովա անցուց : Կը կարծուի որ հոն՝
շինած աշխարհացոյց տախտակներէն վաստրկածովը
կ'ապրէր : Ժամանակին պարագաներն ալ իրեն յար-
մար չէին . որովհետեւ Փերդինանդոս ու Եղիսաբէթ
Մաւրիտանացւոց հետ պատերազմի մէջ էին : Բայց
Կոլոմբոս ամենեւին յոյսը չկորցեց, իր քաղաքավար
վարմունքովը, լեզուանութեամբն ու գիտութիւննե-
րովը քանի մը հոգւոյ սիրտը վաստրկեցաւ : Աշխար-
հացոյց շինելու բնական ձիրքով ու քաջ նաւապետի
համբաւովը մեծամեծ մարդիկներու հետ հաղորդա-
կցութիւն ունեցաւ : Ասոնցմէ մէկն էր թագուհւոյն
մէկ պաշտօնեան՝ որն որ անոր խորհուրդը շատ հաւ-
նեցաւ : Նոյնպէս թագուհւոյն որդւոց դաստիարակն
ու քահանայապետին նուիրակը վրան մեծ համարում
օտացան . եւ աս նոր բարեկամները զինքը անանկ
մարդու մը ներկայացուցին՝ որն որ բոլոր դժուարու-
թիւնները կրնար վերցընել : Աս մարդն էր Սպանիայի
մեծանուն Կարդինալը Պետրոս Գոնզալէս տէ Մեն-
տոզա, որն որ արքունեաց մէջ անանկ մեծ անուն
ունէր, որ մինչեւ զինքը Սպանիայի երրորդ թագաւոր
կը կանչէին : Ասիկա թէպէտ Կոլոմբոսը շատ մարդա-
սիրութեամբ ընդունեցաւ, բայց իսկզբան անոր կար-

ծիրը՝ Ս. Գրոց երկրագնդիս որպիսութեան վրայ ըսածներուն հակառակ կարծելով՝ քիչ մը վախ ցուցուց։ Սակայն մեծանուն Աղումբոսին խորունկ խելքն ու լուսաւոր հաւատքը անմիջապէս Ասորիներին նախապաշարմունքը ցրուեց. ուստի եւ խօսք տուաւ որ աս բանիս կ'օգնէ ու զինքը թագաւորին ու թագուհւոյն առջեւը կը հանէ։

Լ.

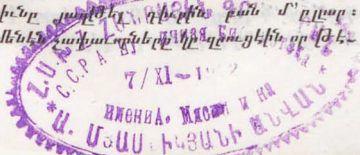
Սպանիայի արքային մէջ ըրածները։

Որոշուած օրը Աղումբոս՝ Փերդինանդոսին ու Եղիսաբէթին ներկայացաւ. հոս ալ Լուսիտանիա ըրածին պէս համեստ վստահութեամբ մը երեւցաւ, եւ յայտնի կերպով մը մեկնեց թէ ինչ պատճառներու վրայ կը հիմնէր իր յոյսը։ Բայց թագաւորը՝ պատշաճ չտեսնեց օտար մարդու մը ձեռք մարդիկ ու նաւեր տալ՝ զանոնք անձանօթ տեղեր տանելու համար, ուստի եւ որոշ պատասխան մը չտուած՝ ուղեց Աղումբոսին խորհրդին վրայ աղէկ դատաստան ընել կրցող մարդիկներուն կարծիքն իմանալ։ Անոր համար Աղումբոսին ըսաւ որ Քանի մը հոգի կ'որոշեմ, որոնց առջեւը բոլոր քու խորհուրդդ ու պատճառներդ կը յայտնես, եւ ես անոնց տուած վկայութեան նայելով՝ որոշում մը կ'ընեմ։

Բայց դժբախտութեամբ թագաւորին ընտրած մարդը՝ Աղումբոսին մեծ յոյս մը չէր տար. ինչու որ աս քննութիւնը Փերդինանդ Գալաերային յանձնուեցաւ, որն որ իր խորհրդին վրայ մէկէն կասկածաւորութեամբ մը նայելու սկսած էր։ Աս մարդը՝ նոյն ժամանակուան երեւելի աստղաբաշխներն ու աշխարհագիրները Սալամանդա ժողովեց, եւ իրենց յանձնեց որ թագաւորին ուղած քննութիւնն ընեն։ Աղումբոս պատրաստ էր ուսումնական կերպով իրեն ըլլալու առարկութիւններուն պատասխան տալու. բայց շատ զարմացաւ եւ ցաւեցաւ երբ որ տեսաւ որ ասոնք

հետք չնշին ու թեթեւ կերպով կը խօսին . որովհետեւ աս իրենց կարծիքները ամէն տեղ իբրեւ պատգամ յառաջ վարող մարդիկ եւ ո՛չ կրնային երեւակայել որ ուրիշներն իրենցմէ տարբեր կարծիք ունենան :

Ի՞նչ, կ'ըսէին, աս մարդը կը կարծէ որ այնչափ տարիներէ վեր ուրիշները բոլոր մոլորած ըլլան, եւ ի՞նք միայն իրաւունք ունենայ : Ի՞նչպէս կրնայ մտածուիլ որ երկիրը կը ըլլայ, եւ այնպէս մարդիկ գըտնուին՝ որոնց գլուխը մեր ոտուըններուն տակն ըլլան . ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ այնպէս ծառեր գտնուին՝ որոնց արմատն օդի մէջ ըլլայ : — Այլոքոքս պատասխան կու տար որ Արիստոտել, Պտղոմէոս եւ ուրիշ շատ իմաստուն մարդիկ կը զրուցեն թէ երկիրը կը ըլլայ . ի՞նչ փաստով կրնայ ցուցուիլ որ, կ'ըսէր, երկիրն ուրիշ ձեւ մ'ունենայ : Ի՞նչ զօրաւոր պատճառ կրնայ բերուիլ՝ որ այսպէս օգտակար հետեւութիւններ ունենալ կըցող կարծիքի մը ստուգութիւնը քննելու համար փորձ մ'ալ չըլլայ : Իրեն կ'առարկէին որ իր կարծիքները չէ թէ միայն հիմ մը չունին, հապա նաեւ Ս . Գրոց դէմ են : Աշխարհքիս անծանօթ կողմերը բնակող մարդիկ ո՛ւսկից յառաջ եկած են, կ'ըսէին . Ադամէն եւ Նոյէն յառաջ եկած են նէ, ի՞նչպէս կրցան աշխարհքիս մէկալ կողմերն երթալ : Այլոքոքս պատասխան կու տար որ դէպ ի արեւելք յառաջ քալելով՝ հոն հասած են, եւ ես դէպ ի արեւմուտք նաւարկելով՝ կը յուսամ որ զիրենք գտնեմ, որովհետեւ աս կերպով պէտք է որ արեւելեան վերջին սահմանները հասնիմ : Աստուածաշնչէն բերուած մէկ վկայութեան՝ ուրիշ վկայութեամբ պատասխան կու տար . եւ այնպիսի կերպով կը խօսէր որ լսողները հարկ էր որ համոզուէին՝ թէ որ նախապաշարումն ու տգիտութիւնը եւ կիսկատար գիտութեան յանձնապատանութիւնը յաղթելու դիւրին բան մ'ըլլար : Մէջերնէն ամենէն չափաւորները կը զրուցէին որ թէ

պէտ եւ արեւմտեան կողմանէ Հնդկաստան հասնիլ կարելի ալ ըլլայ, ի վերայ այսր ամենայնի Ովկիանոսին մեծութեան նայելով՝ խոհեմութիւն չ'երեւար երեւա-կայական բանի մը համար այնչափ մարդիկներուն ինչքն ու կեանքը վտանգի մէջ դնել:

Այսպէսով՝ Սալամանգա եղած բանակցութիւնները հետեւութիւն մը չունեցան. Ժողովքը բան մը չորոշած՝ ցրուեցաւ, եւ Թագաւորին ուղած տեղեկութիւնն ալ տուող մը չգտնուեցաւ: Եւ այսպէս՝ կարծես թէ Ալոմբոսին առաջարկութիւնը բոլորովին մոռցուեցաւ: Բայց ինք ամենեւին յոյսը չկորեց, եւ ամէն կարելի միջոցներով ետեւէ կ'իյնար որ խնդրած օգնութիւնն ընդունելով՝ մտածածը գլուխ տանի: Նոյն ատենը Արանատայի մէջ Մաւրիտանացոց դէմ սաստիկ պատերազմ ըլլալով՝ ինքն ալ արքունեաց հետ բանակը գնաց, եւ նոյն քաղաքները կը կենար, ուր որ Թագաւորն ու Թագուհին կը կենային:

Աս կերպով հինգ տարի անցաւ: Աերջպէս հա-ղիւ 1491ին Գալաւերան՝ Ալոմբոսին վրայ եղած քննու-թեան տեղեկութիւնը Թագաւորին ու Թագուհւոյն առջեւը հանեց: Բայց ինչ մեծ ցաւ ունեցաւ խեղճ նաւապետը՝ երբ որ նոյն տեղեկութիւնը տուողը իրեն իմացուց որ Թագաւորն ու Թագուհին հիմա չեն կրնար այսպիսի բանի մը ետեւէ իյնալ, բայց երբ որ պատե-րազմը կը լմրնայ նէ՝ որն որ կը յուսացուի թէ ալ երկայն չիտեւեր, ան ատեն դուցէ կրնան իր առաջ-արկութիւնն ընդունիլ:

Ալոմբոս թէպէտ աս պատասխանին վրայ շատ այլայլեցաւ, տեսնելով թէ վեց տարւան ջանքին ու համբերութեան պտուղն այսպէս անորոշ խոստում մը եղաւ, բայց եւ ոչ ան ատեն յոյսը կտրելով՝ ելաւ Սեւիլա գնաց, եւ խնդրեց որ Թագաւորին ու Թա-գուհւոյն ներկայանայ: Աս խնդիրքը կատարուեցաւ, սակայն անոնց բերնէն ալ ուրիշ բան չլսեց, բայց եթէ

Գալաւերային բերնէն լսածը, այս ինքն թէ Արանատայի մէջ եղած պատերազմը թող չիտար որ հիմա ասանկ բաներու վրայ մտածուի, ուստի պէտք է որ մինչեւ նոյն պատերազմին վերջը սպասուի: Ասով Առլոմբոս յոյսն արքունիքէն բոլորովին կտրելով, սկսաւ յոյսը առանձնականաց վրայ դնել, կարծելով որ կառավարութեանց քով չգտած օգնութիւնը գուցէ առանձնական մարդիկներէն կրնայ ընդունիլ:

Ան ատենները Սպանիայի մէջ այնպիսի մարդիկ կային՝ որոնք իրենց ունեցած ամբողջ կալուածներովն ու հարստութեամբը, թաղաւորական ըսուելու մեծամեծ գործքերու ձեռք զարնելու կարողութիւն ունէին: Առջի փորձը Մեաինա Չելի Դքսին վրայ ըրաւ, որն որ Սպանիայի պինտ հարուստ ու զօրաւոր իշխաններէն մէկն էր: Ասիկա առջի բերան կ'երեւար որ շատ բաղձանքով պիտ'որ յանձն առնէ աս երեւելի գործքը, որով միանգամայն իրմէ ետքը անմահ անուն կրնար թողուլ. բայց այսպիսի գործքի մը մեծութիւնն ու ծախքը աչքը վախցուցին. եւ անանկով Արլոմբոսին հետ գրեթէ խօսք մէկ ընելէն, երեք նաւ խոստանալէն ու ճամբայ ելլելու դաշինքները հաստատելէն ետքը՝ ձեռքը քաշեց ու ետ կեցաւ: Իսկ ան առաջուան սաստիկ բաղձանքէն այսչափ միայն մնաց՝ որ խոստացաւ արքունեաց մէջ իրեն պաշտպանութիւն ընել: Բայց Արլոմբոս աս նոր խոստման չվստահելով՝ յուսահատութեան մէջ ինկաւ. ուստի Սելիլա թողուց եւ դէպ ի Սանդա Մարիա վանքը ճամբայ ելաւ:

Բ.

Բերեւին ըրածները:

Արլոմբոսին Ռապիտա դառնալուն վախճանն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ իր բարեկամը Բերէսին հետ տեսնուիլ եւ անոր շնորհակալ ըլլալ որ Տիէկոյին այնպէս հայրական խնամք ու պաշտպանութիւն ցու-

ցուցած էր : Միաքը դուրեր էր որ անկէ ետեւ նորէն ճամբայ ելլէ, եւ Սպանիայի մէջ չգտած օգնականու թիւնը՝ ուրիշ կողմեր փնտռէ : Բերէս իր բարեկամին քաշածներն ու ակնկալութեան պարապի երթալը լսելով՝ շատ ցաւեցաւ : Բայց երբ որ իմացաւ որ Կոլումբոս ստուգիւ Սպանիան թող տալու միտք ունի, այլայլեցաւ ու բոլոր հայրենասիրութիւնն արթնցաւ : Կ'ըսէր որ առանց վերջին անգամ փորձ մ'ալ ընելու զքեզ չեմ թողուր որ երթաս :

Կոլումբոս միտքը դրած էր որ Գաղղիա երթայ, ուր որ Կարողու Ը. կը թագաւորէր, եւ արդէն նոյն թագաւորէն նպաստաւոր նամակ մ'ընդունած էր : Նոյնպէս կը մտածէր որ Անգղիայի հետ ալ փորձ մը փորձէ, ուր որ Բարթոլոմէոս Կոլումբոս իր եղբայրը արդէն նոյն բանին ետեւէն կ'իյնար, եւ Հենրիկոս Է. յուսացընելով մը իրեն թողութ գրած էր : Բայց Բերէս չէր կրնար յանձն առնել որ այսպիսի երեւելի գործառնութենէ մը յուսացուած գանձերն ու պարծանքը Սպանիայէն զատ ուրիշ ազգի մը ձեռք անցնի : Ատենօք ինքն ալ Եղիսաբէթ թագուհւոյն խոստովանահայրն եղած էր, եւ առ իշխանուհւոյն առատաձեռնութիւնն աղէկ կը ճանչնար. ուստի եւ Կոլումբոսին ազաչեց որ դեռ յոյսը չկտրէ. նորէն կանչել տուաւ զԿարչիա Փեռնանդէս եւ զՄարտինոս Ալոնզոյ Բինզոն՝ որ Բալոսի նաւապետներուն զխաւոր հարուստներէն մէկն էր : Երկուքն ալ միաբերան աղաղակեցին թէ թող տալու չէ որ Սպանիա՝ իր իշխանութիւնը տարածելու այսպիսի մեծ ու երեւելի առիթը ձեռքէ հանէ : Բինզոն խօսք տուաւ որ ինք իր ստակովն ու գործակցութեամբը նոյն գործքի կ'օգնէ. եւ նորանոր փորձեր ընելու համար հարկաւոր եղած ծախքը առ ժամս խոստացաւ որ ինք կը հոգայ :

Կոլումբոս իր բարեկամներուն այսչափ եռանդէն նորէն շարժեցաւ. Սպանիայէն բաժնուիլը՝ իրեն ալ

գժուարը կու գար, որովհետեւ նոյն իսկ ցաւերը մարդուս սիրտը՝ ցաւ կրած տեղերուն հետ կը կապեն։ Ուստի խոստացաւ որ կը կենայ ու կը սպասէ։

Բերէս իր վախճանին հասնելու համար ճարպիկ ու յաջողակ մարդ մը գտաւ, եւ ձեռքը նամակ մը տուաւ որ թագուհւոյն տանի։ Թուղթը Եղիսաբէթ թագուհւոյն ձեռքը հասնելուն պէս՝ շուտ մը հրաման տուաւ որ անիկա իրեն գայ։ Բերէս ալ առանց ամենեւին ուշանալու՝ ելաւ Սանդա - Ֆէ գնաց։ Երբ որ լուեցաւ թէ թագուհւոյն առջի խոստովանահայրը կու գայ, անմիջապէս ամէն դռները բացուեցան։ Եկաւ մտաւ Եղիսաբէթին առջեւը, եւ մեծ բորբոքով ու եռանդեամբ մը պատմեց անոր թէ ինչեր կրեր է Ալլամբոս անանկ աղնիւ ու պատուական բանի մը պատճառաւ։ Ինք իր բարեկամին գործքին աղէկ ըլլալուն համոզուած ըլլալով՝ սկսաւ Ալլամբոսին մտածմունքներուն իմաստութիւնը, խորութիւնն ու վեհութիւնը, նոյնպէս ալ անոր ոգին, բարքն ու մեծանձնութիւնը մէկիկ մէկիկ նկարագրել, որով թագուհին ալ համոզուելով՝ հրամայեց որ Ալլամբոս արքունիքը գայ։

ԹԿ.

Ալլամբոսին առաջարկութիւնը դարձեալ էլ մերժուի։

Ալլամբոս այնչափ անգամ իր յուսոյն պարապ ելլելը տեսած ըլլալով՝ դեռ կը վախնար ու չէր գիտեր թէ արդեօք աս անգամուն ընելու փորձն աւելի յաջող ելք պիտ'որ ունենայ թէ չէ։ Ուստի եւ յառաջունէ մնացած սրտի կոտորածութեամբ ու տարակուսով ելաւ արքունիքը գնաց։ Եւ նոյն ատենը հասաւ, երբ որ Արանատայի յաղթութիւնը նոր լմնցած էր, եւ թագաւորն ու թագուհին յաղթանակաւ ու հանգիսով նոյն քաղաքը կը մտնէին։ Թագուհւոյն առջեւը չելած՝ հարկ եղաւ որ բոլոր աս հանդէսները տեսնէ եւ անոնց ներկայ գտնուի։ Պատմագիր մը կ'ըսէ

Թէ ան հասարակաց ուրախութեան մէջ ինք տրտում ախուր եւ սիրտը կոտրած կը կենար, ու առանձին լուութեամբ կը մտածէր ան բաներուն վրայ՝ որոնք իրեն անանկ գեղեցիկ կ'երեւային, բայց գլուխ հանելու համար այնչափ ընդդիմութիւններ կը կրէր:

Արջապէս՝ Թադուհւոյն ըսածին համեմատ՝ մարդիկ որոշուեցան, չէ Թէ յառաջուան պէս Կոլոմբոսի մտածածին վրայ վիճելու եւ քննելու, հապա անոր առաջարկութիւնն ընդունելու համար: Բայց աս անգամ ալ նոր դժուարութիւններ ելան: Կոլոմբոս կը խնդրէր որ բոլոր իրեն գտնելու երկիրներուն վրայ ի մշտնջենաւորս ծովապետ ու փոխարքայ անուանուի, եւ եղած շահերուն տասանորդն իրեն տրուի: Աս առաջարկութիւնները չափէ դուրս բաներ երեւցան. անոր համար սկսան Կոլոմբոսի վրայ գէշ խօսիլ Թէ փառամոլ եւ ագահ մարդ է: Գալաւերա միշտ իրեն գէմ նախապաշարմունքով լեցուն էր. ասիկա Կոլոմբոսի պահանջմունքներուն գէմ ելաւ, եւ տեսնելով որ ամենեւին կերպով մը չիկրնար միտքն ու պահանջմունքները փոխել տալ, սիրտը շատ կը նեղանար: Այսպէսով աս փորձն ալ անյաջող կերպով մը լմնցաւ. այս ինքն որոշուեցաւ որ եթէ Կոլոմբոս արքունեաց պայմանները յանձն առնել չ'ուզեր նէ, ալ անկէ ետեւ օգնութիւն ընդունելու յոյս չունենայ:

Իսկ Կոլոմբոսի վսեմ ու բարձր հոգին ամենեւին չթուլցաւ: Արքունեաց այնչափ յապաղելն ու զինքը նախատելը՝ իրեն հաստատութիւնը երբեք չէին կրցեր խախտել. հիմա ալ խնայութիւնը՝ որ իրեն առջեւ դրուած պայմաններուն պատճառ կ'ըլլար, չկրցաւ անոր դիմադրութեանը յաղթել: Իշխաններէն մէկը կատակով ու ծաղր ընելով մը զրուցեց Թէ ինչպէս որ ըլլայ նէ՝ դուն շահաւոր կ'ըլլես, որովհետեւ ամենեւին կորսնցընելէք չունիս: Աս որ լսեց Կոլոմբոս, համարձակութեամբ մը աս անիրաւ կշտամբանքին գէմ

ելաւ, եւ ցուցնելու համար որ ինք անարդ վաստակի համար չի գործեր, յանձն առաւ ու խոստացաւ որ աս գործքին բոլոր ծախքին ութերորդ մասն ինք կը վճարէ. բայց աս ալ ըսաւ թէ ինչ որ կ'ուզէ նէ ըլլայ՝ պահանջած պատուանուններէս երբեք չեմ հրաժարիր: Ինք մարդուս բնութիւնն աղէկ կը ճանչնար. գլուխն եկած այնչափ ձախորդութիւնները իրեն սորվեցուցած էին թէ անոնցմէ ինչչափ քիչ բան կրնայ յուսացուիլ. անոր համար պատուանուններ եւ իրաւունքներ ստանալով՝ կարելի եղածին չափ ինք զինքը ամէն տեսակ անիրաւութենէ ապահովցնել կ'ուզէր: Ետքէն պատահածները կը ցուցնեն որ Ալլոմբոս սրչափ իրաւունք ունէր:

Բայց որոշուած մարդիկները իր առաջարկութիւնը բոլորովին մերժեցին, եւ Ալլոմբոս՝ այնպիսի երեւելի բանի մը համար այսպէս սակարկութիւն բնեղնուն վրայ սաստիկ նեղանալով՝ ալ բանի մը ականջ դնել չուզեց: Հաստատութեամբ միտքը դրաւ որ թողու լքանէ այնպիսի արքունիք մը՝ որ իր առաջարկութիւնն այնպէս գէշ կ'ընդունէր: Անոր համար շուտ մը իր բարեկամներուն հրաժարական ողջոյն տուաւ, Սանդա-Ֆէէն ելաւ ու Գորտովա գնաց, ուսկից միտքը դրած էր որ շուտ մը Գաղղիա անցնի:

Ժ.

Ալլոմբոս եւ իւր խումբը:

Ալլոմբոսին աս հաստատութիւնը՝ բաներուն կերպարանքը փոխեց: Ան սակաւաթիւ բարեկամները՝ որ սրտանց անոր յաջողութեան կը բաղձային, խռովեցան այլայլեցան տեսնելով որ Սպանիա յաւիտեան պիտ'որ կորսընցընէ այսպիսի մեծ մարդ մը: Աս արդիւնաւոր անձինքներէն մէկը՝ որն որ Սանդա-Վենճէլ կը կոչուէր, եւ Արակոնիայի եկեղեցական մուտքերը ժողվողն էր, հետն իրեն նման ուրիշ բարեկամ մ'առնելով՝ շուտ

մը թագուհւոյն առջեւն ելաւ. եւ ըրած աղաչանաց
 հետ յանդիմանութիւն ալ խառնելով ասանկ խօսե-
 ցաւ: Ի՜նչպէս քեզի պէս թագուհի մը՝ որ ինչուան
 հիմա ամէն մեծամեծ գործքերուն ձեռք բռնած էր,
 կը մերժէ ասանկ գործք մը՝ որ այնչափ մեծ օգուտ
 ու փառք կրնայ պատճառել: Քու կրօնքդ, փառքդ
 ու ոգիդ՝ պէտք է որ հաւատարապէս զքեզ ստիպեն
 ասոր ձեռք բռնելու: Թէ որ աս գեղեցիկ գիւտերը
 գտնուին նէ՝ ասով աւետարանին լոյսն ընդունող
 ազգերուն փրկութեան պատճառ կ'ըլլաս. բոլոր նոյն
 տեղերէն ելլելու ոսկին՝ Աստիլիայի գանձը կը հա-
 րըստցընէ: Արեւի է որ ամբողջ տէրութիւններ՝ աս
 քեզմէ խնդրուած տկար խրախոյսին հատուցմունքն
 ըլլան: Եւ անկարելի է որ այսպիսի քիչ բանով ասկից
 աւելի շահաւոր բանի մը փորձ փորձուի: Երկու նաւ,
 եւ քիչ մը ստակ կը բաւէ: Ասկէ ետքը գալու դա-
 րերու մէջ ալ՝ նաւուղովութեան ուսմանը աս կեր-
 պով յառաջացընելուդ համար անմահ գովութեան մը
 արժանի կ'ըլլաս: Ա՛յնչքա արդեօք աս ամէն փառքն
 ու պարծանքը ուրիշ ազգերուն թողուլ, եւ Աստի-
 լիան զրկել, եւ անկէ ետքը ցաւիլ ու զղջալ տես-
 նելով որ քու թողուցած պատուոյդ բոլորն ալ ուրիշ
 ժողովուրդ մը կ'ընդունի: Աս փորձն անպտուղ ալ
 ըլլայ նէ, միայն այսպիսի գործքի մը ձեռք բռնած
 ըլլալը՝ մեծ թագուհւոյ մը արժանի գործ չէ՞ մի:
 Բաւական պարծանք ու պատիւ չէ՞ արդեօք թա-
 գաւորի մը՝ որ իրենց գիւտերովն ու հնարքներովը
 գիտութիւնը հարստցընելու ջանք ընողներուն օգնէ:

Աս բարձր ու վսեմ ճարտարախօսութեամբ զրու-
 ցուած խօսքերը թագուհւոյն բոլոր տարակուսանք-
 ներն ու վարանքները յաղթեց: Ա՛լ աս անգամս
 Աղոմբոսի բարեկամներուն սրտին ցանկութիւնն ամե-
 նայն սիրով ընդունեցաւ, եւ երբ որ Փերգինանդ՝
 որն որ շատ փափաք մը չէր ցուցըներ, հարցուց թէ աս

նոր նաւագնացութեան ծախքը ինչ ստրկով պիտ'որ հոգանք, "Ես մինակ, ըսաւ թագուհին, իբրեւ կասախլիայի թագուհի՝ աս գործքը յանձն կ'առնեմ, եւ իմ գոհարներս գրաւ դնելով՝ ծախքը կը հոգամ":

Այսպէսով կոլոմբոսին բանը յաջողեցաւ: Եւ անմիջապէս դէպ ի Գորտովա սուրհանդակ մը ճամբայ ելաւ՝ որ աս մեծ մարդը ետ կանչէ: Սանդ - Անճէլին ինչպէս աճապարած ըլլալը՝ ասկից կրնայ իմացուիլ, որ կոլոմբոս դեռ երկու փարսախ չէր առած, երբ որ սուրհանդակն եկաւ հասաւ: Թէ որ քիչ մը ատեն, քանի մը ժամ կորսուած ըլլար նէ, Սպանիա կոլոմբոսը կը կորսնցընէր, եւ ո՞ր դիտէ թէ անկէ ետեւ ինչ կ'ըլլար կոլոմբոս, ինչ կ'ըլլար իր գիւտը: — Բայց կոլոմբոս դեռ իր բարկութեան ու ցաւոյը մէջ՝ սկսաւ տարակուսիլ թէ արդեօք թագուհւոյն հրաւերքն ընդունի թէ չէ. այնչափ կը վախնար որ աս անգամն ալ պիտի խաբուի: Բայց սուրհանդակին արտորանքն եւ ուրախութիւնը տեսնելով՝ ալ տառակոյսը փարատեցաւ եւ ետ դարձաւ:

ԺԵ.

Կոլոմբոս՝ Եղիսաբէթին ու Փերդինանդոսին արջեւ էլէլէ:

Թագուհին անձկութեամբ կոլոմբոսին կը սպասէր: Աս իշխանուհւոյն քաղցրութիւնն ու բարութիւնը՝ կոլոմբոսին բոլոր ցաւերը մոռնալ տուին: Իր խելքն ու միտքը միշտ նոյն մտածմանց զբաղած ըլլալով, թագուհւոյն ու թագաւորին առջեւն ալ սրտին բորբոքմանը համեմատ խօսելու սկսաւ: Չեղի, կ'ըսէր, Գաթայի փառաւոր թագաւորութեան գանձերը պիտ'որ բերեմ, որն որ անտարակոյս աշխարհքիս ամենէն հարուստ թագաւորութիւնն է: Բոլոր անտեղացիք ճշմարիտ հաւատքի պիտ'որ դառնան: Կասախլիացւոց աչքին առջեւը զարմանալեօք լեցուն աշխարհք մը պիտ'որ բացուի: Եւ ո՞վ դիտէ գուցէ

նաեւ Գրախտն ալ կը հասնինք*։ Աւերջապէս Աղլոմբոս իր խորհուրդներուն յաջողելուն վրայ բոլորովին ապահով ըլլալով՝ իրեն այնպէս կ'երեւար որ՝ գիւտն արդէն գտնուած լմընցած է. անոր համար աս ալ առաջարկեց որ անկից գալու շահը՝ Քրիստոսի գերեզմանը փրկելու բանեցուի։ Աս որ լսեցին թագաւորն ու թագուհին չկրցան ծիծաղնին բռնել, եւ սկսան խնտալ որ դեռ գտնուելու բանէ մը ծագած շահին մասնաւոր վախճան մ'ալ կ'ուզուի դրուիլ. բայց եւ այնպէս աս առաջարկութիւնն ալ չմերժեցին։

Աղլոմբոս ալ իր բաղձանքին հասած էր։ Թագուհին ամէն պէտք եղած իշխանութիւնն իրեն տուաւ. եւ 1492ին Ապրիլի 17ին հրովարտակ մը կնքուեցաւ, որով Աղլոմբոսին՝ Ուլկիանոսին մէջ ուզած կողմը նաւորդութիւն ընելու իշխանութիւն կը տրուէր. իր գտնելու ամէն երկիրներուն վրայ ծովապետի ու փոխարքայի պատուանունը կը շնորհուէր. եւ նոյն երկիրներէն ելած բոլոր վաճառքներուն եւ հարստութեանց տասանորդը կը խոստացուէր։ Թագուհին՝ որ բնութեամբ սաստիկ մեծանձն եւ բարեսիրտ էր, աս ամէն պատիւներուն վրայ ուրիշ շնորհք մ'ալ աւելցուց, որն որ Աղլոմբոս մեծ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ։ Մտածելով որ անոր որդին՝ հօրը հետ մէկտեղ չիկրնար երթալ, ուզեց զանհկա իր պաշտպանութեան տակ առնել, եւ թագաւորութեան ժառանգին մանկլաւիկ ըրաւ։ Աս պատիւը՝ մինակ Սպանիայի շատ մեծ տնէ եղողներուն կը շնորհուէր։ Ասով Աղլոմբոս ամէն հոգերէ ազատելով՝ Բալոս եկաւ ու հոնտեղէն ճամբայ ելաւ։

* Ան ատենուան մարդիկներուն ամենէն գեղեցիկ երագներէն մէկն ալ աս էր որ Ագամայ դրախտը գտնեն։ Աղլոմբոս ալ աս մտքին վրայ էր։

ԿՈՆՍՏԱՆՍ 1492ին, Օգոստոսի 3ին Բալթասէն Ելաւ: Իր նստած նաւին անունը՝ Սանդա Մարթա էր, ասկից զատ հետը երկու նաւ ալ ունէր, որոնցմէ մէկը՝ Լա Բինդա կը կոչուէր, եւ հրամանատարն էր՝ Ալոնզոյ Բինզոն, իսկ մէկալը՝ Լա Նինա կ'ըսուէր, եւ անոր հրամանատարն էր Ալոնզոյին երկրորդ եղբայրը, որոնց երրորդ եղբայրը երկրորդ նաւին նաւուղիդն էր: Աս երեք նաւին մէջի մարդիկը՝ 90 հոգի էին. եւ մէկ տարւան համար պաշար ունէին:

Կոլոմբոս առագաստները բացած սկսաւ դէպ արեւմուտք նաւել. բայց նաւորդութեան սկիզբէն իր մարդիկը սկսան տոգոհութիւն ցուցնել, եւ ետ դառնալ ուզել, ու Լա Բինդա շուտ մը նշան տուաւ թէ վտանգի մէջ է. իր մեծ կայմը խորտակած էր: Կոլոմբոս իմացաւ որ ասիկա առաջուց պատրաստուած բան մը պիտ'որ ըլլայ, ուստի եւ ըսաւ թէ երբեք ասոր համար ետ չեմ դառնար. եւ Կանարեան կղզիները մօտեցաւ, որ եղած վնասին ճար գտնէ: Երբ շաբաթ աշխատեցաւ ուրիշ նաւ մը գտնելու, բայց փուճ տեղը ատեն կորսնցուց, եւ վերջապէս հարկ եղաւ որ նոյն Լա Բինդան կալրել (խալաֆալ ընել) տայ:

Ան օրերը ֆեռուդէն եկող սպանիացի նաւ մը իրեն լուր բերաւ որ քանի մը օրէ վեր Լուսիտանացի նաւեր Ուլիանոսին մէջ կ'երթան կու գան, առանց կարծեաց իր նաւորդութեանն արգելք ըլլալու մտքով: Անոր համար հարկ եղաւ որ Կանարեան կղզիները թողու, եւ ծովուն մէջ յառաջ երթայ որ Լուսիտանացուց ձեռքէն ազատի: Աս ամէն բան նաւաւարներուն վախն աւելի կը մեծցընէր. եւ մանաւանդ երբ

որ ցամաքն աչքերնէն կորսնցուցին, ալ անկէ ետեւ տրտմութիւննին շատ աւելի սաստկացաւ: Ամէն իրիկուն հարկ կ'ըլլար որ Աղլոմբոս ղերենք միտիթարէ եւ սիրտ տայ: Շարունակ արեւելքի դիէն աղէկ հով մը շնչելով՝ հանդարտութեամբ իրենց երթալու կողմը կը վարէր. երկինքը՝ միօրինակ պարզ, օդոյ բարեխառնութիւնն ալ քաղցր ու զուարճալի էր: Ծովապետն աս ամէն բանն առջեւնին կը դնէր ու կ'ըսէր թէ ահա ամէն դիպց յաջողութեան մէջ ենք, եւ անտարակոյս նաւորդութիւննիս աղէկ վախճան մը կ'ունենայ: Նոյն իսկ իր արիութիւնն ու հանդարտութիւնը նաւավարներուն վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէր. որովհետեւ ան ապստամբութեան խորհուրդները՝ որոնք իր հոն չեղած ատենները կը մտածուէին, ետքէն երբ որ խօսելու կը սկսէր, անմիջապէս կը լուծուէին ու կ'ոչնչանային: Միանգամայն զանազան հնարքներ ալ կը մտածէր իրենց վախնալու առիթ չտալու համար. գլխաւորաբար կը ջանար սրչափ յառաջ դացած ըլլալնին նաւավարներէն ծածկելու. ինքը բուն հեռաւորութիւնը դադատուկ նշանակելէն ետքը՝ նաւավարներուն նայած գրքին մէջը՝ առած ծամբուն երեքին մէկ մասը մինակ կը դնէր:

Ապտեմբերի 13ին կողմնացուցին սլաքը փոփոխութիւն մը ցուցուց. Աղլոմբոս անմիջապէս մէկ խելացի հնարքով աս բանիս մեկնութիւն մը տուաւ, որն որ թէպէտ սխալական էր, ի վերայ այսր ամենայնի ընկերներուն միտքը հաւանեցընելու բաւական եղաւ. նախ որ Աղլոմբոսի աստեղաբաշխական տեղեկութիւններուն վրայ մեծ վստահութիւն ունէին. երկրորդ ալ՝ վասն զի իրենք սխալը ճանչնալու չափ գիտութիւն չունէին: Նոյն իսկ այս օրուան օրս սլաքին՝ արեւադարձներու տակը ունեցած աս փոփոխութեան պատճառը չիգիտցուիր:

Նաւերը յառաջ տանելով, երկրորդ օրը (Սեպտեմբերի 14ին) արագիւ (Կալէֆէ) մը տեսան: Ասոր վրայ ամէնքն ալ մեծ ուրախութիւն ունեցան. որովհետեւ միաբերնին դրեր էին թէ ասիկա ցամաք երկրի նշան մըն է: Բայց գիշերը յանկարծ շփոթութիւն ու վայնասուն մըն է փրթաւ նաւավարներուն մէջ: Հեռուանց ահագին բոց մը տեսնելով՝ կարծեցին թէ իրենցմէ քանի մ'ասպարէզ անդին՝ երկինքէն կրակ կ'իջնայ: Աս տեսակ օդերեւոյթները արեւադարձներուն տակը յաճախ կը պատահին, բայց նաւաստիք տեղեկութիւն չունենալով՝ իրական կրակ սեպեցին, եւ կը կարծէին որ իրենց նաւերն ալ պիտ'որ այրին. բայց վերջապէս տեսնելով որ ան զարհուրելի բոցը քանի կ'երթայ կը նուաղի ու կամաց կամաց ծովուն մէջը մտնելով կը մարի, իրենք ալ հանդարտեցան: Ետեւէն եկած օրերը ամէն բան աղէկ գնաց: Ատեն ատեն անուշ հոտ մը կ'առնէին, եւ Ալլոմֆոս իրենց կը զրուցէր թէ Ասիկա ուրիշ տեղաց մը չիկրնար ըլլալ, բայց եթէ ան երկիրներուն անտառներէն՝ ուր քանի կ'երթայ կը մօտենանք: Նոյն ատեն սկսան նաեւ տեսնել որ ջրին վրայ զանազան տեսակ տնկեր կը լողան, որոնցմէ մէկ քանին այնպէս թարմ ու դալար էին, որ կարծես թէ նոր փրցուեր են: Տեսակ մը ճերմակ թըռչուն՝ որ ջրերու վրայ չիթառիր, խումբ խումբ թռն ձկեր՝ որ նաւերուն բոլորտիքը կը պտրտէին, եւ ուրիշ նշաններ իրենց կ'աւետէին որ ցամաքը մօտ է. ուստի եւ սաստիկ անհամբերութեամբ մը կը սպասէին որ երկիր տեսնեն:

Աս բաները տեսնելով Լ. Բէնդա ընթացքը շատ շուտցուց, եւ բոլոր նաւուն մարդիկը հաստատեցին թէ կղզիներ կը տեսնեն: Իսկ Ալլոմֆոս նաւաստեաց յոյսը ՀՀաստատեց, որովհետեւ ինք անոնց ամենէն ալ աւելի փորձ առած ըլլալով՝ գիտէր որ շատ ան-

գամ մեծ ծովերու վրայ արեւուն ճառագայթները Ուկրիանոսէն ելած մշուշներուն մէջէն անցնելով՝ մարդուն աչքին ճշմարիտ ցամաք երկրի պատկերներ կ'երեւցնեն: Եւ ստուգիւ ալ աս երեւակայութիւնները պարապ ելան, եւ բոլոր ցամաքի նշանները՝ որ օրերով մէկիկ մէկիկ կ'երեւային առանց հետեւութիւն մ'ունենալու ոչնչացան: Ուստի եւ նաւազները նորէն յուսահատութեան մէջ ինկան: Ասիկա այնպէս ծով մըն է որ ծայր ծագ չունի, կ'ըսէին. մենք ալ խենթութեամբ զմեզ վրան թողուցեր կ'երթանք: Ա՛խ. ո՞վ զմեզ մէյ մ'ալ մեր սիրուն հայրենիքը պիտ'որ դարձնէ: Արդեօք մէջերնէս մէյ մ'ալ Սպանիա տեսնող պիտ'որ ըլլայ: Զիրենք աւելի շփոթողն ու յուսահատեցնողն ան էր որ Աստուծոյ կողմէն ելելէն վեր՝ միօրինակ արեւելեան հողմ կը շնչէր. անոր համար միտքերնին դրին որ նոյն ծովերուն վրայ երբեք արեւմտեան հով չի փչեր, ուստի եւ ա՛լ ես չեն կրնար դառնալ: Աս նիւթին վրայ Ալոմբոսին ըսածերը բաւական չէր ըլլար զիրենք խաղաղցնելու, որովհետեւ կ'ըսէին թէ ինք ալ դեռ աս կողմերը նաւած չըլլալով՝ աղէկ չի ճանչնար:

Ալոմբոս Աստուծոյ կ'աղաչէր որ իրեն օգնութեան հասնի. եւ միայն Աստուծոյ նախախնամութիւնը կրնար իրեն օգնել աս նոր արգելքն ալ յաղթելու. եւ իրօք ալ օգնութիւն բռն: Կարծես թէ նաւավարներուն վախը սուտ հանելու համար՝ մէկէն հարաւային արեւմտեան հով մը ելաւ, որն որ թէպէտ եւ իրենց հակառակ էր, բայց մտքերնէն հանեց շարունակ արեւելեան հով փչելուն դադափարը՝ որ Եւրոպա դառնալու յոյսը բոլորովին կը վերցնէր: Ի վերայ այս ամենայնի նաւաստիք ասով ալ մեծ քաջութեամբ մը չստացան. նոյնպէս ուրիշ ետեւէ ետեւ պատահած ուրախալի նշանները բաւական չեղան յու-

սահառութիւններն բոլորովին փարատելու: Թէպէտ եւ ճնշողի նման թռչուններ նաւերուն չորս դին կը թռչտէին, որոնց ձայնը՝ իրենց հայրենեաց թռչուններուն երգը կը յիշեցընէր, եւ նոյն իսկ պզտիկութիւններն կը ցուցընէր որ ցամաք երկիրներէն այնչափ հեռու չեն կրնար երթալ. ի վերայ այսր ամենայնի Աղլոմբոսի ընկերները ասոնցմէ հաճութիւն մը չէին զգար, որովհետեւ ամէն բարեգուշակ նշան՝ աչքերնուն մէջ մէկ խաբէութիւն կ'երեւար:

Բ.

Նոստոսիաց ասպետաճոխներ:

Իրենք աս մտածմանց մէջ եղած ատեն՝ մէյ մ'ալ Սեպտեմբերի 21ին տեսան որ խիտ բոյսերով դալարած ծովի մը կը հասնին, որով սկսան քիչ մը սիրտ առնել. բայց որովհետեւ աս խոտերը քանի կ'երթար աւելի կը խտանային, եւ աչուրներնուն զօրածին չափ կը տարածուէին, անոր համար մտքերնին դրին որ ծովուն տակը դացած աշխարհքի մը վրայ կը նստարկեն, որ իրենց նաւադնացութեանն ալ արդեւք պիտ'որ ըլլայ: Ասով չէ թէ միայն յուսահատութիւններն մեծցաւ, հապա նաեւ սկսան տըրտունջներն սաստկացընել եւ ասպետաճոխներն խորհուրդներ ընել. այնպէս որ Աղլոմբոս ալ դժուարաւ կրնար զիրենք զսպել: Անծանօթ ջրերու անկոխ անապատի մը վրայ ենք, կ'ըսէին, ուտելիքնիս կամաց կամաց պիտի սպառի, մենք ալ սովէ ու ծարաւէ պիտի մեռնինք: Ո՛չ նաւահանգիստ կայ, ո՛չ ցամաք երկիր մը՝ որ պատասպարինք, ո՛չ ալ դոնէ ժայռ մը կամ ուրիշ մարդկային ստեղծուած մը. ծովէն զատ բան չիտեսնուիր: Իսկ այսպիսի չփորձուած վտանգներու մէջ զմեզ դնող մարդն ո՞վ է: Ո՞վ է ան՝ որ զմեզ մեր ազգականներէն, մեր տներէն, մեր հայրենիքէն զատեց, ու ասանկ յուսահատական վի-

Ճակի մէջ խոթեց: Օտարական դրսեցի մը, որ Սպանիայի մէջ տուն տեղ չունի, եւ իր միտքը դրածը կատարելու համար՝ մեր կեանքն այսպէս վտանգի մէջ դրաւ: Արդ մենք մեռնելու տեղ՝ եկէք զինքը մեռցնենք ու նետենք Ռփկիանոսին մէջ, որուն՝ խենթութեւ պէս՝ ծայրը գտնելու ետեւէ ինկեր է: Ետքը ո՞վ պիտի իմանայ: Սպանիա կը դառնանք կ'ըսենք որ ծովապետնիս աստղները դիտած ատեն՝ անդգուշութեամբ մը, մանաւանդ որ արդէն նոր երկիր գտնելու յոյսը կտրած էր, ծովուն մէջն ինկաւ թաղուեցաւ: Աս կերպով ինք իր յանդգնութեան պատիժը կ'առնէ, մենք ալ կը դառնանք մեր տեղը կ'երթանք: Ո՞վ կրնայցուցընել որ ըսածնիս սուտ է. մեր կենաց ապահովութիւնն ալ բաւական պատճառ չէ՞ աս գործքս արդարացընելու: — Ասանկով քանի կ'երթար տըրտմութիւնն ու ապստամբական խորհուրդները իրենց վրայ կը ծանրանար. երկ'երկու, երեք երեք հոգի կ'երլէին նաւուն վրայ կը պտըտէին, եւ իրենց սրտին զարհուրանքն ու չար խորհուրդնին իրարու կը հաղորդէին:

Վոլոմբոս աս ամէն բան կ'իմանար. բայց իր արիութիւնը զինքը երբեք չէր լքաներ. ինք միշտ հանդարտ ու զուարթ էր: Գլխաւոր յանցաւորներուն սպառնալիք կ'ընէր՝ թագաւորական հրամանը յիշեցընելով. ոմանց ստակ կամ պատիւ կը խոստանար. որոնց որ բնութիւնը կը ճանչնար որ հեզ մարդիկ են՝ քաղցը խօսքերով սրտերնին կ'առնէր, անանկ որ իրենք ալ կը սկսէին ըրածներնուն վրայ ամբնալ:

Սեպտեմբերի 25ին կարծեցին որ երկիր մը կը տեսնեն. եւ երեք նաւուն մէջիններն ալ սաստիկ ուրախութենէն կարծես թէ խելքերնին կորսընցուցին: Բայց ասոր ալ խաբէութիւն ըլլալն իմացուելով՝ նորէն իրենց խորունկ տըրտմութեան մէջը թաղուեցան: Իսկ Վոլոմբոս քանի կ'երթար իր յուսոյն մէջ աւելի կը

Հաստատուէր: Քանի մը նշաններէ կ'իմանար որ մօտեցեր է ան երկիրը՝ որուն գտնուելուն վրայ իր ընկերները յուսահատեր էին: Դլփիններ ու թռչող ձկեր նաւերնուն բոլորտիքը կը լողային: Իսկ նաւուն ընթացքն անանկ յաջող էր, որ գուցէ ծախօթ ծովերու վրայ երբեք այնպէս ապահովութեամբ նաւող եղած չէր. օդը հանդարտ էր, ծովը՝ խաղաղ, հովն ալ անանկ թեթեւ՝ որ շատ անգամ նաւաստիքն իրենց տրտմութիւնը մոռնալով, կը հանուէին ջուրը կը նետուէին ու նաւերուն քովերը տղու պէս ալիքներով կը խաղային:

Ասկից ետքը ալ ցամաքային թռչունները վերջացան. որմէ սկսան վախնալ որ չըլլայ թէ առանց իմանալու կղզիի մը քովէն զարկած անցած ըլլան, ուստի եւ ուղեցին որ Արլոմբոս դէպ ի հիւսիս նաւէ. բայց անիկա ամենեւին ահանջ չէր կոխեր: Ինք արեւմուտքի կողմը բռնած շիտակ կ'երթար. կարծես թէ իրեն յայտնութիւն եղած էր որ փնտռած երկիրն արեւմուտք պիտ'որ գտնուի: Շատ չանցաւ մէյ մ'ալ սարսափելի բազմութեամբ ցամաքային թռչուններ ու երկրի մօտ գտնուող ձկեր սկսան երեւալ. որով նաւաստեաց յոյսն այնչափ մեծցաւ որ ատեն ատեն կը կարծէին թէ ցամաք կը տեսնեն: Միակերպ ամէն նաւէն ալ Ցամաք, ցամաք, կը պռուային: Բայց յոյսերնին պարապ ելլալուն պէս՝ սրտերնին կը կոտրէր կը յուսահատէին: Անոր համար ծովապետը հրատարակեց թէ ով որ մէյ մ'ալ երկիր կ'աւետէ, ու ետքէն կը տեսնուի որ ըսածը ստոյգ չէ, խոստացուած հատուցմանց բոլոր իրաւունքը կը կորսընցընէ:

Հօկտեմբերի 7ին Բինգոնին աղաչելուն համար, եւ դէպ ի արեւմտեան հարաւ թռչող գունդ գունդ ճնճղուկներուն նշանէն, Արլոմբոս իր նաւին ընթացքը քիչ մը դարձուց, եւ երեք օր կը կարծուէր որ

ցամաք կը մօտենան. առած անուշահոտութիւննին ու տեսած դալար խոտերնին՝ ցամաքի աւետաբերները կը սեպուէին: Բայց երբ որ տեսան որ աս ամէն նշանները հետեւութիւն մը չեն ունենար, վերջապէս Հոկտեմբերի 10ին բանը յայտնի ապստամբութեան դարձաւ: Բոլոր նաւազները մէկ եղած՝ դաջին Արմէնի գլուխը ժողվեցան եւ յայտնեցին որ ալ ասկից առաջ չենք երթար: Ասիկա զԱստուած փորձել չէ՞ մի, կը պոռային. մեր քաջասրտութեան շնորհակալ եղիր որ երեսուն օր է՝ աշխարհքիս ծանօթ սահմաններէն դուրս կը նաւենք. միտքդ ի՞նչ է. ո՞ր պիտի տանիս զմեզ: Սպանիա՞ դառնանք. մենք ամէնքս ալ աս կ'ուզենք. ուրիշ տեղ երթալ չենք ուզեր. մէջերնէս մէկն ալ չկայ՝ որ ասկէ ետքը իր կեանքը վտանգի մէջ ձգէ:

Արմէնս աս շփոթութեան մէջ ինքը զինքն ամենեւին չէր կորսնցըներ, եւ ս'չ փոքր այլայլութիւն մը կը ցուցնէր: Սկսաւ նաւազներուն մէյ մը առանձին առանձին, մէյ մը ամէնը մէկտեղ ժողված՝ խօսիլ ու հանդարտեցընելու եւ քաջալերելու ջանալ. բայց ամէն բան անօգուտ կ'ըլլար: Ան ատեն ալեաց ուժգնութենէն չխախտող ապառաժ վիմի պէս հաստատուն կեցած՝ հրամայական կերպով մը կը ծանուցանէ թէ թագաւորն ու թագուհին է զիս խրկողը՝ որ Հնդկաստան դառնամ. ուստի ինչուան որ Աստուծոյ շնորհքովը իմ պաշտօնս չկատարեմ, չեմ կրնար ետ դառնալ: Ես ձեր գլուխն եմ, պէտք է որ դուք ինծի հնազանդիք: Աս խօսքովս ամէն բան լմնցաւ. ամէնքն ալ ստիպուեցան գլուխ ծռել: Ա'րսեն թէ Արմէնս նոյն ատենը միանգամայն ըսած ըլլայ, որ եթէ երեք օրուան մէջ ցամաք տեսնելու չըլլամ՝ ուղածնիդ կը կատարեմ:

Գ.

Երկր Գրեթեմ :

Երկրորդ օրը՝ ջրին վրայ սպիտակ դժնկի ծաղկած ոստ մը, տախտակ մը, մէյ մ'ալ մարդու ձեռքով գործուած գաւազան մը տեսնուելով, նաւաղները իրենց տրտունջները մէկ դի ձգեցին, ու սկսան աշուրնին բացած սպասել : Աս ուրախական յոյսերնին ան աստիճանի եղաւ՝ որ նոյն իրիկունը Կոլոմբոս իրենց հետ կարող եղաւ հօր պէս տեսնուիլ ու խօսակցիլ : Նաւուն վրան Ողջ լէր Բաֆուէ երգը երգելէն ետեւ՝ ծովապեան իրենց սիրտ շարժող ճառ մը խօսեցաւ : Եւ ետքը հրամայեց որ զգոյշ կենան, չըլլայ թէ ջրի տակ գտնուող ժայռերու զարնուն : Եւ ամենէն յառաջ երկիր տեսնողին՝ զանազան պարգեւներ խօստացաւ . արդէն տէրութեան կողմանէ ալ երեսուն թագակիր (տիւլ) թոշակ խոստացուած էր :

Ըն գիշերը Կոլոմբոս ամենեւին չքնացաւ : Բոլոր նաւերուն վրայ ալ սաստիկ ուրախութիւն մը տիրած էր : Ալ ոչ ոք կը տարակուսէր : Իսկ Կոլոմբոս անթարթափ աչքով խորունկ մը հօրիզոնը կը դիտէր : Գիշերը ժամը դէպ ի տասնին յանկարծ հեռուանց ճրագի լոյս մըն է կը ցոլանայ . աս լոյսը կ'երթար կու գար, կարծես թէ ալիքներուն վրայ ելլող իջնող նաւակի մը վրան էր : Կոլոմբոս՝ Պետրոս Կուդգիերէսը իրեն կը կանչէ . Սա կողմը լոյս մը չէ՞ տեսներ, կ'ըսէ, դիտակին շիտկութեամբ : Կուդգիերէս լոյսը կը տեսներ եւ երկուքը մէկտեղ շարունակ կը սկսին դիտել : Կոլոմբոս՝ ուրիշ մէկն ալ քովը կը կանչէ . Տես, կ'ըսէ, սա լոյսը . բայց լոյսն արդէն աներեւոյթ եղած էր : Քանի մը ըսպէ ետքը երեքը մէկտեղ նորէն տեսան . լոյսը մէյ մը տկար մէյ մը պայծառ կ'երեւար ու միշտ ճօճելով, կը տեսնուէր որ զանազան անցքեր կ'ընէր, ծովուն ներս դուրս մտած ելած ափանց առջեւէն

քալելու պէս: Աւերջապէս մէյ մ'ալ բոլորովին կորսուեցաւ:

Ան աղուոր գիշերը երեք նաւն ալ զարմանալի երազութեամբ մը ալիքները կը ճղքէին: Մէյ մ'ալ Լա Բինդա նաւուն մէջէն խառնակ եւ այլայլած՝ ուրախութեան ձայն մը կ'ելլէ. ամէնքը մէկտեղ՝ Յոմոթ, ցոմոթ կը պոռան: Ինչպէս առաջուց որոշուած էր՝ Թնդանօթով մը բանը ծովապետին իմացուցին. ան ալ դիտելով՝ գրեթէ երկու ասպարէզ հեռու ցամաք մը տեսաւ: Թնդանօթ մ'ալ ինք արձակեց. ալ անկէ ետեւ ամենուն սիրտն ուրախութեամբ ու ցնծութեամբ լեցուեցաւ եւ աս ուրախութիւնը ալ խաբէական չէր:

Այլոմբոս հրամայեց որ առագաստներն ամփոփուին, եւ նաւերուն ընթացքը բոլորովին կեցընելով՝ լուսըննալուն կը սպասէին:

Գ.

Առանահանի Խոմ Սորբ Փրիւ:

Այլոմբոս Բալոսէն ելլելէն իննսուն օր եւ Աանարեան կղզիներէն անցնելէն երեսունուվեց օր վերջը 1492ին, Հոկտեմբերի 12ին Ամերիկայի մէջ ամենէն յառաջ գտնուած Առանահանի կղզւոյն հասաւ, որն որ Ղուկայեան կղզիներուն պզտիկներէն մէկն է: Մերկ ու պզնձագոյն մարդիկներ ամէն դիպց գունդագունդ գէպ ի ծովեզր վազեցին, եւ ապշած ու զարմացած կը նայէին:

Այլոմբոս ցամաք ելլելուն պէս՝ ուրախութեան արցունք թափելով՝ խոնարհեցաւ ծնկի վրայ եկաւ, եւ ան օտարական երկիրը՝ որ իրեն շատ գեղեցիկ կ'երեւար, մեծ ցնծութեամբ համբուրեց: Ասիկա ոչ Սիբանկոյ կղզին էր, ոչ ալ Գաթայի թագաւորութիւնը, վասն զի Սպանիացիներուն չորս դին առած մարդիկներուն մերկութիւնը բաւական կը ցուցնէր

որ դեռ նոյն երկիրը քաղաքականացած չէ. բայց բերրի երկիր մըն էր, ծառերը՝ բարձր ու գեղեցիկ, տնկերէն շատերը՝ Եւրոպացւոյ անձանթ էին. մէկ խօսքով՝ սքանչելի տեղ մըն էր, եւ աւելի մեծ երկիրներ գտնելու յոյս կու տար:

Օւվապետն իր ընկերներովը Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալէն ետքը, ոտք ելաւ, թուրն հանեց եւ ըսաւ. Ես Կոլոմբոս՝ Փերդինանդոս թագաւորին ու Եղիսաբէթ թագուհւոյն անուամբ աս երկրին կը տիրեմ, անունն ալ Սուրբ Փրկիչ (San - Salvador) կը դնեմ:

Նոյն ատենը բոլոր նաւաստիներն ու պաշտօնակալները անոր իբրեւ փոխարքայի եւ ծովապետի հնազանդութեան երգում ըրին: Ասկից ետքը Սպանիացիներուն աս յաջողութեան վրայ ունեցած ուրախութիւնը այնպէս սաստկացաւ, որ կարծես թէ խելքերնին թառուցին: Իրար կը գրկէին, կ'երգէին, կը ցատքաւէին, հեռու տեղ մը կը վազէին, ու նորէն ետ կը դառնային, կու լային, կը խնտային. վերջապէս իրենք իրենցմէ ելած էին: Ոմանք կու դային ծովապետին խնդակից կ'ըլլային, ոմանք ապստամբութիւննին յիշելով՝ իրեն առջեւն երեսի վրայ ինկած՝ թողութիւն կը խնդրէին. շատերն ալ կ'աղաչէին որ Սպանիա դառնայ նէ՛ ղերենք չմոռնայ, որովհետեւ արդէն նոյն ատենուրէն ղինքն իբրեւ շնորհք բաշխող կը մտածէին: Ամէն մարդ անոր վրայ զարմանքով մը կը նայէր, եւ իրեն հանճարին գովեստներ կու տար: Ստուգիւ աս մարդիկներուն տեսարանը բոլորովին աննման բան մըն էր, վասն զի իրենց անպատում ցնծութենէն եւ զարմացմանէն զատ՝ ամէն մէկ քայլին դիմացնին նոր նոր դիւտեր կը բացուէր, եւ նոյն իսկ իրենք ալ վայրենիներուն աչքին տեսիլ մ'եղած էին, որոնց առջին աս օտարականներուն դալը չմեկնուելու հանելուկ մըն էր:

Բուն երկրցիք առաջին անգամ նաւերը տեսած ԿՈԼՈՄ.

ատեննին՝ կարծեցին որ ծովային հրէշներ են: Սպանիացիք նաւերէն դուրս ելլելնուն պէս՝ վայրենիները ճեպով փախչելու սկսան, եւ թաւուտ անտառներու մէջ մտան ծածկուեցան. բայց կամաց կամաց դարձան նորէն եկան, եւ երկրպագութիւն ընելով՝ յարգութեան համար ձեռուրնին գլուխնին կը դնէին, կարծելով որ աս իրենց երեւցող հագուած ու ճերմակ մարդիկները թեւաւոր մեքենաներով երկնքէն իջած են: Իսկզբան քիչ մը հեռու կեցան, բայց ծովապետը զանազան նշաններով ու քաղցրութեամբ անոնց սիրտը քաշեց ու համարձակութիւն տուաւ. Նոյն ատենը հետաքրքրութեամբ մը անոնց քովը մօտիկցան, եւ սկսան Սպանիացւոց զգեստն ու մարտէքը բռնել, ձեռքով նաւերը կը ցուցընէին, ու ապշած աշուրներով անշարժ կը կենային: Աղոմբոս նաւերէն մէկ քանի դոյզնագին բաներ ու խաղալիքներ բերել տուաւ, որոնց վրայ կղզեցիկները յափըշտակուեցան. հիւռնքները (պճճո-խները), ժապաւէնները (շէրիֆները) եւ պղնձի կտորուանքը տղայական ուրախութեամբ մ'ընդունեցան: Բայց ամէն բանէն աւելի բոժոժներու (շէրիֆախներու) վրայ մեծ զուարճութիւն մ'ունեցան. շարունակ ականջներնուն քով կը տանէին ու կը շարժէին:

Աս միամիտ մարդիկներուն ցուցրցած ընդելական համարձակութիւնը ծովապետին խրախոյս մը տուաւ. ան ուրախալի բոսպէին մէջ իր երեւակայութիւնն ամէն բան կը գեղեցկացընէր, եւ իրեն կը կարծեցընէր որ աս վայրենիներն անմեղ ու քաղցրաբարոյ ըլլալով՝ քրիստոնէութիւնը դիւրաւ կ'ընդունին: Չանոնք մասնաւոր հոգով մը կը քննէր ու կը նկատէր, որովհետեւ կը մտածէր որ վերջէն իր ձեռօքը հոն քաղաքականութիւն պիտի մտնէ: Ասոնք զգեստըստաւ բանը չէին ճանչնար, մարտէք չունէին, մարթերնին պղնձի դոյն էր, բայց իրենց գէմքին գծա-

գրութիւնն այնչափ տգեղ չէր . աչուրնին սեւ , մեծ ու շատ վառվռուն էր , կերպարանքներնուն վրայ արտաքոյ կարգի անուշութիւն մը կ'երեւար . ո՛չ շատ մեծ էին ո՛չ ալ խիստ պզտիկ , հասակնին դիւրաթեք եւ չափաւոր , բայց իրենց անդամներուն վրայ երեւելի դժ մը չէր տեսնուեր , եւ ոչ իրենց կեցուածքը պատերազմական հոգի կը ցուցնէր : Ասոնց բոլոր զարդարանքը՝ այլանդակ նկարածներէ ուրիշ բան մը չէր : Շատերուն ամբողջ մարմնոյն վրայ նկարներ կային , ոմանք ալ մինակ քթերնին կամ աչուրներնուն բոլորտիքը նկարելը բաւական սեպած էին : Մազերնին սեւ էր , ողորկ ու շիտակ , գլուխներնուն առջեւի կողման վրայ շատ կարճ , բայց ետեւի դին մէկ քանի ճիւղ գիսակ թող տուած էին , որոնք կլոր կլոր եղած՝ ուտերնուն վրայ կ'իջնային : Աս առաջին հեղատեսնուածներուն ամէնքն ալ երեսուն տարեկան կ'երեւային : Կոլոմբոս կարծելով որ Մարկոս Պօղոսին ստորագրած Հնդկային Արքիպելագոսին կղզիներէն մէկուն վրան է , տեղւոյն բնակիչները Հնդիկ կոչեց :

Սպանիացիք յօժարութեամբ այնչափ նոր բաները քննելու զբաղած ըլլալով , ցամաքէն դատուին ու նաւ մտնելը չէին մտմտար , ուստի պէտք եղաւ որ գիշերը վրայ հասնելով յիշեցնէ ու նաւ դառնալու սախէ : Բոլոր ցորեկը ծովեզերքին վրայ թափառելով , անտառներու մէջ մտնելով ելլելով , սքանչելի դիւտէ մը սքանչելագոյն դիւտի երթալով , մէկ ուրախութենէ ուրիշ ուրախութիւն յաջորդելով՝ ժամանակնին անցուցած էին : Սրտերնին անանկ ուրախութեամբ լեցուած էր որ ամենեւին յոգնութիւն չէին զգար : Մարմնով նաւ դարձան , բայց աչուրնին կղզւոյն վրայ սեւեռած մնաց , որ ան նոր աշխարհէն մէջ իրենց առաջին դիւտն էր . անոր համար անհամբերութեամբ մը առտուան կը սպասէին , որ իրենց արշաւանքը նորէն սկսին :

Եւսրենալուն պէս Սպանիացիք տեսան որ ափանց վրայ դիզուած բազմութենէ զատ, Հնդիկները ծառակուրներու (canot) մէջ լեցուած՝ իրենց նաւերուն չորս դին բոլորած էին: Աս ծառակուր ըսուած նաւակները մէկ կտոր ծառ մը փորելով կը շինէին, որուն մէջ քառասուն յիսուն հոգի կրնար մտնել: Ծառակուրը երեսն ի վայր դառնալու ըլլար նէ, Հնդիկները դիւրութեամբ մը լողալով կը բռնէին կը շիտէին, ջուրը՝ փորուած դղումներով կը պարպէին, եւ առանց աշխատութեան՝ նորէն մէջը կը մտնէին: Հետերնին բերած էին բամբակ, պապկայ (թութակ) եւ մանիոքի ալիւրէ հաց: Սպանիացիներէն ոմանք դիտեցին որ վայրենիներէն շատերը քթերնին զարդի համար ոսկի անցուցած էին, եւ փորձելով տեսան որ Հնդիկները՝ ոսկին բոժոժներու հետ սիրով կը փոխեն: Ծովապետն հարցուց որ ան ոսկին ուսկից կու գայ, անոնք ալ հարաւային կողմը մեծ երկիր մը ցուցցին:

Այլոմբոս, որ երբեք նոյն քաղցր երեւակայութիւնը մաքէն չէր հեռացըներ, աս ալ լսեց նէ՝ տարակոյսը թող տուաւ, ու հաստատեց որ Գաթայի թագաւորութիւնն աս է: Իրեն այնպէս եկաւ որ Հնդիկները ոսկեղէն ամանի մէջ կերակուր կերող հզօր թագաւորի մը վրայ կը խօսին. եւ ապահովութեամբ միտքը դրաւ որ անիկա մեծ Խանը պիտ'որ ըլլայ: Սկսաւ բուն երկրցիներուն լեզուին մէկ քանի բառերը սորվիլ, եւ իմացաւ որ անոնց շատ անգամ յիշած Առանահանի բառը իրենց լեզուաւ նոյն կղզւոյն աւանունն է:

Երկու օր ասանկ անցնելէն ետքը՝ Սպանիացիք կղզւոյն ու բնակներուն վրայ աւելի խորին ծանօթու-

Թիւն մը ստանալու ետեւէ ինկան : Ծովագետը հրա-
մայեց որ կղզւոյն ամուռքին քովերէն նաւերով պտը-
տին : Քանի որ նաւերը ծովին զանազան խորշերուն
մէջ կը մանէին կ'ելլէին, տեղւոյն աղուորութեան
վրայ ունեցած զարմանքնին կ'աւելնար : Ծառերուն
կենդանութիւնն ու բարձրութիւնը Սպանիացիները
կ'ապշեցընէր. առ ծառերն էին արմաւենի, գնդար-
մաւ (cocotier), սղոցիէ (Ֆլէյէ) աւելի բարձր կահենի
(մառուն աղածը), հալուէ՝ որուն անուշահոտութիւնը
մինչեւ նաւերը կը հասնէր : Տեղ տեղ վտակներ ալ
վազելով երկիրը կը ջրէին, եւ զանազան կողմեր կը
բաժնուէին : Գետնին դէպ ի մէջտեղերը աղուոր
լիճ մը կար : Սպանիացիք երկու զեղերու առջեւէն
անցան, որոնց մէջ արմաւենւոյ ճիւղերէ շինուած
իրարու քով խրճիթներ կային : Էրիկ մարդիկ ու
կնիկ մարդիկ ծովի վրայ Եւրոպացւոց մահոյկները
տեսած ատեննին՝ խրճիթներնէն դուրս կը ցատքէին,
եւ սաստիկ զարմացման, գուցէ ալ երկրպագութեան
ձեւեր կ'ընէին, վասն զի ձեռուրնին ու աչուրնին
երկինք կը վերցընէին, պոռալով օտարականները կը
կանչէին, հեռուանց՝ պտուղ, ծաղիկ ու ջրով լեցուն
ամաններ կը մատուցանէին, իբր թէ զիրենք երկնաւոր
էակներ կը համարէին : Շատերը իրենց ծառախուր-
ները ծով կ'իջեցընէին, եւ ետեւնէն նաւելու կը
սկսէին : Իսկ ոմանք ծովեզերքի վրայ քիչ մը կե-
նալէն վերջը՝ ջուրը կը նետուէին ու լողալով ետեւ-
նէն կ'երթային, եւ աղաղակներով ու նշաններով
կը խնդրէին որ ներս մտնեն : Իսկ ծովագետը ծի-
ծաղելով մը իրենց ձեռքէն կը բռնէր ներս կ'առ-
նէր : Անոնց ամէն կերպ քաղցրութիւնը կը ցուցը-
նէր, հիւունք ու դրամապատկեր (ֆարսլ) կու տար :
Հնդիկներն առ գիւրագին բաներով իրենք զիրենք
երջանիկութեան մը հասած կը սեպէին : Մահոյկներ-
ով կղզւոյն չորս գին պարտելու տանն՝ առջեւնին

պղտիկ թերակղզի մ'ելաւ, ուր որ Սպանիացիք՝ կաստիլիայի պարտէզներուն պէս գեղեցիկ պարտէզներու մէջ վեց հատ խրճիթ տեսան:

Կոլոմբոս ամենայն ինչ դիտելով՝ կղզւոյն պղտիկութիւնն իմացաւ, եւ իրեն նաւերուն դարձաւ, որ բնակիչներուն ցուցրցած կղզիներուն մէջերը պառչտ մ'ընէ: Քովը եօթը Հնդիկ պահեց, որոնք անանկ ազուր նաւերու վրայ ելլելուն եւ օտարականներուն հետ երթալուն համար մեծ ուրախութեան մէջ էին: Ծովապետին միտքն ան էր որ ասոնք քիչ մը սպաներէն սորվելով՝ վերջէն իրեն թարգման ըլլան:

Օ.

Փորձանորին եւ Սպանիացի կղզիները:

Կոլոմբոս աչուրները որ դին որ կը դարձնէր, ամէն տեղ զանազան ձեւերով գեղեցիկ, տափարակ ու բերրի կղզիներ կը տեսնէր: Հնդիկներն իրեն հարիւրէն աւելի կղզիներու անուն տուին. ասանկով ծովապետը միտքը դրաւ որ Մարկոս Պօղոսին ըսած հրաշալի Արքիպելագոսն աս պիտ'որ ըլլայ, որն որ Սիբանկոյ կղզւոյն ու Գաթայի թագաւորութեան չհասած՝ Ասիայի արեւելեան կողմը կ'իյնայ, եւ մէջը խնկաբեր ու հոտաւէտ անկերով լեցուն 7488 կղզի կայ կ'ըսէ: Թէպէտ եւ Կոլոմբոսին աս երեւակայած բանը ստոյգ չէր, բայց իրեն անանկ սիրելի էր որ երբեք մտքէն չհանեց, եւ աս հիման ապաւինելով՝ անդադար ան ոսկեբեր երկիրները գտնելու ետեւէ կ'իյնար:

Աս կղզիներուն ամենէն մեծին մօտիկցաւ, եւ անունը (Անարաւ) Յղութիւն դրաւ: Ինք կը կարծէր որ հոնտեղաց մարդիկները ոսկեղէն ապարանջաններով զիրենք պիտի դիմաւորեն, բայց ամենեւին ոսկւոյ երես չտեսաւ, հապա միայն՝ մերկ ու զանազան գոյներով նկարուած բնակիչները ծառակուրներու մէջ մտած՝ դիմացնին կ'ելլէին: Ան ատեն Սպանիացւոյ

նաւերուն մէջ եղած եօթը Հնդիկներէն մէկը ծովը
ցատքելով իր հայրենակցաց ծառակուրներէն մէկուն
մէջ մտաւ, եւ ամէնքը մէկտեղ արագ թիավարելով
փախչելու սկսան. ցամաք հասնելուն պէս՝ նաւակ-
ները թող տուին եւ այծեամներու ընթացքով դէպ
ի անտառները կը վազէին: Բայց ուրիշ Հնդիկ մը
իր նաւակին մէջ խել մը բամբակ գրած՝ Նինաւին
մերձեցաւ: Սպանիացիք զինքն ալ, նաւակն ալ նաւ-
ին մէջ առին, ու դողդողացող Հնդիկը ծովապետին
առջեւն հանեցին: Եւ որովհետեւ Արլամբոսին շատ
հարկաւոր բան էր որ տեղացիք վրան վստահութիւն
ունենան, անոր համար աս Հնդիկը մարդասիրու-
թեամբ ընդունեցաւ, գլուխը դունաւոր գլխարկ մը
դրաւ, ձեռքն ալ հիւսնք տուաւ ու տեղը խրկեց:
Քիչ մը վերջը Արլամբոս ուրիշ Հնդիկ մ'ալ տեսաւ,
որն որ առանձին նաւակի մը մէջ մտած ու վիզն ըն-
դեղէններու նման հատերէ մանեակով (կէրպանլըիով)
մը զարդարած՝ շուտով թեամբ մը կղզիէ կղզի կ'անց-
նէր, առանց կարծեաց աս հրաշալի օտարականնե-
րուն գալուստն իմացընելու համար: Աս Հնդիկը
նշաններով կանչեցին, իր ծառակրովը վեր առին, եւ
ծովապետն իրեն մեղը հաց ու գինի տալէն ետեւ՝
երկրորդ օրը ազատ արձրկեց:

Նաւը նոր կղզւոյ մը առջեւ հասած էր. շուտ մը
Հնդիկները նաւակներով եկան, եւ հետերնին բամբակ
ու Եւրոպացւոց անձանօթ պտուղներ ու արմատներ
բերած էին: Ծովապետն ելաւ կղզին պարտեցաւ,
եւ անունը Փեռնանդին դրաւ: Նոյնտեղաց կանայք
բամբակէ սփածանելի (փէշպէմալ) կապած էին, եւ
խրճիթները Առանահանիին խրճիթներէն աւելի կար-
գաւորեալ ու սիրուն էին. հոն՝ հենած կամ ոտայնան-
կած բամբակ ալ տեսաւ. եւ բնակիչները կախուած ան-
կողին ալ կը դործածէին, զորն որ Համաթ կը կանչէին:
Աս անկողիները երկու կողմանէ հաստատուած եւ

օգի մէջ կախուած՝ բամբակէ դիմացկուն լաթեր էին: Փեռնանդինի մէջ ամէն բան սքանչելի էր: Ծովապետն իր օրագրութեան մէջ այսպէս կը գրէ. «Հօկտեմբերին մէջն ենք, կ'ըսէ, եւ տնկերը՝ Անտալուսիա Մայիս ամիսն եղած գեղեցիկ դալարներուն պէս կանաչ ու առողջ են: Հոստեղաց պտուղները, խոտերն ու ծառերը Սպանիայի բերքերէն՝ գիշերը ցորեկունէ տարբերածին չափ՝ կը տարբերին, — Բնակիչներն օտարականներուն այցելութեան վրայ մեծ հաճութիւն կը ցուցնէին. զանոնք կ'առնէին իրենց անտառներն ու աղբիւրները կը տանէին. ընտանեցած պապկաներ կ'ընծայէին, մակոյկները բամբակով կը բեռնաւորէին, պարսպ տակառները անուշ ջրով կը լեցնէին, եւ եռանդեամբ մը դէպ ի ծովեզը կը դառորէին:

Սոլոմոնոս հոնտեղած բնակներուն նշանները մտքին մէջ միշտ այնպէս կը մեկնէր, որ հարաւային կողմերը իրեն ոսկեշատ երկիր մը կը ցուցնեն, եւ աս համոզմամբ Փեռնանդին կղզին թողուց, ու հարաւային արեւելեան դիերը Սոյամսեղոյ գնաց: Հոս ալ Փեռնանդինի մէջ պատահածին պէս ոսկի չտեսաւ. ո՛չ ան հոյակապ քաղաքը, ո՛չ ալ գօհարներով զարդարուած ու ոսկեղէն ամաններու մէջէն կերակուր կերող թագաւորը գտաւ, ինչպէս որ ինք Հնդիկներէն ըսուած կը կարծէր, այլ միայն ոստալից ծառեր ու գեղեցիկ դալարիք, ծովու ալիքներէն թրջած բարակ աւազ, եւ հարաւային արեւելեան կողմը երկնաբերձ տնկերով պատած ընդարձակ լճեր տեսաւ:

Ծովապետն իր օրագրութեան մէջ այսպէս կը գրէ: «Եղիսաբէթ կղզւոյն (աս անունը ինք գրած էր) գեղեցկութիւնը՝ մինչեւ հիմա մեր տեսած բոլոր կղզիները կը գերազանցէ: Ո՛ր կողմ երթալիքս չեմ գիտեր. աս դալարաւէտ բլուրներուն վրայ զարմանալէն չեմ կշտանար: Հոս շատ մեծ անիստ լճեր, եւ

սքանչելի դարաստաններ կան, որ անոնց բոլորտիքը բուսած կ'աճին: Անտառուսիայի մէջ Ապրիլ ամսոյն եղածին պէս՝ ամէն բան կանանչ է, թռչուններուն դայլայլիկը զիս կը յափշտակէ: Երանի՜ թէ կարող ըլլայի աս տեղերէն երբեք չբաժնուիլ: Պապկաներն անբաւ են, որ արեւուն երեսը կը ծածկեն: Մեծ ու պզտիկ թռչուններն ու անոնց գոյնագոյն եւ փայլուն փետուրները ստուգիւ սխրալի բան է: Հոս հասած ատեննիս ցամաքէն անանկ քաղցր ու ախորժելի հոտ մը կը բուրէր, որ աշխարհքիս ամէն բանէն աւելի բերկրալի էր: Արածեմ՝ որ աս տեղս ներկարարու թեան ու բժշկականութեան շատ պիտանի ծառեր կան, բայց ես չեմ ճանչնար,:

Սպանիացիք ցամաքին այսչափ զարմանալիքը տեսնելէն ետքը՝ նաւ դառնալու ժամանակնին՝ ծովն ալ իրենց քիչ զարմանք չպատճառեց. վասն զի ջուրն անանկ յստակ ու վճիտ էր, որ յատակը յայտնի կը տեսնուէր, եւ պայծառ թեփով ձկերը քանի որ նաւին չորս դին կը խաղային ու կը կայտուային, ոսկեգոյն ու արծաթագոյն փայլիւններ կ'արձրկէին: Աերջապէս աս անծանօթ գաւառներուն մէջ ամէն բան իրենց այնպէս նոր, այնպէս զուարթալից, եւ իրենց ճանչցածներէն այնպէս տարբեր կ'երեւար, որ զարմանքնին ու ցնծութիւննին վայրկենէ վայրկեան կ'աւելնար: Միայն անոր վրայ կը արտմէին որ ծովապետին փնտռած Գաթայի հարուստ եւ հզօր թագաւորութիւնը գտնելու դեռ շատ ժամանակ պէտք էր. վասն զի յառաջագոյն Աղոմբոսին վրայ որչափ որ անվստահութիւն ցուցրցած էին նէ, հիմա ալ նոյնչափ ապահովութեամբ կը յուսային որ Գաթայի թագաւորութիւնը անտարակոյս պիտի գտնէ:

Լ .

ԳՈՒՎԱ ԿՂԸԷ :

Ան միջոցներուն սաստիկ ու շարունակ անձրեւներ
ու հակառակ հովեր ըլլալով՝ Կոլոմբոս քանի մը օր
Եղիսաբէթ կղզոյն մէջ մնաց : Աերջապէս Հոկտեմ-
բերի 24ին կրցաւ ճամբայ ելլել, եւ եօթը ութը
կղզիներ թող տալէն ետքը՝ Պահամայի ջրանցքը
մտաւ, որ Ղուկայեան կղզիները Փլորիդայէն կը բաժ-
նէ : Դէպ ի հիւսիս նաւարկելու ըլլար, հիւսիսային
Ամերիկան կը գտնէր, բայց ինքն արեւմտեան կողմը
գնաց, եւ Հոկտեմբերի 28ին Գուպա կղզին հասաւ :

Եւսներուն ու հովիտներուն տեսքը, դուրս
ցցուած հրուանդանները, Ովկիանոսի մէջ վազող յոր-
դաջուր գետը՝ Կոլոմբոսին կարծեցուցին որ ասիկա
խիստ մեծ կղզի մը, եւ գուցէ ալ ցամաք երկիր ըլ-
լայ : Կղզին՝ Յովհաննա կոչեց, իսկ գետը՝ Սուրբ
Փրկիչ : Նոյն ատենը ծովապետը տեսաւ որ վայրենի
Հնդիկները երկու ծառակրի մէջ մտած՝ շուտով մը
գետէն վեր կ'ելլէին : Ծովապետն ելաւ եւ գնաց
երկու լքեալ խրճիթներ դիտեց, որոնց մէջ պարիկս
(խափ), կարթ (օւլնա) եւ լուռ կեցած շուն մը կար :
Նոյն տեսակ չհաջող շուն մէկալ կղզիներուն վրան
ալ տեսած էր : Նորէն նաւ դարձաւ որ երթայ ծով-
եզերքը քննէ : Շատ հեղ նաւէն դուրս ելաւ, եւ
ամէն տեղ զօրաւոր ու կենդանի բոյսեր գտաւ : Աս-
դին անդին արմաւենւոյ ճիւղերով ծածկուած շատ
մաքուր խրճիթներ կային, որոնք թէպէտեւ իրարու
մօտիկ էին, բայց ճամբայ կամ փողոց մը չունէին :
Օտարականներն ուր որ կը մերձենային նէ, տեղա-
ցիք գլուխին առած կը փախչէին : Աս կղզւոյն վրայ
փայտեղէն դիմակներ եւ արձաններ գտնուեցան, ո-
րոնցմէ ծովապետը գուշակեց, որ հոս մէկալ կղզի-
ներէն աւելի քաղաքականութիւն մտած ըլլայ :

Բնիկս նաւին մէջ եօթը Հնդիկներէն երեքը մնացած էր . ասոնք ըսին որ անկից չորս օր հեռու տեղ նոյն երկրին ներսի դիերը առատ ոսկի եւ հզօր իշխան մը կայ : Բայց Աոլոմբոս նախ ուզեց ասոնցմէ մէկը խաւրել, որ երկրացիներուն հետ խօսի : Հնդիկն հնազանդեցաւ, ջուրը նետուեցաւ, լողալով անցաւ գնաց, եւ իր խօսքովը բնակչաց սիրտն անանկ շահեցաւ, որ անմիջապէս առանուժեց ծառակուրներու մէջ բամբակ ու արմատ դնելով՝ նաւերուն քովը մօտեցան : Սակայն Սպանիացւոց փնտռածն ոսկի էր : Բնակիչներէն մէկուն քթին վրան արծաթի զարդ տեսնելով՝ հարցուցին որ արծաթն ուսկից կու գայ . եւ այնպէս հասկըցան որ ներքին կողմերէն կը բերուի եղեր : Աւայրենիները Գուպային ներքին կողմերուն Գուպանագան կ'ըսէին, որն որ Գուպայամէջ կամ Գուպային միջին տեղերը կը նշանակէ : Աս լսելով ծովապետն որոշեց որ ան հարուստ, հզօր եւ գուցէ ալ մեծ Խան կարծած իշխանին գետպան մը խրկէ : Աս պաշտօնը Լուգովիկոս Գորրէսին ու Ռոտրիկոյ Երէսին յանձնեց, եւ ասոնց վեց օրուան ժամանակ տուաւ : Իսկ ինք նոյն միջոցին մէջ երկիրը քննելու կը զբաղէր . եւ իրեն օրագրութիւնը կը վկայէ որ ամէն բոպէ ուրախ եւ զմայլած կը կենար, մտածելով որ հին աշխարհքին առջեւը քանի՛ քանի՛ նորացոյց գեղեցկութիւններ բացուեցան, որոնց գիւտն իրեն միտքն ինկած ազդեցութիւններով յաջողած էր : Գուպա կղզին՝ տեսնուած ամէն երկիրներուն պինտ գեղեցիկն է, հոս կրնայ մարդ միշտ ապրիլ, ըսելով կը պսռար : Եւ Եղիսաբէթ կղզին ստորագրածէն շատ զօրաւոր եղանակաւ՝ աս կղզւոյն լճերը, հրուանդանները, գետերն ու լեռները նկարագրեց :

Արեւադարձներուն սոսկալի փոթորիկները գեռ Աոլոմբոսին ծանօթ չէին, ուստի կ'երեւակայէր որ հոնտեղները ծովը միշտ խաղաղ կրնայ ըլլալ : Ստոյգ է

որ աս քաղցր երեւակայութիւնը վերջէն մտքէն հանելու հարկադրեցաւ, բայց մէկալ բաներուն վրայ որչափ որ դովեւաններ տուած էր նէ, ամէնն ալ ճշմարիտ էին: Ասոնք իրական բաներ են եւ մինչեւ այսօրուան օրս կը կենան: Ամերիկայի ծառերը, ծաղիկները, պտուղները, գոյնզգոյն, պերճ ու փայլուն փետուրներով թռչունները, սակոյ պէս շողշողուն միջատները, կարկեհանն (գլըմըլը եփոփո) ու զմրուխտը, որ այսօրուան օրս Եւրոպայի թանգարաններուն սքանչելի զարդերն են, Կոլոմբոսին զարմանքը կ'արգարացընեն: Իրեն Գուպա նստելուն պատճառաւ քանի մը ուրիշ օգտակար գիւտեր ալ յայտնուեցան, որոնցմէ մէկն է գետնախնձորը, որուն գործածութիւնը հիմա այնպէս ընդհանուր ու պիտանի է:

Խորկուած դեռ պանները դարձան, բայց ոչ մեծ խան, ոչ ալ զօրաւոր թագաւոր գտած էին, հապաբորտ տեսածնին՝ յիսուն խրճիթով գեղ մըն էր, որուն հազարի չափ բնակիչներն եկած Սպանիացւոյ չորս գին բոլորած կեցած էին: Լուգովիկոս Գորրէս՝ որ արեւելեան լեզուներ գիտէր եւ անոնց վրայ կը վստահէր, խմացած էր որ իրեն քաղդեներէնը, եբրայեցերէնն ու արաբերէնն ամենեւին անօգուտ էին. ուստի միայն ուղեցոյց Հնդիկը կրցեր էր խօսիլ: Աս Հնդիկը երկայն ատենաբանութիւն մ'ընելով, ճերմակ մարդիկներուն խելքն ու բարերարութիւնը մինչեւ երկինք բարձրացուցած, եւ անոնց ասանկ պտրտելուն պատճառը՝ զիրենք երջանկացընելու համար է ըսած էր: Աս ատենախօսութիւնն անանկ մեծ ազդեցութիւն ըրած էր, որ Հնդիկները մերձեցած՝ Եւրոպացւոյ ձեռքը պագած ու անոնց ընծաներ տուած էին: Նախ էրիկ մարդիկ իրենց յարգութիւնն ըրած էին, վերջէն կնիկ մարդիկ, եւ ամէնքն ալ սաստիկ փափաք ցուցըցած էին որ աս նոր հիւրերը իրենց մէջ բնակին. բայց երբ որ թարգմանը հիւ-

րերուն երթալն իմացուցած էր, բարի կղզեցիներէն շատերն աղաչած էին որ զիրենք ալ հետերնին երկինք տանին, կարծելով որ հոնկից եկած են ու հոն կ'երթան:

Ասանկով դեսպանները՝ ծովապետին բաղձացած լուրերէն մէկն ալ չբերին. վասն զի Սպանիացւոց աչքին՝ ոսկին ամէն բանէն աւելի պատուական կ'երեւար, թէպէտեւ ան գեղեցիկ երկիրները՝ ոսկիէն աւելի կ'արժէին: — Գեսպանները նաւ դառնալու ատեննին՝ առջի անգամ ծխախոտ տեսան: Տեղացիք չոր անկի մը տերեւները կը պլէին, ու մէկ ծայրը վառելով՝ մէկալ ճոթը շրթունքներնուն մէջ կը բռնէին, եւ քաշած մախերնին դուրս կը փչէին: Եւրոպացիք ծխախոտն առաջին անգամ հոս տեսան, եւ առջի գաղափարը հոս ստացան:

Բնակիչներէն շատերը ծովապետին հետ երթալ ուզեցին, ինքն ալ մէկտեղ խել մը մարդիկ առաւ: Կոլոմբոս ասոնց քաղցրութիւնը, պարզութիւնն ու խաղաղասէր բարքը դիտելով՝ կը յուսար որ դարձերնին դիւբին կ'ըլլայ, ինչու որ ինք միշտ աս բարեպաշտ մտածմունքն ունէր, եւ կ'ուզէր որ իր աս ձեռք զարկած գործքին փառքին հետ՝ աւետարանին տարածման գործիք ըլլալն ալ միացընէ:

Բ.

Հայրի խոսք Սպանիայէն իջլէ:

Հնդիկները շատ անգամ Պոհիոց անունը յիշելնուն համար՝ Կոլոմբոս ուզեց որ նոյն երկիրն ալ երթայ գտնէ. իրեն այնպէս կ'երեւար որ աս Պոհիոն՝ իր դիտցած Պապեգան ըլլայ:

Հոս տեղը Կոլոմբոս սաստիկ վիշտ մ'ունեցաւ: Բինզոն, որ Բինդոս նաւին նաւապետն էր, հողմալից առադաստներով դէպ արեւելք գնաց եւ աներեւոյթ եղաւ: Աս մարդս չար դիտաւորութիւն մ'ունէր, որ

ինքն առանձին երթայ երկիրներ դռնէ, որպէս զի գիւտին բոլոր փառքն ինքը ժառանգէ: Ծովապետն անոր դառնալուն սպասել ուզեց, եւ սկսաւ Գուպային վրայ բռած քննութիւններն առաջ տանիլ: Օր մը որ կղզւոյն հրուանդանին հասնելով՝ չէր գիտէր թէ ո՞ր կողմն երթայ, մէկէն ի մէկ հարաւային արեւելեան դին երկիր մը նշմարեց, եւ Հնդկիկներն ալ սկսան միաբերան Պոնէոյ պոռալ: Ասոր վրայ Ալլոմբոս շատ ուրախանալով՝ նաւն ան կողմը դարձուց: Երկու օրուան մէջ* ան տեղւոյն նաւահանգիստը մտաւ, որն որ Սուրբ Նիկողայոս անուանեց. եւ ասոր հարստութիւնն ու գեղեցկութիւնը՝ Սուրբ Փրկիչ, Փեռնանդին, Եղիսաբէթ ու Գուպա կղզիներունը շատ անցաւ: Հայդի կղզւոյն երկիրը պինտ բերրի գետիններէն մէկն է, եւ մանաւանդ դիրքը շատ սքանչելի է: Ալլոմբոս անտառներուն ետեւի գին բարձր լեռանց շարք տեսաւ, դարձեալ յարմար նաւահանգիստներ, անանկ լայնանիստ դաշտեր՝ որ ծայր ծով չունէին, եւ այնպիսի խոտաւէտ մարգեր՝ որոնց նման բան տեսնուած չէր: Սուրբ Նիկողայոս նաւահանգիստէն ելլելով՝ ժայռոտ ծովեզերքի մը քովէն անցնելէն ետքը՝ Անարատ յղութեան նաւահանգիստն հասաւ, որ առջինին պէս ամէն կերպ դիւրութիւնն ունէր: Ալլոմբոս ետեւէ ետեւ դառած ամէն տեղերուն ալ անուն կը դնէր: Հոս գետակ մ'ալ կը վազէր: Սպանիացիք արդէն քովնտի երթալու ատեննին՝ մշակութեան հետքերը յայտնապէս տեսած էին, եւ ասդիէն անդիէն ծառերուն վրայ բարձրացած ծխէն մակաբերեցին որ կղզին շատ բազմամարդ պիտ'որ բլայ: Նոյն տեղն առատ ձուկ ալ որսացին, որոնք Եւրոպայի ձկերը կը յիշեցընէին: Պղտիկ թռչնոյ մը երգն իրենց անանկ երեւցաւ որ

* Հայդի՝ Գուպայէն երկու օրուան հեռաւորութիւն չունի, բայց Ալլոմբոս հակառակ հովերու բռնուած էր:

տիկակի ձայն է: Աս ամէն զուարճալի երեւոյթներուն պատճառաւ, որ իրենց հայրենիքը մոքերնին կը բերէին, Հայդի կղզին՝ Իսթանիուլա կամ Սպառնիական կղզի անուանեցին:

Օտվապետը՝ Անարատ յղութեան նաւահանգրտէն զէնքով վեց մարդ խաւրեց, որ երթան նոյն կողմերը լրտեսեն: Ինքն ալ երկրին տիրեց, եւ հանդիսութեամբ բարձր տեղւոյ մը վրայ խաչ մը կանգնեց: — Այն աշխարհադէտները դարձան ըսին որ մշակուած դաշտեր գտանք, մարած կրակներ տեսանք, ամէն կողմ մարդակոխ ճամբաներ կային, բայց ամենեւին մարդ չկար, ամէնքն ալ փախստի աճապարած էին: — Նաւաղներէն երեք հոգի ծովեզերաց վրայ ժուռ գալու ատեննին՝ առջեւէն խումբ մը Հնդիկ փախչելով անցան: Նաւաղները շատ աշխատութեամբ ասոնց մէջէն կին մը բռնեցին, որ քթին վրայ ոսկի զարդ ունէր: Ասիկա բոլորովին զարհուրած ու սարսափած էր, Արամբոս իրեն քաղցրութեամբը խեղճին սիրտը հանգչեցուց. նոյն ատեն աս Հայդիցի կինը հանդարտեցաւ, զգեստ հագաւ. եւ իրեն անծանօթ եղած այնչափ գեղեցիկ բաներուն քանի որ կը նայէր՝ կը զմայլէր: Բոժոժները, գունաւոր հիլանքներէ շինուած վզնոցներն ու ապարանջանները, պղնձէ մատնիները, զորոնք մատուրներուն անցուցին, խելքը գլխէն առին: Աինն ասանկ հագուած ձգուած՝ ազատ թող տրուեցաւ. ծովապետն անոր մէկ Աուանահանցի Հնդիկ մը եւ ինը Սպառնիացի ճամբու ընկեր դրաւ, որ երթան ու աս վախկոտ բնակիչներուն գլխաւորին առջեւ ելլեն:

Խրկուած պատգամաւորները հազար երդով գեղ մը հասան, բայց մէջի բնակիչներն աներեւոյթ եղած էին: Հայդիցի կինը թարգմանին հետ գնաց եւ մէկ քանի Հնդիկ գտաւ: Հոն աս Աուանահանցին սկսաւ զանոնք համոզել որ վախնալու բան մը չկայ, արդէն

երկայն ատեն է որ, ըսաւ, աս կղզիներուն վրայ շատ սքանչական բաներ կը պատահին. երկրնքէն թեւաւոր աներով իջած ճերմակ մարդիկներ կղզիներուն այցելութիւն կ'ընեն, եւ ամէն տեղ ընծաներ կուտան. եւ Հայդիցիներն ալ կը հրաւիրեն որ դանտենեն: — Աս խօսքը Հնդիկներն ապահովցուց եւ վախերնին փարատեց: Երկու հազար հոգի Սպանիացիներուն մօտիկնալու սկսան, ձեռուրնին գլուխներնուն վրայ դրած էին եւ ամէն մէկ քայլին կը կենային, որպէս զի աս երկնաւոր էակներուն յարգութիւննին մատուցանեն: Անդիէն նոր դունդ մ'ալ եկաւ աւելցաւ: Ասոնք բերողը Հայդիցի կնոջ էրիկն էր: Սպանիացիք ամենուն ալ մեծ սէր ցուցըցին, որով Հնդիկներն աւելի համարձակութիւն առին: Թարգմանին ձեռքովն աս օտարականներուն ախորժածն իմանալով՝ սկսան պապկաներ, արմատներ, ձուկ, մանիօքի ալիւրէ հաց բերել: Զիրենք առին իրենց բնակարանը տարին, ու սեւ եւ խիստ փայլուն փայտեցած աթոռներու վրայ նստեցուցին: Իրենց հովիտը պտղաբեր ու մշակուած երկիր մըն էր, մէջը գետ մը կար, քովերն ալ արմաւենի եւ ադամաթուղ (bananier): Մարդիկները հոս ալ մերկ էին, ու մութերնին զանազան գոյներով նկարուած էր, բայց ասոնք՝ ուրիշ տեղերէն աւելի բարակամիտ էին:

Սպանիացիք զարմացած ետ դարձան. բայց ծովապետն աւելի հարուստ եւ աւելի քաղաքականացած երկիր մը կը բաղձար. կ'ուզէր որ Ասիայի երեւելի թագաւորութեանց, ան հոյակապ Պապեգային հասնի: Չէր գիտեր որ հին աշխարհքին նման մեծ ցամաքի մը ծովուն բերանը կեցած է: Չէր գիտեր որ նոյն ծովին մէջ մտնելու ըլլար նէ, հարաւային ու հիւսիսային կողմը երկու անբաւ ու հարուստ ցամաքներու կը հանդիպէր: Չէր գիտեր որ նոյն երկիրներուն հարաւային կողմը իրեն շատ աւելի ոսկի կը մատու-

ցաներ, քան թէ իր ենթադրած Ասիայի թագաւորութիւնները, զորոնք գտնելու ետեւէ ինկած էր, եւ գտնելիք ալ չունէր:

Բայց գուցէ իր սխալմունքը կը ճանչնար, եւ ուրիշ շատ կղզիներ կը գտնէր, գուցէ ալ նոյն ճամբորդութեան մէջ Ամերիկայի ցամաք երկրին հասած կ'ըլլար, թէ որ երկու պատահար՝ արգելք չըլլար. այս ինքն մէյ մը՝ Բինզոնին փախուստը, որուն համար շարունակ շփոթութեան մէջ էր, մէյ մ'ալ հակառակ հովերը, որ զինքը ետ դառնալու ստիպեցին:

ԹԵ՛.

ԱՆՎԵՐՈՒՄ ԻՄԲԱՆԻՆԼԱ ԿԸԼԻՆ ՃԱՆԽՈՒՄ ԵՆ ՊԵՂՈՒՄ:

ՂԱԵԿՈՒՄԲԵՐԻ 14ԻՆ ԾՈՎԱԿԵՄՆ ԽՈՂԱԳԱՍՏՆԵՐԸ պարզեց, եւ Անարատ յղութեան նաւահանգստէն դուրս ելաւ: Մէկ քանի փարսախ հեռու՝ սիրուն պղտիկ կղզի մը տեսաւ: Հոնտեղաց կրիաներուն անբաւութիւնը պատճառ տուին որ նոյն կղզին Գորգուկաս (կրիայ) անուանէ: Յամաքի վրայ ելան նէ՛ զուարճալից հովիտ մը գտան, որուն անունը Գրախտի հովիտ (Val Paraiso) դրաւ: Բայց դէմ փշոզ հովէն ստիպուեցաւ նորէն Սպանիական կղզին դառնալու: Ետ գալու ժամանակը ծառակուր մը տեսաւ, որ ահագին ծովուն ալիքներուն խաղալիկ եղած էր. մէջը մի միայն Հնդիկ մը կար, որ այնպիսի ալեկոծութեան տակ իր նաւակը կ'ուղղէր ու կը քալեցընէր: Ծովապետն աս յանդգնութեան եւ միանգամայն յաջողակութեան վրայ ապշեցաւ մնաց. խելքը չէր հասներ որ ինչպէս առանձին մարդ մը չնչին նաւակիկ մ'առած այնչափ հեռու տեղ կրնայ բացուիլ: Թէպէտ եւ աս բանս ուրիշ անգամներ ալ կղզիներուն մէջ տեսած ու Հնդիկներուն ճարպիկութեան վրայ զարմացած էր, բայց ամէն հեղ իրեն նոր բանի մը պէս կու գար: Հրամայեց որ Հնդիկն իր նաւակովը մէկ-

տեղ նաւին մէջ առնեն. հոն ըստ իր սովորութեան՝
ընծաներ պարգեւեց եւ ցամաք հանել տուաւ: Հըն-
դիկը գնաց եւ ցեղապետի (cacique) մը բանն իմա-
ցուց. ցեղապետն անմիջապէս ծառակրի մը վրայ ե-
լած՝ ճերմակ մարդիկներուն այցելութեան եկաւ:

Ըս անգամ Խաբանիոյ զարձան նէ՝ զատ տեղ
մը մօտիկցան. հոն ալ երկիրն աղէկ մշակուած էր,
եւ ածուները (խալաները), պտղոյ պարտէզները, սիմին-
տրի դաշտերը, եւ մարդերն իրարմէ բաժնուած էին:
Թէպէտ եւ լեռները բարձր դիրք ունէին, բայց ա-
նոնց քովի դար վեր ու դար վար տեղերը շատ պառկած
ըլլալուն եւ աղէկ հող ունենալուն համար՝ մեծ օգ-
տիւ կրնային գործուիլ: Ծովապետն աս նաւահան-
գիստը Խաղաղութեան նաւահանգիստ անուանեց եւ
հոն մնաց, վասն զի հովերը թող չէին տար որ անկից
դուրս ելէ:

Հոս երիտասարդ ցեղապետ մը չորս մարդէ բար-
ձուած գետպակի (խախիւրէվանի) մը վրայ նստած՝ ի-
րենց այցելութեան եկաւ: Ինքը ծովապետին քովը
նստաւ, իսկ հետը բերած երկու ծերերն անոր ոտուը-
ներուն առջեւը նստեցան: Ծովապետն ինչ որ հրամ-
ցուց նէ՝ ցեղապետը չկերաւ, հապա միայն շրթունք-
ներուն կը մերձեցընէր եւ հետն եկողներուն կու տար:
Ինք Աղլոմբոսին՝ աղէկ գործուած գօտի մը եւ երկու
ոսկեղէն տախտակ տուաւ. Աղլոմբոսն ալ անոր փերթ
մը չուխայ կամ ասուի, սրուակ մը նարընջի ջուր (չի-
լէ + սոյո), գունաւոր մուճակներ, եւ սաթի (թէւրի-
պարի) կտորներ ընծացեց: Գարձեալ անոր առջեւը
բոլոր թնդանօթներն արձրկել տուաւ, որմէ ցեղա-
պետն անանկ զարհուրեցաւ, որ Աղլոմբոս հազիւ կա-
րող եղաւ զինքն հանդարտեցընել. անկից ետքը մա-
կոյկով մը ցամաք հանեց ցեղապետը՝ որն որ տեսած
բաներուն վրայ հիացած մնացած էր:

Ըս եղանակաւ ետեւէ ետեւ հաղորդակցութիւն-

ներ կը հաստատուէին: Նաւերուն քովէն ծառակուր-
ներն անպակաս էին. Հնդիկները՝ պտուղ, ոսկի ու
բամբակ բերելէն չէին դադրեր. վասն զի առատա-
ձեռնութիւնը կը սիրէին: Քանի որ նաւաստիները
վար կ'իջնային, Հնդիկները մտերիմ՝ սիրով զանոնք
կ'ընդունէին, եւ իրենց տունը տանելով՝ մեծ հիւր-
ընկալութիւն կ'ընէին: Ամէն տեղ Սպանիացիներուն՝
վերին, երկնաւոր բնութիւն մը ունեցող մարդիկնե-
րու պէս կը նայէին, եւ ինչ որ Սպանիացիները կու
տային, Հնդիկները Դուրէյ (երկինք) կ'անուանէին:

Այս օր առանկ կենալէն ետեւ՝ Գեկտեմբերի
22ին Կոլոմբոս հեռուանց նշմարեց որ Հնդիկներով
լեցուն ծառակուր մը կու դար: Ասիկա պատգամա-
ւորութիւն մըն է եղեր: Աղղղոյն իշխաններուն մէջէն
պինտ հզօր Առաքանակարի ցեղապետը, որն որ կըղ-
ղոյն մեծ մասը կը կառավարէր, աս օտարականներուն
մարդ խրկելով կ'աղաչէր որ նաւերը դէպ արեւելք
իր բնակած տեղղոյն մօտ բերեն, որպէս զի ինքն ալ
կարող ըլլայ տեսնել: Եւ Առաքանակարին (Կոլոմբոսին) խաւ-
րած էր սքանչելի արուեստով մը ոսկրի վրայ գոր-
ծուած եւ գունաւոր գնդակներով զարդարուած գօ-
տի մը, եւ փայտէ դիմակ մը՝ որուն աչուրները, լե-
զուն ու քիթը ոսկիէ էին: Ծովապետը պատասխան
տուաւ որ հովերը գէմ ըլլալուն՝ չիկրնար ան կող-
մերը նաւարկել. բայց ցամաքի վրայէն քանի մը պաշ-
տօնակալներ խրկեց, զորոնք Առաքանակարին մեծ
պատուով ընդունեցաւ: Իր բնակած քաղաքը մեծ
էր, եւ արմաւենիի փայտէ տները վարպետութեամբ
շինուած էին: Պաշտօնակալները դարձած ատեն՝ հե-
տերնին պապականեր, եւ ոսկեղէն տախտակներ ու
զարդեր բերին:

Կոլոմբոսին անդադար կ'ըսէին որ ներքին կողմերը
Սիպաոյ (Cibao) ըսուած երկիր մը կայ, որ շատ ոս-

կեհանք ունի: Կոլոմբոս աս Սիպաոն՝ Սիբանկոյ կարծելով, առագաստները բացաւ եւ ճամբայ ելաւ գէպի ան կողմը, ուր որ աս թագաւորութիւնը կը ցուցնէին:

Ժ.

Դժբախտութիւն:

Ծովապետը՝ Կուադանակարի ցեղապետին նաւահանգստին մէջ կենալ կ'ուզէր: Օգը գեղեցիկ, ծովն ալ հանդարտ էր: Կոլոմբոս նախընթաց գիշերը ամենեւին քնացած չէր, եւ աս բանս Եւրոպայէն ելլելէն վերջը շատ անգամ պատահած էր. ինչու որ ուրիշ վստահելու մարդ մը չունենալով՝ միշտ պատրաստ, միշտ արթուն կը կենար, եւ ինք անձամբ պահապաններու պէս շարունակ դիտելու եւ հսկելու մէջ էր: Իսկ նոյն գիշերը բոլորովին խաղաղ բլլալով՝ քիչ մը հանգչիլ ուզեց: Ուստի ղեկավարին ապսպրեց որ արթուն կենայ, եւ ինք պառկելու գնաց: Բայց ղեկավարը հրամանը չպահելով՝ ղեկը նախն պատանիներէն (ֆլանդերէն) մէկուն ձեռքն յանձնեց: Նաւապետն ու ղեկավարը հեռացան նէ՛ բոլոր նաւաստիներն ալ գլուխնին դրին քնացան: Պատանին նաւը գէշ ղեկավարեց, ասանկով նաւն է գնաց աւաղակոյտի մը խրեցաւ: Ծովապետը մէկէն արթննցաւ, վեր ցատքեց. բայց բանը բանէն անցած էր. նաւը խորտակեցաւ, տախտակներն իրարմէ բաժնուելու սկսան, ջուրն ալ բոլոր ուժով ներս կու գար: Ամենուն ճարն հատաւ, ուստի նաւէն ելլելու եւ մակոյկներու մէջ մտնելու աճապարեցին:

Ինչ մեծ ցաւ էր տօնկա Կոլոմբոսին սրտին: Երեք նաւով հազար հինգ հարիւր փարսախ ճամբայ րած էր. անոնցմէ մէկուն, Բինդային, կայմերը գէշ էին, անոր ալ սէր պարտիլը չէր դիտեր, վասն զի Բինզոն աներեւոյթ եղած էր: Պինտ աղէկ նաւը

խորտակած էր. ուստի եւ անհուն Ուրկիանոսն անց-
նելու եւ Սպանիա դառնալու համար՝ մի միայն տկար
նաւ մը, Նինա, մնացած էր: Բոլոր գտածները, հետը
Սպանիա տանելու Հնդիկները, տնկերը, ոսկին, վեր-
ջապէս ամէն բան՝ մէկ խախտու նաւի մը վրայ յայտ-
նի վտանգի մէջ պիտ'որ դրուէր: Ինք կորսուելու ը-
լար նէ, բովանդակ դիւան ալ հետը պիտի կորսուէր:
Տխրութեամբ միտքը կը տանջէր որ ետ դառնալու
ինչ հնարք գտնէ, կամ թէ խորտակուած նաւին
մէջը դիզուած ծանրագին բաներն ինչպէս անկորուստ
եւ անվնաս պահէ: Ստուգիւ Արլոմբոսին բոլոր կենա-
ցը մէջ աս պատահարը՝ ամենէն ցաւալիներէն մէկն
էր, եւ բոլոր ետեւէն եկած ձախորդութիւններուն
աղբիւրը՝ աս դժբախտութեան տարուած ճարն եղաւ,
այս ինքն՝ աս պատճառաւ Հայդի կղզւոյն մէջ երկայն
ատեն մնալու ստիպուելնին, եւ Սպանիացւոց ու տե-
ղացւոց մէջ երթեւեկութիւններուն շաանալը:

ԺԵ.

Տեղապիտին Բարեբարութիւնը:

Արլոմբոս Նինային վրայ կեցած խորին տրամու-
լթեան մէջ ընկղմած՝ աս վշտագին դէպքէն ազատե-
լու համար զանազան բաներ կը մտածէր: Մէկէն ի
մէկ միտքն աս եկաւ որ Առաքանակարի ցեղապետին
մարդ խրկէ: Պետրոս Առդդիերէսը՝ որ ծովապետին
հետ Նոր աշխարհքին վրայ առաջին լոյսը տեսած
էր, Տիէկոյ տէ Արենային հետ խաւրեց, եւ ապրս-
պրեց որ Առաքանակարիին ըսեն թէ ծովապետը՝
քու ցուցրցած բաղձանքիդ համեմատ քեզի այցե-
լութեան գալու ժամանակը՝ նաւն աւաղի վրայ
խրեցաւ ու խորտակեցաւ: — Բայց ցեղապետն ի՞նչ
կրնար ընել: Աս տգէտ եւ անծանօթ մարդիկներէն
ի՞նչ օգնութիւն կրնար յուսացուիլ. կամ թէ աս
պատահարը՝ Հնդիկներուն ցուցրցած սէրն ու համա-

բումը նուազընեւելու եւ բոլորովին ջնջելու բաւական չէր արդեօք: Դարձեալ անոնց ծառայութիւնները՝ համատարած Ովկիանոսն անցնելով՝ Եւրոպա դալու ի՛նչ օգուտ ունէր. ան Ովկիանոսը, որուն անբաւ ընդարձակութիւնը Ալոլմբոս հիմա աղէկ կը ճանչնար, եւ ասանկ նեղութեան մէջ առանց դողալու չէր կրնար երեւակայել:

Ի՛նչ եւ իցէ, պատգամաւորութիւնը կատարուեցաւ, եւ այնպէս կատարուեցաւ որ Սպանիացիք ուրախութեամբ ու զարմացմամբ լեցուեցան: Առաջա՜նակարի՝ օտարականներուն պատահած դժբախտութիւնը լսելով՝ անանկ սաստիկ սգոյ մէջ մտաւ, որ մինչեւ սկսաւ արցունք թափել: Ինք անձամբ իր եղբայրներովը, ազգականներովն ու հպատակներովը ծովեզր եկաւ. ոմանք ծառակուրներով խորտակուած նաւին քովը կ'երթային. եւ ամէն մեծագին կամ ստորին բաները կտոր կտոր ցամաք կը կրէին. ոմանք ալ ծովեզրերի վրայ կենալով՝ բերուած իրերը կ'առնէին եւ իրենց տանը մէջ իբրեւ աւանդ պահելու կը տանէին: Երկրորդ օրը Առաջանակարի անձամբ Նիւ նաւն եկաւ, եւ ծովապետին ցաւն ու տրտմութիւնը տեսնելով՝ վերջին աստիճանի բարեկամութեան եւ կարեկցութեան նշաններ ցուցուց, եւ իրեն հետ լացաւ: Թարգմանի բերնով իրեն երեք տուն խոստացաւ: Բնակիչներն ալ՝ Սպանիացւոց մխիթարութիւն մ'ըլլալու համար անոնց ախորժելի ոսկին կը բերէին: Առաջանակարի՝ ծովապետին աս ալ ըսաւ որ կողզւոյն ներքին կողմերը Սիպաոյի մէջ այնչափ ոսկի կայ, որ ամենեւին յարգ չունի, եւ ուզածին չափ իրեն տալ կու տայ:

Ալոլմբոս այսչափ ընծաներով հոգի առաւ ու քաջալերուեցաւ, եւ իրեն բարեպաշտ սովորութեամբը, որով ամէն բանի մէջ Աստուծոյ կամքն ու նախախնամութիւնը կը տեսնէր, մտածեց որ դուցէ աս ամէն

բանէն բարիք մը պիտ'որ բլայ: Եւ քիչ մը վերջը՝ նոյն իսկ աս նաւաբեկութիւնը՝ Աստուծոյ բացայայտ կամ քովը պատահած սեպեց, ինչու որ Սպանիական կրղզւոյն Հնդիկներուն հետ այսչափ հաղորդակցութիւն ընելուն պատճառն աս եղած էր:

Վուազանակարի Նիւս նաւուն մէջ ճաշ կերաւ, վերջէն Կոլոմբոսն ալ ընթրիք ընելու համար անոր տներէն մէկուն գնաց: Կերակուրնէն էին ուղիա (տեսակ մը ճագար), ձուկ եւ պտուղ: Յեղապետն անանկ մարդավարութիւն եւ ազնուականութիւն ցուցոց՝ որ ծովապետն ապշեցաւ: Կերակրէն ետքը Կոլոմբոսն առաւ քաղքին կից անտառներուն մէջ տարաւ, ուր Հնդիկները զանազան պարեր խաղացին: Կոլոմբոս նաւէն աղեղ մը եւ կապարճ մը բերել տուաւ, եւ Կաստիլիացի քաջաղեղ երիտասարդ մը շատ վարպետութեամբ նետ նետեց, որուն վրայ Հընդիկները զարմացան. բայց երբոր թնդանօթ մ'արձակուեցաւ, բոլոր Հնդիկներն ան ահագին թնդիւնէն սարսափած՝ երեսօի վրայ դետինն ինկան, եւ կարծեցին որ աս իրենց հիւրերը՝ որոսման որդիք են, անոր համար ալ վախերնին ու դողերնին անչափ եղաւ: Բայց ծովապետը ժպտելով մը Վուազանակարին ըսաւ թէ աս սոսկալի զէնքերը ձեր թշնամեաց դէմ զձեզ պաշտպանելու համար են. վասն զի աս խաղաղասէր կղզեցիք հարաւային արեւելեան կողմը բնակող պատերազմասէր ու մարդակեր՝ Գարայիպ ըսուած աղդէն կը սոսկային: Աս խոստումը անզապէտ սիրտն հանգչեցուց:

Յեղապետն ու ծովապետը փոփոխակի ընծաներ տալէն վերջը՝ իրարմէ բաժնուեցան: Ծովապետը բոլոր ոսկեզարդ դիմակ մը, ցեղապետին ոսկի թագը եւ ոսկեղէն տախտակներ առաւ: Առատամիտ Վուազանակարին Կոլոմբոսին հետ եկող մարդիկներուն ալ պարգեւներ բաշխեց:

Սպանիական իշխանի վրայ շինուած ամրոցը:

Սպանիացիք ու տեղացիք երթալով իրարու հետ աւելի կը բարեկամանային: Աս կէս մը կրթուած, կէս մը վայրենի, բայց միանգամայն քաղցրաբարոյ, պարզամիտ, հեղ ու գորովալից մարդիկները՝ Սպանիացւոց տուած չնչին բանն ալ, որ նորութեան համար իրենց աչքին մեծ կ'երեւար, տղայական ուրախութեամբ կ'ընդունէին: Բոժոժներուն հնչումը լսելով կը պարէին, ժապաւեններով կը զարգարուէին, անոնց տուած կտոր մը կերպասը կամ մետաղը երկնային բանի մը պէս կ'առնէին, եւ ինչպէս որ յառաջագոյն իրենց զանազան տեսակ ոսկին հոտուրտալով իրարմէ կը զանազանէին, ասանկ ալ Սպանիացւոց տուած բաներուն տարբերութիւնը հոտոտելէօք կ'իմանային:

Սուազանակարի կրցածին չափ ոսկի ժողովել կուտար, եւ շատ հեղ Սիպաոյի ոսկեհանքներու վրայ կը խօսէր: Նաւաստիներն անդադար ոսկի կ'ընդունէին: Անգամ մը Հնդկին մէկը Սպանիացւոյ մը կէս ափ ոսկի փոշի տուաւ ու պղնձէ բոժոժ մ'առաւ. եւ շուտ մը անանկ փախչելու սկսաւ, որ կարծես թէ գողութիւն ըրած է: Գնած բանն աս աստիճանիա՝ ժան երեւցած էր իրեն:

Օռվապետն աս ժողովրդոց կրօնքն ու օրէնքը քննելու ետեւէ իյնալով, իմացաւ որ անոնց կրօնն անդիի աշխարհքին մէջ տրուելու պատիժներուն ու վարձքերուն հաւտալ կը սորվեցընէր. իսկ օրինաց կողմանէ՝ ցեղապետներն ուղածնուն պէս զանոնք կը կառավարէին. բայց ժողովուրդը զիրենք այնպէս կը սիրէր, որ սիրտն ու հոգին անոնց վրայ դրած էր: Բնութիւննին ընդել ու բարեբարոյ էր, կռիւէ բուրրովին հեռացած, քիչ բանով գոհ կ'ըլլային, բա-

նի մը կարօտութիւն չէին քաշեր, աւելորդ բան մ'ալ չունէին. իրենց դրացի Գարայիպներուն գաղա- նաբարոյ անգթութեանն ամենեւին հակառակ էին: Ընդհանրապէս իւրաքանչիւր մարդ մէկ կին ունէր, միայն ցեղապետին քսան կամ երեսուն կին ունէր: Յեղապետներուն իշխանութիւնը կամ թագաւորու- թիւնը ժառանգութեամբ յորդւոց որդի կ'երթար. բայց երբ որ ցեղապետին մէկը անգաւակ մեռնելու ըլ- լար նէ, իրեն քեռորդին եւ ոչ թէ եղբորորդին կը յաջորդէր:

Ապանիացիք հաճութեամբ տեսնելով որ տեղւոյն օդը բարեխառն է, ապրիլը հանգիստ ու առանց աշխատութեան, կենաց պիտոյքը լի եւ առատ, եւ թէ իրենք Հնդիկներուն մէջը գերազանցութիւն մ'ու- նէին, Աղլոմբոսէն խնդրեցին որ իրենցմէ մէկքանին թողու, որպէս զի իբրեւ գաղթական՝ բնակութիւն- նին հոն հաստատեն: Ծովապետն աս առաջարկու- թիւնը ամենայն յօժարութեամբ ընդունեցաւ, եւ մտքին մէջ կ'ըսէր թէ ասկից աւելի բանաւոր ու բաղձալի բան մը չիկրնար ըլլալ: Մէկ տկար նաւի մը վրայ այնչափ նաւաստիները դիզելով՝ բոլորն ալ մէկտեղ ծովու վտանգներուն մէջ դնելու տեղ, քա- նի մը հատը միայն հետս կ'առնեմ, կ'ըսէր, եւ նաւը նոր աշխարհքին բերքերովը կը լեցընեմ, որոնց վրայ բոլոր Ապանիացիք եւ մանաւանդ իմ պաշտպանս Աաստիլիայի թագուհին շատ պիտի զարմանայ: Աս- կից զատ՝ հոս Իսբանիոլա կղզւոյն վրայ գաղթա- կաններ թող տալու ըլլամ նէ, բարի երկրցիներուն սէրը չիմարիր, եւ սրտերնին՝ հետերնիս աւելի կը կապուի. գաղթականները կղզին աղէկ կը քննեն, աւելի ներքին կողմերը կ'երթան, փոփոխութեամբ շատ ոսկի ձեռք կը ձգեն, անոնց լեզուն կը սորվին, իրենք ալ անոնց սպաներէն կը սորվեցընեն: Գար- ձաժ ատենս՝ աս կղզին ինծի կենդրոն մը կ'ըլլայ,

Հոս կրնամ ուղածիս չափ հանգչիլ, եւ ապահովութեամբ ու դիւրութեամբ ուրիշ երկիրներ գտնելու ետեւէ կ'իյնամ:

Աս ամէն յոյսերը շատ գեղեցիկ, շատ սքանչելի էին, բայց ուրիշ հարկաւոր բան մ'ալ մտածելու եւ հաշուի մէջ դնելու էր: Մարդիկներուն կիրքն ու անիրաւութիւնը՝ խոհեմական կարգադրութիւններով ու զօրաւոր օրէնքներով չեն զսպուիր նէ, ամենէն վսեմ ու բարեկարգ խորհուրդներն ալ կ'եղծանեն ու կը կործանեն: Այդմբոս՝ ասանկ գաղթականութիւն մը հաստատելուն պատճառաւ վերջէն իր գլուխը գալու մրրիկներուն ու տառապանքներուն յառաջատես չեղաւ: Ուստի կէս մը երեւակայութիւնը վառուելով, կէս մ'ալ հարկաւորութենէ ստիպուած՝ հաւանեցաւ որ շուտ մը կղզւոյն վրայ ամրոց մը շինուի: Խորտակուած նաւուն մնացորդն աս ամրոցը կառուցանելու գործածուեցաւ, եւ Սպանիացիք անանկ կրակի պէս բանեցան, որ տասնութէկ օրուան մէջ ամրոցը լմրնցաւ:

Աս պարագաներուն մէջ Առաքանակարիին զգացած ուրախութիւնը չիկրնար պատմուիլ: Իրեն տղայական զարմացման մէջ կը կարծէր որ աս Նաւիպաս* (ծնունդ) ամրոցը զինքը Գարայիպներուն դէմ պաշտպանելու համար կը շինուի. ասիկա Սպանիացիներուն կեղծիքն էր, եւ ինքն ալ առանց քննելու կը հաւտար. անոր համար ծովապետին աւելի սէր ցուցնելու սկսաւ, եւ ամէն օր նորանոր ընծաներ կը բերէր: Անգամ մը իրեն հարկատու հինգ ցեղապետներու հետ Այդմբոսը դիմաւորելու եկաւ, ամենուն գլուխն ալ ոսկի թագ կար: Աս վեց իշխանները ծովապետն առին ու Հնդիկներուն անոր տուած տունը տարին. հոն զինքը նստեցուցին եւ Առաքանակարի ձոյլ ոս-

* Աս ամրոցին՝ նոյն անունը դրուելուն պատճառն էր Ծննդեան ատենները շինուած ըլլալը:

կիւն շինուած թագն իր գլխէն հանեց եւ ամենուն առջեւը կոլովբոսին գլուխը դրաւ: Կոլովբոս ալ շնորհակալութեան համար՝ իր վզէն կախուած մանեակը (կերպանլըխը) հանեց, կուագանակարիին վիզն անցուց, նոյնպէս իր կարմիր թիկնոցն անոր հագցուց, մատին արծաթի մասնի մը դրաւ եւ ջուխա մըն ալ կարմիր կօշիկ պարգեւ տուաւ:

Կոլովբոս այսպիսի առիթներու մէջ՝ անանկ աղնուական, վայելուչ ու մարդասիրական կերպարանքով մը կը կենար, որ թէ տրուած նուէրներուն համար իր շնորհակալութիւնը կը ցուցնէր, եւ թէ Սպանիայի թագաւորի երեսփոխանի մը վայլած վեհութիւնը կը պահէր: Իրեն աս արտաքին ազնուութիւնը, որն որ իր ներքին ազնուութեան նշանն էր, Աստուծոյ մասնաւոր եղանակաւ տրուած ձիւք մըն էր. եւ ասով՝ որոնց հետ որ բան գործ կ'ունենար նէ, սրտերնին իրեն կը շահէր:

ԺԳ.

ԿԼԷԿԷ՝ ԻՆԼԷ:

Սպանիական կղզւոյն վրայ ամէն բան յաջող կ'երթար: Նինա նաւուն վրայէն Կոլովբոս՝ թագուհւոյն այսպէս կը դրէր: Հոստեղս ոսկին շատ առատ է. ետ դառնալու ատենս՝ հոս ձգած Սպանիացիներս շատ բան ժողված պիտ'որ ըլլան: Կղզւոյն մէջ այնչափ ոսկի ու համեմ կայ, որ երեք տարի վերջը Ս. Գերեզմանին ազատութեան համար բանակ մը կրնաք ոտք հանել. ինչու որ՝ ինչպէս արդէն ձեր Մեծափառութեան ըսած եմ, հոսկից եղած բոլոր շահը երուսաղէմ առնելու պիտի գործածուի:

Կոլովբոս մեծամեծ ակնկալութիւններ ունէր: Իսբանիոլայէն ելլելու ատեն ամէն բան կարգի դրաւ, Տիէկոյ տէ Արանան՝ ամրոցին կառավար անուանեց: Թէ որ անիկա մեռնելու ըլլար, Պետրոս Կուգդիէ-

բէս իրեն պիտի յաջորդէր . Պետրոսին տեղն ալ՝ Ռո-
տրիկոյ աէ Էսգաւատոն պիտ'որ անցնէր : Ամրոցին
մէջ բժիշկ մը, տակառագործ մը, ատաղձագործ մը,
դերձակ մը ու թնդանօթածիգ մը թողուց : Սպա-
նիացիներուն ձեռքը տեղացիներուն հետ փոփոխելու
յարմար բաներով լեցուն մակոյկ մ'ալ ձգեց : Ճամ-
բայ ելելէն քիչ մը յառաջ ամէնքն ալ ժողովեց ու
իրենց խրատ տուաւ որ մէջերնին միշտ միաբան ըլ-
լան ու ամենեւին եւ ոչ փոքր կռիւ մը խաղաղու-
թիւննին չվրդովէ : Միշտ Կուագանակարիին եր-
կրին մէջ մնան , զինքը յարգեն , Հնդիկ կանանց հետ
պարկեշտութեամբ վարուին : Նային որ բոլոր տեղա-
ցւոյ հետ քաղցրութեամբ վարուին , որպէս զի անոնց
հետ ունեցած բարեկամութիւննին միշտ հաստատուն
մնայ : Ար յուսամ որ , ըսաւ վերջապէս , ձեզի նոր
ընկերներ եւ թագաւորական վարձքեր կը բերեմ :
Աստուած ամենուս հետն ըլլայ :

Ամէնքն ալ , թէ մնացողները թէ մէկտեղ գա-
ցողները կու լային : Ար մտածէին որ ամէնքն ալ
հայրենիքներնէն այնչափ հեռու են . մնացողները չէին
գիտեր որ արդեօք երբեք պիտի կարենան նորէն հայ-
րենիքնին տեսնել . իսկ գացողները չէին գիտեր թէ
նորէն պիտի կարենան ետ դառնալ : Թէպէտ մեծ
ոյս ունէին , բայց միանգամայն երկիւղէ ալ բոլորո-
վին ազատ չէին . ան երկիւղը սրտերնուն մէջ կար ,
որն որ ամէն քաջ նաւավարին սիրտն ալ՝ մեծ ճամ-
բորդութիւն մը սկսելու ատեն՝ կը պաշարէ :

Օովապետը ճամբայ չելած՝ մեծ սեղան մը պա-
տրաստել տուաւ , ու Կուագանակարին եւ Հնդիկ-
ներուն գլխաւորները հրաւիրեց . իր փոխանորդները
ցեղապետին յանձնեց , եւ իրեն աղաչեց որ մինչեւ
նոյն ատենը Սպանիացւոց ցուցուցած բարեկամու-
թիւնը յառաջ տանի : Խոստացաւ իրեն որ շուտով
ետ կը դառնայ , եւ իրեն հազար ու մէկ տեսակ ազ-

նիւ բաներ կը բերէ: Ետքը առջեւը պզտիկ պատե-
րազմ մը ձեւացընել տուաւ. եւ ցեղապետին վախ-
նալը տեսնելով՝ նորէն զինքն ապահովցուց որ Սպա-
նիացիք զէնքերնին՝ միայն Գարայիպներուն դէմ կը
գործածեն:

Ասկից ետեւ ծովապետը հրաժարական ողջոյնը
տուաւ. ցեղապետին ու գլխաւորներուն հետ պազ-
տուեցաւ, որոնք ամէնն ալ լալով հետը մինչեւ ծո-
վուն ափունքը դացին, իրեններուն եւ Հնդկիներուն
առջեւը նաւը մտաւ ու ճամբայ ելաւ 1493ին,
Յունուարի 4ին:

ԺՊ.

ԲԻՆԴՈՅԻՆ ԴՈՒՆՈՒԼԷ: — ՄԵՐԷԻ:

Երեք օր էր որ Կոլոմբոս հակառակ հովերուն
դժուարութեան միտ չդնելով՝ նաւարկութիւնը յա-
ռաջ կը տանէր. մէյ մ'ալ տեսաւ որ Բինդոն նաւը՝
որն որ Գեկամբերի 19էն վեր իրմէ բաժնուած էր,
դէպ իր կողմը կու գայ: Անոնց Բինդոն ինքը զին-
քը կ'ուզէր արդարացընել, ըսելով որ հովերուն
բռնութիւնը նաւս քեզմէ բաժնեց, ու մէյ մ'ալ
զձեզ չկրցայ գտնել. բայց իր բաժնուիլը յառա-
ջուրնէ մտածուած ու յարմարած բան էր, անոր հա-
մար ալ չիկրնար արդարանալ: Միշտ մարդիկ իրեն
երեսը պիտի զարնեն որ ուզեց իր գլխաւորէն բաժ-
նուիլ ու առանձին իր բախտը փնտռել, եւ ոսկե-
բեր երկիրը գտնելու ջանալ. ասկից զատ Հնդկի-
ները ծածուկ դրդած էր որ զինքը կղզւոյն՝ Սպանիա-
ցւոց կեցած կողման հակառակ կողմը տանին, միայն
աս վախճանաւ որ հոն ոսկի ժողովէ. վերջապէս ծո-
վապետին նաւաբեկութիւն ընելն իմանալով՝ իրեն
օգնութեան հասած չէր. իր գլխաւորին նաւը օտար
ու վայրենի տեղ մը փարատած ատեն՝ ինք իր ոսկի
ժողովելը յառաջ կը տանէր, որուն կէսն ալ իր

նաւաստիներուն բաժնեց, որպէս զի անոնք իրեն հետ կապէ:

Չովապետը սրտին նեղութիւնը ծածկեց, եւ այնպէս ձեւացուց որ Ալոնզոյին՝ իր ջատագովութեան համար ըսածներուն կը հաւտայ. բաւական համարեցաւ զինքը պաղութեամբ մը ընդունելը. միայն ստիպեց որ ազատ թող տայ չորս Հնդիկներն ու երկու կանայքը, որոնք Ալոնզոն բռնութեամբ Սպանիա կը տանէր, որպէս զի հոն դերիի պէս ծախէ: Մանաւանդ որ քիչ մը ետքը ծովին մէջ պատահածները՝ առ դէպքը մոռցընել տուին:

Թէ որ Ալոնզոն արեւադարձներուն տակ եղող ծովերն աղէկ ճանչնալու ըլլար, ինքը զինքը նոյն եղանակին մէջ Սպանիա դառնալու վտանգին մէջ չէր դնէր: Ինք տակաւին Տարեւոր կամ Կանոնար հովերուն երեւոյթը չէր գիտէր: Արեւադարձներուն տակ հովերը վեց ամիս արեւելքէն կը փչեն, վեց ամիս ալ արեւմուտքէն: — Ալոնզոն առ ճամբորդութեան ատեն շատ բան քաշեց արեւելեան հովէն՝ որուն դէմ կը նաւարկէր. եւ հին աշխարհքը մօտեցած ժամանակը՝ հասարակօրէն Փետրուար ու Մարտ ամիսներուն մէջ պատահած մրրիկներէն ու ալէկօծութիւններէն, որոնք որ նոյն տարին խիստ սաստիկ եղան, շատ մեծ նեղութիւն քաշեց: Բինդա նաւը կայմը նորոգել տուած չէր. անոր համար ալ չէր կրնար աղէկ քալել: Ուստի եւ ծովապետը միշտ վախի մէջ էր որ չըլլայ թէ աչքէն հեռանայ ու բռնորովին իրմէ բաժնուի:

Փետրուարի 12ին նաւաստիները կը կարծէին որ Մատերային բարձրութեան հասած են. բայց Ալոնզոն գիտէր թէ Ազորեան կղզիներուն շտկութեան մէջ են, եւ կը յուսար որ շուտով ցամաք կը հասնին: Մէյ մ'ալ հովը մեկէն սկսաւ սաստկանալ, ծովը սաստիկ կը յուզէր ու կը ծփէր. եւ Ալոնզոն

տեսաւ որ հիւսիսային արեւելեան դին օդին մէջ շանթ կը զարնէ: Ասով իմացաւ որ մեծ մրրիկ մը պիտ'որ փրթի, ու շուտ մը հարկաւոր եղած հրամանները տուաւ: Իրօք մրրիկն ելաւ, եւ շատ զարհուրելի էր. նաւաստիներն ուրիշ ճար չկրցան գտնել, բայց եթէ առագաստները գոցել, կայմերը մերկել, եւ թող տալ որ նաւերը ծովին վրայ հովին բռնութեան համաձայն ընթանան: Մէյ մը ահագին ալիք մը զիրենք լեռներու բարձրութեամբ վեր կը վերցընէր, մէյ մ'ալ մէկէն նոյն բարձրութենէն անդունդի մը խորութեան մէջ կ'իյնային:

Իսկզբան նաւավարները կը յուսային որ մրրիկը շուտով կը դադրի. բայց Ալլոմբոս տեսնելով որ կը շարունակէ, զարհուրելով կը գուշակէր թէ Մարտի գիշերահաւասարէն յառաջ պատահող մրրիկներուն տեսակէն է, որոնք օրերով ու շաբաթներով կը տեսնեն: Այսպիսի վիճակի մէջ աղօթքի դիմեց. գլխարկի մը մէջ բակլայ դրին, եւ որոշեցին որ մէջերնէն խաչանշան ունեցող բակլան հանողը՝ Աուատալուբի Ս. Աստուածածնայ ուխտի երթալու խոստանայ: Ծովակալն ամենէն յառաջ քաշեց ու խաչանշան բակլան իրեն ելաւ: Ասով սիրտը քիչ մը սփոփեցաւ. որովհետեւ բախտը զինքն որոշելով՝ ասիկա իբրեւ նշան մը առաւ որ Աստուած ուխտերնին պիտ'որ ընդունի: Աս նեղութեան ու տառապանաց օրերը շատ անգամ աղօթք կ'ընէին, ու ծովերու եւ ուխտի երթալու խոստմունքները կը նորոգէին: Ասանկ առիթներու մէջ երեք անգամ վիճակ ձգած ատեննին՝ վիճակը ծովապետին ելաւ:

Արեք օր նոյն տառապանաց մէջ մնացին. նաւերը կը դիմանային, բայց շարունակ կը վախցուէր որ չըլլայ թէ ընկղմին: Աս ողորմելի ատենը՝ գիշեր մը Ալլոմբոս տրտմութեամբ կը մտածէր որ եթէ իր նաւն ընկղմելու ըլլար, ձեռք զարկած գործքը իրեն

Հետ մէկտեղ կը կորսուէր: Աս տխուր մտածու-
թիւնը կամաց կամաց շատ սաստկանալով, հնարք մը
մտածեց, որ երկու նաւերն ալ բոլոր մէջի մարդիկ-
ներովն ընկղմելու ըլլան՝ իր գիւտերուն ծանօթու-
թիւնը մինչեւ Սպանիա հասնի: Իր ճամբորդութեան
ու գտած երկիրներուն ճիշդ ստորագրութիւնը մա-
գաղաթի վրայ գրեց. կնքելէն ետեւ՝ վրան գրեց որ
աս մագաղաթն առանց բանալու Սպանիայի արքու-
նիքը տանողը՝ հազար սկուտ վարձք կ'ընդունի. ետ-
քը կտաւի մէջ պլլեց, ու մամի զանգուածի մը մէջ
գոցելով՝ մէկ պզտի տակառակի մէջ դրաւ ու ծովը
նետեց: Ար յուսար որ տակառը տեղ մը ցամաք կ'ել-
լէ, ու գտնողը Սպանիա կը հասցընէ: Աս յիշատա-
կարանէն օրինակ մ'ալ նաւին վրայ հաստատեց, որ
եթէ մէկը կորսուելու ըլլայ՝ զոնէ մէկալն ազատի:

Հազիւ թէ աս դործքս լմնցուցած էր, մէյ
մ'ալ հեռուէն երկիր մը տեսան, բայց չէին համար-
ձակեր յուսալու որ կարենան ալիքներուն սաստկու-
թենէն հոն հասնիլ: Ծովապետն իմացաւ որ տե-
սածնին՝ Ազորեան կղզիներէն մէկն է: Նոյն երկրէն
հինգ մըն հեռու էին: Ամբողջ երկու օր աս ցամա-
քը աչուրներնուն տակն էր, բայց մըրիկն ու ալէկո-
ծութիւնը թող չէր տար որ մօտենան: Աերջապէս
ամայն 17ին, սաստիկ մեծ աշխատանքով ցամաքին
այնչափ մօտեցան որ կրցան երկաթ նետել. եւ կար-
ծեցին որ ալ ազատեցան. բայց դժբախտութեամբ
պարաննին փրթաւ, եւ նոյն րոպէն՝ սաստիկ հով մը
նաւերնին դարձուց, զիրենք առաւ գէպ ի հիւսիս
տարաւ, եւ մինչեւ իրիկուն չարչարեց: Հազիւ
կրցան գիշերը ցամաք մօտենալ ու խարիսխ նե-
տեցին:

ԺԵ.

Սուրբ Մարիամայ կղզին :

Երբ որ նաւահանգստին մէջ ապահովցան , ծովապետը քանի մը ժամ ուզեց հանգիստ քնանալ . որովհետեւ հինգ օրուրնէ վեր ամենեւին աչուրները դոցած չէր : Հասած տեղերնին Ս. Մարիամայ կղզին էր , որն որ Ազոբեան կղզիներէն մէկն է : Գասդանետա՝ կղզւոյն կառավարը նաւին ուտելիք խաւրեց , ու նաւաստիներէն երեք հոգի կանչեց , որ Ալոմբոսի եւ իրեն ընկերներուն զարմանալի արկածներն իրենցմէ լսէ : Ծովապետը նաւաստիներուն ուխտ ընել տուած էր որ հասած առաջին երկիրներնուն մէջ՝ Թափորով Ս. Աստուածածնայ նուիրուած եկեղեցւոյ մը այցելու թեան երթան : Ս. Մարիամ կղզւոյն մէջ ծովեզերքէն քիչ մը հեռու Ս. Աստուածածնայ նուիրուած մատուռ մը կար : Կղզւոյն կառավարին իրենց ցուցուցած սէրը , որն որ միանգամայն իմացուցած էր որ երկրորդ օրը նաւին այցելութեան կու գայ , Ալոմբոսը վստահացուց որ առանց վտանգի կրնայ դուրս ելլել : Ուստի եւ իր հրամանաւր նաւաստիներուն մէկ մասը ցամաք ելան , որ երթան ուխտերնին կատարեն : Քահանայի մը յառաջագոյն ծանուցած էին որ պատրաստ կենայ , եւ եկած ատեննին՝ մատրան մէջ աստուածային պաշտօնը կատարէ :

Ծովապետը նաւին մէջ կը սպասէր որ ասոնք ետ դառնան , որպէս զի ինքն ալ մնացողներուն հետ երթայ ուխտը կատարէ : Բայց ետ դարձող չեղաւ : Կառավարին ցուցուցած սէրն ու ըրած ընդունելութիւնը՝ դարան մըն է եղեր : Գասդանետա՝ մատրան մէջ եղող բոլոր նաւավարները բռնել տուած էր , եւ ծովապետը մէջերնին չգտնելուն վրայ զարմանալով՝ քիչ մը ետքը մակոյկով մը անձամբ նաւն եկաւ եւ իրեն վնաս մը չընելնուն վրայ խոստում առնելով՝ նաւը մտաւ : Երբ որ Ալոմբոս ըրածը երեսը

զարկաւ նէ, կառավարը պատասխան տուաւ թէ Լուսիտանիայի արքունեաց հրամանին համաձայն կը վարուի. որով ծովապետը սկսաւ վախնալ որ չըլլայ թէ Լուսիտանացիք ու Սպանիացիք իրարու հետ պատերազմի մէջ ըլլան. բայց աս ալ հաւանական բան մը չէր երեւար: Գասդանետա քիչ մը ետքը ցամաք դարձաւ ըսելով որ բռնածներս չեմ կրնար ետ դարձընել: Աս միջոցիս ալեկոծութիւնը դեռ կը տեւէր. եւ երկու օր ծովապետը իր մարդիկներուն կէսը հետը չունենալով ու նաւին ծառայութիւններն ընելու համար՝ միայն քանի մը նաւաստի ունենալով՝ կը վախնար որ նաւն ընկղմի: Աերջապէս կառավարը երկու օր վերջը նաւավարները ետ դարձուց, ու նամակ մ'ալ խաւրեց, որուն մէջ ըրածին վրայ թողութիւն կը խնդրէր ու կը խոստանար որ ձեռքէն եկած ծառայութիւնները կ'ընէ: Կառավարին աս բռնած այլանդակ ճամբուն պատճառն ան էր որ Կոլոմբոսին Սպանիայէն ճամբայ ելած ատեն՝ Լուսիտանիայի թագաւորը հրաման տուած էր որ ուր տեղ որ իրեն պատահելու ըլլան՝ զինքն ու նաւերը բռնեն:

Ծովապետն ասոնք տեսնելով՝ չուզեց աւելի երկայն ատեն հոն կենալ, ուստի եւ պատշաճ ժամանակէն յառաջ ճամբայ ելաւ: Բայց քիչ մնաց՝ աս բանս իրեն շատ ծանր կը նստէր, ինչու որ մրրիկը դեռ դադրած չէր: Մարտի 2ին սաստիկ հով մը բոլոր առաքաստները պատռեց: Նաւաստիք ծունր իջան եւ սկսան Աստուծոյ դիմել. ծովապետն ալ վիճակ ձգեց՝ որ մէջերնէն մէկը Սեւդայի Ս. Աստուածածնայ ուխտի երթայ. վիճակը աս անգամ ալ իրեն ելաւ: Նոյն ատենը Լուսիտանիայէն հեռու չէին:

Մարտի 3ին բոլոր օրը շատ զարհուրելի էր. հեղեղի պէս անձրեւ կու գար, միօրինակ երկինքը կը

դռուար, ու ետեւէ ետեւ կայծակ կը զարնէր. հովին բռնութիւնը նաւն առած ահագին շուտութեամբ կը տանէր, ալիքներն ալ լերան պէս բարձրանալով՝ ամէն բոպէ նաւն ընկղմելու կը սպառնային. խեղճ Սպանիացիք կը կարծէին որ կեանքերնուն վերջը հասած է: Ամէնքն ալ ուխտ բրին որ եթէ ողջ առողջ ցամաք հասնելու բլան՝ առաջին շաբաթ օրը հացով ու ջրով ծոմ բռնեն:

Ամսոյն Յին ու Կին մէջի գիշերը երկիր մը տեսան. բայց ալեկոծութիւնն այնպէս սաստիկ էր որ աս տեսիլը զիրենք ուրախացրնելու տեղ՝ աւելի վախի մէջ ձգեց. ինչու որ չէին գիտեր թէ տեսած երկիրնին ո՛ւր է, եւ կը վախնային որ չըլլայ թէ առանց նաւահանդատի տեղ մ'ըլլալով՝ այնչափ ժամանակէ վեր ահագին Ովկիանոսին խաղալիկ եղած նաւը ցամաք զարնուի ու փարատի: Առտուն ծովապետը ճանչցաւ որ Գակոյ գետին բերանը Սինդրայի մօտ են. եւ թէպէտ Ս. Մարիամայ կղզին գլուխն եկածը՝ նորէն Լուսիտանացոց ձեռքն իյնալէն զինքը կը վախցընէր, բայց սակայն ծովուն վիճակը երկայն մտածելու թող չտուաւ. ուստի եւ խարիսխ նետեց, եւ ամէնքը մէկտեղ այսպիսի մեծ վտանգէ մը ազատելուն համար Աստուծոյ մեծ շնորհակալութիւն մատուցին:

Ժ.Օ.

Լուսիտանիոյի մէջ գրած ընդհանրաւթիւնը:

Սոլոմբոսի վախը պարապ ելաւ. Լուսիտանիոյի թագաւորը չարիք կամ վնաս մը չհասցընելէն զատ՝ իրեն պարտք մը սեպեց որ այսպիսի երեւելի գիւտ մը գտնող մարդը պատուէ: Նաւը մարդ խաւրեց ու զինքը մեծ պատուով Վալբարաիզոյ բերել տուաւ, ուր որ նոյն ատենը կը բնակէր, Լիսաբոնէն ինը մղոն հեռու: Իրեն մեծ ու պատուաւոր ընդունելութիւն

մ'ըրաւ, առջեւը նստել տուաւ, դտած տեղերուն ու գլուխն եկած բաներուն զարմանալի պատմութիւնը մեծ հետաքրքրութեամբ մտիկ ըրաւ, եւ այսպիսի մեծ յաջողութիւն գտնելուն վրայ զինքը շնորհաւորեց: Բայց արտաքուստ որչափ որ ուրախութիւն ցուցնէր, միշտ կ'իմացուէր որ յառաջագոյն զինքը չընդունելուն ու անով Լուսիտանիան այսպիսի մեծ ու օգտակար բանէ մը զրկելուն վրայ շատ կը ցաւի: Յովհաննէս Բ. չէր կրնար մտքէն հանել որ հիմա իբրեւ Սպանիայի ծովապետ ու Հնդկաստանի փոխարքայ ընդունած մարդը՝ ութը տարի յառաջ իբրեւ աղքատ ու ողորմելի մարդ եկած առաջարկած էր որ աս երեւելի գիւտը իր անուամբն ընէ, եւ մերժուած էր: Ի վերայ այսր ամենայնի Ալոլմբոսին առաջարկեց որ հետը մարդ տայ, որպէս զի իր երկիրներէն անցնելով՝ Սպանիա դառնայ: Բայց ծովապետն աւելի ուզեց որ յաջող հովի մը սպասէ, ու ծովով Սպանիա անցնի: Սակայն անմիջապէս Սպանիայի թագաւորին ու թագուհւոյն նամակ մը գրեց, որուն մէջ կը պատմէր իր յաջողութիւնը, դարձը եւ գլուխն եկածները՝ որոնք զինքը քիչ մը ատեն Լիսաբոն մնալու կը ստիպէին:

Լուսիտանիայի մայրաքաղաքին մէջ մնացած քիչ ատենը՝ բոլոր քաղքին բնակիչները ուրիշ բանի վրայ չէին խօսեր բայց եթէ զարմանալի եղանակաւ Ովկիանոսին մէկալ դին գտնուած Հնդկաստանին վրայ: Շատ մարդ նաւերուն այցելութեան կ'երթային, եւ ամէնքն ալ կը ցաւէին որ ինչպէս իրենց աղգը այսպիսի փառքէ ու հարստութենէ մը զրկուեցաւ, որ որ Սպանիացւոց կը տրուէր: — Լուսիտանիայի թագուհին ալ ուզեց Ալոլմբոսը տեսնել. եւ ծովապետը պատուով ու գովութիւններով Լիսաբոնէն բաժնուեցաւ, ու յաջող հովով մը ճամբայ ելաւ:

ԺԼ.

Սպանիա հասնելը:

Փալոսի նաւահանգստին մէջ եղող նաւավարները Մարտի 15ին առտուանց տեսան որ պզտիկ ու թեթեւ նաւ մը կու գայ, զորն որ հեռուէն ան նաւերէն մէկուն կը նմանցընէին, որոնցմով առջի տարին խաբեբայ Ճենովացի մը թագուհին ու թագաւորը խաբելով՝ իր մտացածին գաղափարները գլուխ տանելու համար, նոյն տեղէն ճամբայ ելած էր: Նաւը որչափ որ յառաջ կու գար, այնչափ ալ նաւավարները կարծիքներնուն մէջ կը հաստատուէին թէ նոյն նաւերէն մէկն է. բայց չէին համարձակեր բռնորովին ապահով ըլլալ, որովհետեւ մտքերնին դրած էին թէ ան երեք նաւերը կորսուած են: Ինչպէս ասիկա կրնայ մնացած ըլլալ, կ'ըսէին, եւ եօթը ամիս ու կէս ծովելուն վրայ թափառական պտըտելէն ետեւ՝ ետ դառնալ:

Իրենք աս խորհրդածութիւններն ընելու ատեն՝ նաւը բոլոր առագաստները բացած փառաւորութեամբ կը մօտենար, անանկ որ տարակոյսնին երթալով կը նուազէր: Հետաքրքրութիւննին աւելի եւս մեծնալով եւ աս լուրը բովանդակ քաղքին մէջ տարածուելով՝ բնակիչները բոլոր նաւահանգիստը դիմեցին, եւ աս զարմացման, յուսոյ ու վախի մէջ կեցող բազմութեան առջեւ՝ Կոլոմբոսի նաւը շքեղութեամբ ներս մտաւ: Բազմութիւնը՝ նաւապետն ու բերած Հնդիկները տեսնելով, շուտ մը բերնէ բերան հաղորդուած սքանչելիքները լսելով՝ ուրախութիւններնէն իրենք իրենցմէ ելան: Բոլոր եկեղեցիներուն զանգակները սկսան զարնուիլ, խանութները գոցուեցան, եւ ամէնքը մէկտեղ նոր եկողներուն հետ եկեղեցի մը գացին Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու համար:

Արլոմբոս նոյն տեղը շատ քիչ կեցաւ, որովհետեւ
կը փութար որ դարձը արքունեաց իմացընէ ու թագաւորին եւ թագուհւոյն առջեւն ելլելու հրաման ընդ-
ունի: Ուստի եւ շուտ մը պատգամաւոր մը խաւրեց,
ու ինքն ալ անմիջապէս Սեւիլլա գնաց, որ հոն պատաս-
խանի սպասէ: Աս պատասխանը՝ որ շատ պատուա-
ւոր կերպով գրուած էր՝ շատ չուշացաւ: Աերնագիրն
աս էր. «Առ Տոն Քրիստափոր Արլոմբոս, Ուիլիանեան
ծովուն մէջ մեր ծովապետը, եւ Հնդկաստանի մէջ
գտնուած կղզիներուն փոխարքան ու կառավարը»,:

Ծովապետը ժամանակ չկորսընցուց: Հիմա ալ
բաղձանքին հասած էր, եւ քաշած այնչափ նեղու-
թիւններուն ու դժուարութիւններուն վերջն եկած
էր. մինչեւ աս թագաւորական պատասխանն առնե-
լը՝ միշտ վախի մէջ էր, կը վախնար որ Բինզոն նեն-
գութիւն մ'ըրած չըլլայ: — Մըրիկը Բինգոն նաւը
Արլոմբոսին նաւէն բաժնած եւ Ասագոնիայի ծոցին
մօտերը նետած էր, եւ Բինզոն՝ Պայոն ցամաք ելլե-
լով՝ շուտ մը հոնկից թագաւորին նամակ մը գրած էր,
ու եղած գիւտն իմացընելով՝ առջեւն ելլելու հրա-
ման խնդրած էր: Անկից քիչ մը վերջը նորէն ճամ-
բորդութիւնը կրցած էր յառաջ տանիլ: Այնպէս կը
կարծուի որ Արլոմբոսի նաւին հասած օրը իրիկուան
դէմ Բինզոնին նաւը Սպանիա հասած ըլլայ: Եւ
այսպէս ծովապետէն ուշ հասնելուն համար՝ սիրտն
այնչափ նեղացաւ, որ մակոյկ մը մտնելով՝ գաղտնի
ցամաք ելաւ ու գնաց տանը մէջ պահուրտեցաւ:
Բայց երբ որ Արլոմբոս՝ գեռ Բինզոնին ինչ վիճակի
մէջ ըլլալը չգիտնալով՝ Սեւիլլայի մէջ թագուհւոյն
պատասխանին կը սպասէր, Բինզոն Պայոնէն գրած
նամակին՝ թագաւորէն սաստիկ պատասխան մ'ընդ-
ունեցաւ, որուն մէջ բռնած ճամբան երեսը կը
ղարնէր ու կը հրամայէր որ ծովապետին հպատա-
կի: Բինզոն աս նամակէն ան աստիճանի այլայլե-

ցաւ, որ մեծ տրամութեան մէջ ինկաւ եւ արդէն հիւանդ ըլլալով՝ ախտն աւելի սաստկացաւ ու մեռաւ:

Կոլոմբոսին ձեռք զարկած երեւելի գործքին գործակից ըլլալը՝ Բինգոնին շատ մեծ պատիւ կ'ըլլար, թէ որ իր չար նախանձովն ու անյագ փառասիրութեամբն իր առաջին բռնած ճամբէն շեղած չըլլար: Ծովապետին ճշմարիտ բարեկամ ու օգնական ըլլալու տեղ՝ միշտ անոր խորհուրդները խափանելու եւ գիւտին պարծանքն յափշտակելու եւ տեւէն ինկած էր: Բայց վախճանին չհասաւ ու արքունիքէն ընդունած յանդիմանութեամբն ու նախատինքովը պատիժը գտաւ. բայց վախճանին հասնելու ալ ըլլար՝ իր խղճին խայթերը բաւական էին հասած փառքն իրեն դառն ընելու:

ԺԲ.

Կոլոմբոսի փառասիրութիւնը:

Կոլոմբոսի զարմանալի գիւտին լուրը շուտ մը ամէն կողմ կը տարածուէր, եւ բոլոր Եւրոպայի ուսումնականները կը սկսէին ասոր վրայ մտածել եւ ասոր վրայ խօսիլ: Գաղղիայի, Իտալիայի, Անգղիայի, Գերմանիայի մէջ ամէն մարդ զարմանալով կ'ըսէր թէ Հակոտնեաց աշխարհքը գտնուեր է, եւ ճենովացի նաւապետ մը երեսունուիրեք օրուան նաւագնացութեամբ արեւելքին ծայրը գտեր է: Բայց աս ոքան չելիքին վրայ խօսող ազգերուն մէջ ամենէն աւելի եռանդեամբ խօսողը՝ Սպանիացիք էին: Այսպիսի արտաքոյ կարգի դէպքը՝ իբրեւ իրենց թագուհւոյն ու թագաւորին բարեպաշտութեան վարձքը կը համարէին. եւ ծովապետը Սեւիլայէն Պարչելլոնա դադած ատեն՝ բոլոր անցած տեղերուն բնակիչները դիմացը կ'ելէին ու զինքն ուրախութեամբ եւ ծափահարութեամբ կ'ընդունէին: Ա'լ Կոլոմբոս աչքերնուն առ-

ջեւը անծանօթ օտարական մը չէր, որուն կարծիքները քանի մը ամիս յառաջ յիմարական բանի մը պէս կ'արհամարհէին. զինքը հիմա իրենց հայրենեաց փառք ու պարծանք կը համարէին, եւ այսպիսի երեւելի մարդու մը ձեռք բռնելով՝ ասանկ սքանչելի գիւտի մը գտնուելուն գործակից ըլլալուն վրայ իրարու ուրախակից կ'ըլլային:

Իսկ բուն Պարչելտնայի մէջ, ուր որ Փերդինանդոս ու Եղիսաբէթ նոյն ատենը կը գտնուէին, ընդունած փառքն ու պատիւը՝ ուրիշ բանի մը չէր կրնար համեմատուիլ բայց եթէ հին Հռոմայեցւոց յաղթանակի հանդէսին: Զինքը տեսնելու համար շատ մը օտարականներ ամէն կողմանէ քաղաքը ժողվուած էին, եւ բոլոր քաղքին բնակիչները ճամբաներուն վրայ դիզուած էին. բայց ճամբաներն այսչափ բազմութեան բաւական չըլլալով՝ բոլոր տներուն պատուհաններն ու յարկերը մարդիկներով լեցուած էին: Բոլոր պատշգամներն ու պատուհանները երեւելի տիկիւններով լեցուն էին, որոնք նշանաւոր հանդիսութեան օրուան մը պէս փառաւոր զգեստներնին հագած էին: Զինքն ընդունելու համար մեծ սրահի մը մէջ փառաւոր ոսկեհուռ հովանոց մը պատրաստուած էր, այնպիսի կերպով մը՝ որ ամէն մարդ կարենայ տեսնել: Ծովապետին հասնին իմացուելուն պէս՝ թագաւորն ու թագուհին իրենց իշխաններովն ու պալատականներովը, եւ բոլոր տէրութեան երեւելի պաշտօնատէրներովը մէկտեղ, իրենց նոր աշխարհք մը ստացող նաւապետն ընդունելու պատրաստուեցան: Շատ մը իշխաններ ու պալատականներ Կոլոմբոսին դիմացը գացին, որ թագաւորին ու թագուհւոյն անուամբը զինքն ողջունեն ու ընդունին: Ծովապետը գեղեցիկ ճերմակ ձիու մը վրայ հեծած էր, որդին ուրիշ պզտիկկեկ ձիու մը վրայ հեծած քովէն կ'երթար, եւ իրենց չորս կողմերէն

փառաւոր հագուած երիտասարդ իշխաններ ձիերով
կ'երթային :

Արնանք ըսել որ աս հանդէսը՝ Սպանիայի մէջ
պատահած ամէն հանդէսներէն աւելի փառաւոր,
զարմանալի եւ ուրախական էր: — Ամենէն յառաջ
իրենց երկրին գոյներովը նկարուած վեց Հնդիկ կը
քալէին. իրենց կերպարանքը, կեցուածքը, շար-
ժուածքը՝ ժողովուած բազմութեան մէջ մէկ զարմա-
նալու բաներ էին: Իրենց կղզւոյն բոլոր ոսկի զար-
դերը վրանին առած էին, այնպէս որ զգեստնին՝
ոսկիէ չէր տեսնուեր: Ասոնց ետեւէն՝ աղէկ կարգի
դրած ու գեղեցիկ չափակցութեամբ շարուած սաս-
տիկ շատ ողջ պապականեր, եւ ուրիշ անհամար տեսակ
լեցուած թռչուններ եւ ճճիներ կը տանէին, որոնց
փայլուն ու կենդանի գոյները առաջին անգամ Սպա-
նիացւոց աչքը կը խտրէին: Բոլոր բազմութիւնը
այսպիսի նոր տեսարանէ մը յափշտակուելով՝ զար-
մացման ազաղակները եւ ուրախութեան ծափահա-
րութիւնը չէին դադրեր: Ամենուն երեւակայութիւ-
նը՝ այսպէս ըստ ինքեան նոր ու զարմանալի բանե-
րու վրայ՝ շունեցած յատկութիւննին ալ կը դնէին.
եւ երբ որ ասանկ նոր ցեղ մարդիկներէ, անգիւտ
անասուններէ ու գեղեցիկ թռչուններէ ետքը՝ ան-
բաւ չտեսնուած տնկերն ալ տեսան նէ, ալ սկսան
կարծել որ անոնք զարմանալի զօրութիւններ ունին,
եւ թէ ասկէ վերջը Եւրոպայի մէջ ալ հիւանդու-
թիւն մը պիտի չգտնուի, որն որ աս արեւելքի տըն-
կերուն ու համեմեներուն զօրութեամբը չըժշկուի: Ծո-
վապետն անանկ հրամայած էր որ մարդիկներէն,
թռչուններէն ու տնկերէն ետեւ՝ աւելի փառաւո-
րութեամբ ժողովրդեան առջեւը տարածուին Հընդ-
կաստանցւոց ապարանջանները, պսակները, դօտի-
ները եւ ուրիշ զարդերը, վերջապէս բոլոր բերած
ոսկին. որոնք իր գտած երկիրներուն անբաւ հարըս-

տութեան վրայ ամենուն աւելի մեծ գաղափար մը կրնային տալ:

Բայց երբ որ աս ամէն նոր ու զարմանալի բաները տեսնելէն ետեւ՝ բոլոր ասոնք գտնողը տեսան, ան առեն ալ բազմութեան զարմանքն եւ ուրախութիւնը վերջին աստիճանի սաստկացաւ. չեկրնար գրով բացատրուիլ ուրախութեան ու կեցցէի ձայները, Աղոյճոսին ու թագաւորին եւ թագուհւոյն տրուած գովութիւնները: Արծեա թէ նոյն իսկ բնութիւնն ալ իրենց ուրախակից կ'ըլլար. Ապրիլ ամսուան գեղեցիկ եւ առանց ամպի երկինքը՝ հանգիսին փառաւորութիւնն աւելի եւս կը գեղեցկացնէր: Աղոյճոս աս ալեքներու պէս իրարու վրայ դիզուած բազմութեան մէջէն կամաց կամաց յառաջ կ'երթար: Երեսին վրայ գրեթէ իր կամացը դէմ նկարուած ուրախութիւնը, իր ծիծաղկոտ դէմքը՝ սրտին մէջ զգացած զուտ ցնծութեան նշանակն էր: Անցած ժամանակը ամենուն աչուքները վրան էր. իսկ անցնելէն վերջը ամէն մարդ սրտին մէջ զգացածը զանազան կերպով կը յայտնէր: Ի՞նչ ազնուութիւն, կ'ըսէր մէկը. Ի՞նչ քաջութիւն, կ'ըսէր մէկալը. ինչպիսի՜ խելացիութիւն, կը կրկնէր երրորդ մը: Եւ ասանկ փառաւորութեամբ Աղոյճոս զինքն ընդունելու համար պատրաստած տեղը հասաւ:

Երբ որ ծովապետը ձիէն վար իջաւ, ու որդւոյն եւ դիմացն եկող իշխաններուն հետ ներս մտաւ նէ, սրահին մէջ սաստիկ լռութիւն մը տիրեց: Մօտիկցած առեն՝ թագաւորն ու թագուհին ոտք ելան. աս պատիւը միայն պատկեալ գլուխներու կը տրուէր: Աղոյճոս այլայլելով՝ մէկ ծունկը դետինը դրաւ, եւ խնդրեց որ իր տերանցը ձեռքը պագնէ: Եղիսաբէթ ու Փերդինանդոս ձեռուքնին տալէն վերջը՝ ծռեցան զինքը վեր վերցուցին, եւ հրամայեցին որ իրեն համար պատրաստուած գահին վրայ նստի: Ան

առեն լռութիւնն աւելի մեծցաւ, եւ Աղումբոս իր ճամբորդութեան պատմութիւնը սկսաւ պատմել: Համառօտ կերպով մը՝ պատահած դէպքերը պատմելէն ու գտած կողիններուն ստորագրութիւնն ընելէն ետեւ՝ բոլոր բերած զարմանալիքները թագուհւոյն ու թագաւորին առջեւն հանեց. բոլոր տնկերը, կենդանիները, հազուագիւտ բաները, խեցիները, չգործուած ու գործուած ոսկին ցուցնելէն վերջը՝ բաւ որ ասոնք դեռ յուսացած բարութիւններու՝ միայն մէկ օրինակն են: Երբ որ Հնդիկներն իրենց ներկայացուց, անոնց ցեղապետին՝ իրեն ու հետն եղողներուն ըրած աղէկ ընդունելութեան, եւ իրենց վերջին աստիճանի քաղցրութեան վրայ խօսեցաւ, Եաբը այլայլելով մը բաւ աս ամէն գիւտերը՝ որոնք որ Աստուած հաճեցաւ որ ես ընեմ, միայն սկիզբ մըն են, եւ կը համարձակիմ ապահովցնել որ աւելի եւս մեծ ու օգտակար գիւտեր կայ ընելու, որոնցմով անհնարին սաստիկ հարստութիւն պիտի ստանաք:

Ամէնքն ալ մեծ մտադրութեամբ աս խօսքերը մտիկ ըրին, եւ նոր աշխարհքին գանձերուն աս փոքր նշխարները մեծ զարմացմամբ նայեցան: Երբ որ Աղումբոս խօսքը վերջացուց, թագուհւոյն աշուրները երախտագիտութեան արցունքով թրջած էին, նոյն իսկ թագաւորին ալ սիրտն ելած էր. ու երկուքն ալ մէկտեղ գահէն վար իջնալով՝ ծունկ չոքեցան եւ իրենց օրովը այսպիսի զարմանալիք կատարելուն համար Աստուծոյ շնորհակալ եղան: Բոլոր պալատականներն ու իշխաններն ալ իրենց օրինակին հետեւելով՝ ծունկ իջան, նոյնպէս բոլոր չորս կողմը ժողվուած բազմութիւնը գետինն ինկաւ, ու թագաւորական երաժիշտները եւ հոն եղող եպիսկոպոսներն ու քահանաները սկսան Զ+Էզ Ասպռած երգը երգելով՝ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալ:

Աղումբոսին աս առթիւ մէջ զգացած ուրախու-

Թիւնը չի կրնար բացատրուիլ: Աս հանգիստութիւնը լմննալէն վերջը՝ Թագաւորէն ու Թագուհիէն հրա-
ժարեցաւ, եւ բոլոր արքունականները ղինքն առին
իրեն համար որոշուած բնակարանը տարին: Ժողովը-
դեան ուրախութեան ու շնորհակալութեան ձայները
մինչեւ հոն իրեն ընկերացան. եւ նոյն տեղը մէկքա-
նի մտերիմ բարեկամներու եւ իր Տիէկոյ որդւոյն
քով սկսաւ այնչափ ժամանակէ վեր ցանկացած ներ-
քին միսիթարութիւնն ու հանգիստը վայելել:

ԺԹ.

Պարլէմէնտ Ինչաւը:

Օրվապետին աս երջանիկ ու խաղաղ կեանքը
վեց շաբաթ տեւեց: Յառաջագոյն գրեթէ ամէն կողմ
ընդունած արհամարհութեան տեղ՝ հիմա ամենէն
յարգութիւն ու զարմանք կ'ընդունէր: Պալատական-
ները՝ հետը խօսելն իրենց պարծանք մը կը համարէին.
Իրմէ բաժնուէլէն ետեւ իր խօսքերը կրկնելը իրենց
փառքի մը տեղ կը բռնէին, բերնէն ելած ամէն մէկ
խօսքը պատգամի պէս կ'ընդունէին. իրեն յաջողու-
թիւնը ամէնքը կը ստիպէր որ իր հանճարը պա-
տուեն: Ճամբան անցնելու ատեն՝ մարդիկները յար-
գութեամբ առջեւը կը ծռէին, խանթի մը առջեւէն
անցնելու ատեն՝ արուեստաւորները բաներնին դործ-
քերնին թող կու տային ու երկայն ժամանակ ե-
տեւէն կը նայէին, մայրերը՝ իրենց զաւիլներնուն կը
ցուցընէին:

Բայց աս մեծարանաց ու յարգութեան մէջ նա-
խանձը՝ իր թոյնը կամացուկ մը կը սկսէր խառնել:
Անգամ մը Սպանիայի մեծ Աարդինալը՝ որն որ յա-
ռաջագոյն իրեն ձեռք բռնողներէն մէկն էր, ղինքը
փառաւոր սեղանի մը հրաւիրեց, ուր որ իրեն Թա-
գաւորի պէս պատիւ կ'ընէին: Սեղանի վրայ խօսքը
գրեթէ բոլոր նոր աշխարհքին վրայ էր. բայց աս

իրեն պատուաւոր խօսքերուն մէջ Աղլոմբոս իմացաւ որ հետը նստողներուն մէջն ալ վրան նախանձողներ կան: Որովհետեւ, ըսաւ պալատականներէն մէկը, աշխարհքս կլոր է, յայտնի է որ չորս կողմը կրնայ պտըտցուիլ: Աս դիւտէն աւելի դիւրին բան մը չիկրնար ըլլալ: Ստոյգ է, պատասխան տուաւ ծովապետը, բայց պէտք էր որ մէկը գաղտնիքը գտնէր: Ի՛նչ, ըսաւ Սպանիացին արհամարհելով մը, տէր ծովապետ, կարծես որ դուն շնդկաստան գտած չըլլայիր՝ ուրիշ մը չէ՞ր կրնար գտնել: Ընկերութեան մէջ գտնուող խելացի մարդիկը աս անմիտ խօսքին վրայ ունեցած տհաճութիւննին յայտնեցին. իսկ Աղլոմբոս առանց պատասխան տալու՝ հաւկիթ մը առնելով՝ դարձաւ բոլոր ներկայ եղողներուն ըսաւ. Տեա՛րք իմ, մէջերնէդ ո՞վ կրնայ աս հաւկիթն իր սուր ծայրին վրայ կեցընել: Թէպէտ եւ ծովապետին ասկից ինչ հետեւցընելէքը չիմացան, բայց ամէնքն ալ սկսան մէկիկ մէկիկ ըսածը փորձել. սակայն հաւկիթը չէին կրնար շիտակ կեցընել, միշտ մէկ կողմը կ'իյնար: Ան ատեն Աղլոմբոս հաւկիթն առաւ, եւ ուժով մը ծայրը սեղանին վրայ զարնելով՝ շիտակ կեցուց: Աս որ տեսան՝ ամէնքը մէկտեղ սկսան կանչել. Աս կերպով կեցընելը դժուար բան մը չէ: Ստոյգ է, ըսաւ ծովապետը, բայց ամենեւին մէկերնիդ չմտածեցիք:

Նախանձին աս գաղտնի ազդմունքները տեսնելով՝ Աղլոմբոս սկսաւ պալատականներուն նենգութենէն զգուշանալ. բայց թագաւորին ու թագուհւոյն սէրը զինքը կ'ապահովցընէր: Թագաւորը դուրս ելած ժամանակները շատ անգամ մէկ կողմը՝ իր ժառանգը, մէկալ կողմը ծովապետը կ'ունենար. շատ անգամ ձիով պտըտելու երթալու ատեն՝ Աղլոմբոսն հետը կ'առնէր. թագուհին զինքը տեսնելով եւ դիւտերուն պարագաներն ու տեսածները պատմել տա-

լով չէր կրնար կշտանալ. մանաւանդ Նոր աշխարհ-
քին բնակիչներուն բարուցը վրայ խօսածները շատ
հաճութեամբ մտիկ կ'ընէր: Ա'ուզէր որ անոնց հետ
մարդասիրութեամբ ու գթութեամբ վարուին, կը
բաղձար որ անոնցմով իր հպատակներուն թիւը շատ-
նայ, եւ սաստկութեամբ կը մերժէր անոնց խորհուր-
դը, որոնք կ'ըսէին թէ զիրենք ստորին աստիճանի
բնութեան տէր մարդիկ համարելու եւ գերի ընելու
է: Այլոմբոսին՝ իրենց բարուց ազնուութեան վրայ
պատմածներէն սիրտը կ'ելլէր:

“Աը համարձակիմ ըսել մեծափառ թագուհի
որ, կ'ըսէր Այլոմբոս, աշխարհքիս վրայ Սպանիա-
կան կղզւոյն բնակիչներէն աւելի հեզ մարդ չկայ.
բոլորն ալ հիւրասէր, պարզ ու բարի մարդիկ են:
Իրենց միամտութեան հետ զգուշաւորութիւն ու ազ-
նուութիւն ունին: Թէպէտ քովերնիս տեսած բոլոր
բաներնին իրենց զարմանալի ու չքնաղ կ'երեւային,
բայց երբեք մէկը չտեսնուեցաւ որ բան մը գողնայ:
Անոր հակառակ ամենեւին առանց հատուցում մը
պահանջելու՝ ձեռքերնէն եկած ամէն ծառայութիւնը
սիրով կ'ընէին: Ստուգիւ սիրտ շարժելու բան էր
աս բարի ժողովրդեան մեզի ցուցուցած սէրը. մա-
նաւանդ նաւերնուս դժբախտութեամբ իրենց կղզւոյն
առջին փարատած ատեն՝ իրենց ցեղապետին ըրած-
ները չեմ կրնար ըստ բաւականին դովել: Աս վայ-
րենիներէն այնչափ օգնութիւն ու սիրոյ նշաններ ընդ-
ունեցանք, որչափ քրիստոնէիցմէ չէինք կրնար
յուսալ”:

Թագուհին կը մտածէր որ ասանկ հանդարտ ու
բարի մարդիկ քրիստոնէութեան դարձընել եւ մե-
ջերնին կրթութիւն ու քաղաքականութիւն խոթել
դիւրին պիտի ըլլայ. ուստի եւ ծովապետին հետ
անոնց վրայ հարկաւոր միջոցներն որոշեց: Տառուեր-
կու եկեղեցական ընտրել տուաւ, որոնք երկրորդ

նաւարկութեան հետ պիտի երթային: Կոլոմբոսին հետ եկող վեց Հնդիկները՝ քրիստոնէութեան սկըզբունքները սորվելէն վերջը՝ մկրտուեցան: Ասոնցմէ հինգը նորէն Հայդի պիտի դառնային, որ հոն Սպանիացւոց թարգմանութիւն ընեն, ու Եւրոպա տեսած զարմանալի բաներնին իրենց հայրենակիցներուն ալ պատմեն: Սպանիայի քաղաքները, պալատները, եկեղեցիներն ու մանաւանդ արքունեաց փառաւորութիւնը զիրենք մեծապէս զարմացուցեր էին. մէջերնէն մէկը՝ կամ նաւարկութեան տառապանքէն ու վախէն ազատելու համար, եւ կամ տեսած նոր նոր բաներէն սաստիկ յափշտակուելով՝ խնդրեց որ Սպանիա մնայ:

Թագուհին ու բոլոր արքունիքը մեծապէս կը փութային որ երկրորդ նաւարկութիւնը շուտով ըլլայ: Անոր համար ծովապետը ստիպուեցաւ շուտով Պարչելոնայէն ելլել: Թագաւորն ու Թագուհին իրենց հաճութիւնը նորէն յայտնեցին. եւ բոլոր պալատին իշխանները հետը գացին զինքը ճամբայ դնելու:

ՔՐԻՍՏԵՓ. ԿՈՂՈՄԻՈՍ

Բ. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Նոր երկրներ ին Գոնիսին: — Գաբայեպեր:

ԿՈՂՈՄԻՈՍԻՆ Սպանիա դարձած ատեն պատճառած զարմացումն եւ ուրախութիւնը երթալով կը սաստկանար. պատմած բաները բերնէ բերան անցնելով՝ աւելի զարմանալի կ'երեւային: Ամէն մարդ կը բաղձար երկրորդ նաւարկութիւնը անոր հետ մէկտեղ ընել, որ երթայ ան զարմանալի աշխարհքը տեսնէ, ուր ժայռերը մարգրտով զարդարուած են ու գետերը ոսկի կը բղխեն, կ'ըսէին: Ծովապետը՝ որ հետը հազար հոգի միայն պիտի առնէր, հազար երկու հարիւր հոգի առնելու ստիպուեցաւ. դարձեալ շատերը՝ որոնց անունը գրուած չէր, խարդախութեամբ նաւը մտան, այնպէս որ նաւատորմիդն ելած ատեն՝ ճամբորդներուն թիւը հազար հինգհարիւր հոգի եղած էր: Բոլոր տորմիդը տասնուեօթը նաւ էր. երեք մեծամեծ նաւեր, տասնուչորս ալ մանր նաւեր, որոնք ամէն կերպ պաշարով լեցուած էին:

Ծովապետը 1493ին Սեպտեմբերի 25ին խարխալ վերցուց, սկսաւ ցամաքէն հեռանալ. անբաւ բաղմութիւն ծովեզերքը կեցած՝ ծափ կը զարնէին: Առջի անդամուան ողբերուն ու արցունքներուն տեղ, առ անգամ ամէն կողմանէ ջերմ մաղթանքներ կ'ըլլային, ամէն մարդ վստահութեամբ կ'ուրախանար, ու կը յուսար որ նաւարկութիւննին յաջողութեամբ պիտի կատարուի:

Ստուգիւ ալ նաւարկութիւնը առանց դժուարութեան եղաւ: Եղանակին փոխուելովը՝ արեւելեան հովը փչելու սկսած էր, եւ առջի ճամբորդութեան

պէս՝ անուշ հովեր հանդարտութեամբ նաւերն ան-
 դադար յառաջ կը վարէին: Նաւատորմդին մէջն ալ
 ապահովութիւնը կը տիրէր. ամէն մարդ ծովապե-
 տին իմաստութեան վրայ վստահութիւն ունենալով՝
 հանդարտ սրտով կը կենար: Բոլոր ճամբորդութեան
 մէջ անգամ մը միայն սաստիկ փոթորիկ մը ան-
 ճրեւով ու կայծակով՝ զիրենք խռովեց, բայց հա-
 զիւ չորս ժամ տեւեց. ետքը նորէն հանդարտու-
 թիւն եղաւ, ու յաջողակ հողմով յառաջ երթալով՝
 Նոյեմբերի 2ին ցամաք տեսնել սկսան: Առլամբոսին
 առջի բնկերները պարծանքով մը ցամաքը կը ցու-
 ցընէին իրենց նոր ուղեկիցներուն, որոնք այն-
 պէս յաջողութեամբ բաղձանքներնուն հասնել-
 նուն համար՝ ուրախութենէն գրեթէ ապշեր մնացեր
 էին: Տեսնուած երկիրն անծանօթ կղզի մըն էր,
 որն որ Առլամբոս՝ կիրակի օր ըլլալուն՝ Գոմինիկէ
 (Տոմինիգա) այս ինքն՝ Աիրակի անուանեց: Բայց
 հոն յարմար նաւահանգիստ չգտնելով՝ երկայն
 չկրցաւ մնալ, ելաւ քիչ մը հեռուն տեսնուած
 կղզիներուն կողմը նաւեց: Մէկէն վեց իրարմէ ա-
 զուոր ու զուարճալի կղզիներ դիմացն ելան, որոնց
 անտառներէն բուրած անուշահոտութիւնն այնչափ
 սաստիկ էր, որ ցամաքէն դուրս մինչեւ նաւերուն կը
 հասնէր, այնպէս որ բոլոր նաւորդները սկսան փու-
 թալ որ շուտով կղզիներուն մէկուն վրայ ելեն:
 Վերջապէս ծովապետը կղզի մը ելաւ, որուն անու-
 նը, իր նաւին անուամբը՝ Մարիա՝ կալանդ դրաւ. բայց
 հոս ալ երկայն չկրցան կենալ, ինչու որ անբնակ
 էր, մէջը՝ տան կամ մարդու հետք չէր տեսնուեր:
 Ասկայն գետնին գեղեցիկութեան կողմանէ՝ ուրիշ մեր-
 ձաւոր կղզիներէն վար չէր մնար. գրեթէ բոլոր կղզին
 բարձր ծառերու անտառներով ծածկուած էր, ծա-
 ռերուն օստերէն՝ չտեսնուած պտուղներ ու ծաղիկ-
 ներ կախուած, գետնին երեսը խնկաբեր տնկերով լե-

ցուն էր: Ծաղիկ մը տեսան՝ որուն տերեւները դափնիի, իսկ հոտը մեխակի կը նմանէր:

Նաւատորմիղն ուրիշ մեծ ու երեւելի կղզիի մը մօտեցաւ, որուն մէջտեղը բարձր լեռ մը կար, ուսկից շատ առուններ հեղեղներու նման ուժով դուրս կը թափէին: Ծովապետը յիշեց որ Սպանիայէն ելած ատեն՝ Էստրեմատուրա գաւառը Կուատալուքի վանքին կրօնաւորներուն խոստացած էր, թէ գտած երկիրներէն մէկուն՝ իրենց վանքին անունը տայ. ուստի եւ խոստմունքը կատարելով՝ աս կղզոյն անունը Կուատալուք դրաւ: Աս կղզին Անդիլեան կղզիներէն մէկն էր, որոնց վրայ Հայդիի բնակիչները սոսկալով կը խօսէին, ըսելով թէ Գարայիպներուն բնակութիւն են, որոնք ահռելի մարդիկ են:

Սոլոմբոս ցամաք ելլելուն պէս՝ նախ գեղ մը տեսաւ, որուն տները՝ Հայդիի եւ ուրիշ կղզիներու շինուածներուն պէս կլոր չէին, հապա քառակուսի, բայց անոնց նման՝ ծառերու բուններէ, ճիւղերէ ու եղեգէ շինուած, յատակը կամ գետինը հող էր, յարկը՝ արմաւենիի ճիւղերէ հիւսւած: Բոլոր տները իրարու քով անանկ կարգաւ շինուած էին, որ բոլորակ կամ շրջանակ մը կը ձեւանար, որուն մէջտեղը հասարակաց տեղերնին կամ հրապարակնին էր:

Սպանիացիք հոս բամբակի կտաւէ շինուած՝ կախեալ անկողիններ գտան ու շատ մը գործուած ու չգործուած բամբակ. նիւթ մ'ալ տեսան, որն որ առջի բերան երկաթ, բայց ետքը տեսակ մը խեցի (շօշէ+) կարծուեցաւ: Տան մը մէջ մտած ատեննին՝ փայտէ քանդակուած օձեր գտան, որոնք բաւական վարպետութեամբ գործուած էին: Բայց ի՞նչ մեծ զարմանք ու հետաքրքրութիւն ունեցան, երբ որ ուրիշ տան մը մէջ Եւրոպայի նաւի կտոր մը տեսան: Ապշեցան մնացին, չէին գիտեր թէ ի՞նչպէս հոն եկեր է: Շատերը շատ բան ըսին, բայց հաւանականն ան երեւ-

ցաւ որ արեւմտեան հովը կղզւոյն եզերքը բերած բլ-
լայ, ինչպէս որ արեւելեան հովը Կանարեան կղզ-
ղիները գաւազաններ ձգած էր: Բոլոր գեղին մէջ
վայրենիներէն մարդ մը չտեսնուելուն՝ Սպանիացիք
անարգել ամէն բան աչքէ անցուցին: Նոյն տեղը՝ Եւ-
րոպայի բաղերուն նման ընտանի բաղերէ ու թու-
թակներէ զատ ամենեւին ուրիշ կենդանի չտեսան:
Երբ որ այսպէս ամէն ծակ մտնելով, ամէն բան հե-
տաքըքրութեամբ կը դիտէին, մէկէն զարհուրելի
տեսարան մը դիմացին ելաւ, քանի մը խրճիթներու
մէջ եւ դուրսը գետնի վրայ շեղջ շեղջ մարդու
ոսկրներ գտան: Տեսնողներուն վրայ սոսկում մ'ին-
կաւ, եւ իմացան որ բնակիչները մարդակերներ են:
Տեղ տեղ ալ խրճիթներուն մէջ կախուած մարդու
գանգեր կային, որոնք կ'երեւար որ ամանի եւ ու-
րիշ կարասւոյ տեղ կը գործածէին:

Ալ երջապէս գացողները ամէն բան աղէկ մը քննե-
լէն իմանալէն ետքը՝ դարձան տեսածնին ծովապե-
տին պատմեցին: Ասոնցմէ ետքը շատ չանցաւ՝ քանի
մը նաւապետներ վայրենիներէն կնիկ մարդիկ ու
տղայ մը բռնած բերին: Կնիկներէն ոմանք նշաննե-
րով իմացուցին որ իրենք ուրիշ ցեղէ են եւ ան կղզ-
ւոյն բնակիչներէն գերի բռնուած են, եւ բուն հայ-
րենիքնին՝ Պորիգէն կղզին է (որն որ հիմա Բորդոյ
ուիգոյ այս ինքն՝ Հարուստ նաւահանգիստ կ'անուա-
նուի): Աս ալ իմացան Սպանիացիք որ կղզւոյն բնա-
կիչները մինչեւ յիսուն մղոն հեռու բոլոր կղզիներ-
ուն թշնամի են, եւ ամէնքը կը սոսկացընեն եղեր:
Եւ չէ թէ մինակ բռնած գերինին կ'ուտեն, հապա
մասնաւոր տղաք ալ կը բռնեն եղեր, որ պահեն
գիրցընեն եւ այնպէս ուտեն: Աս քստմնելի պատ-
մութիւնները Սպանիացիները շատ տրտմեցուցին,
մանաւանդ Կոլոմբոսը, որն որ ասոնք լսելով՝ մեծ
հոգի մէջ կը մտնէր, ինչու որ նաւապետներէն մէկը

Տիեկոյ անուամբ՝ ութը հոգւով առտուանց ցամաք ելած էր, ու դեռ ետ չէր դարձած: Իրիկուն եղաւ, դեռ եկող դացող չկար. երկրորդ օրը նաւատորմէն անդադար նշաններ կու տային, որ իրենց մարդիկներուն սւր ըլլալն իմանան ու ձայն մը տան, բայց ամենեւին պատասխան տուող չեղաւ: Պարապ տեղ ծովապետը չորս դին խնդրակներ խրկեց, որոնք փողերով կղզւոյն չորս դին կը դառնային ու անդադար ձայն կու տային, նաւերէն ու դրսէն ստէպ ստէպ թնդանօթ ու հրացան կ'արձրկէին: Տիեկոն եւ իր ընկերները չէին երեւար: Սպանիացւոց կասկածն երթալով կը հաստատուէր, մանաւանդ որ խնդրակներէն ոմանք իրիկուն դէմ գալով՝ պատմեցին թէ նորէն վայրենիներուն խրճիթները մանելով, մարթած մարդկան միս տեսած էին, որոնք վայրենիները մաղմաղ կրակի վրայ խորովելու դրած էին. ուրիշ տեղ մ'ալ տեսած էին որ բազի ու թութակի մսի հետ մարդու միս ալ կաթսայի մէջ լեցուցեր ու կրակի վրայ դրեր էին, որ եփի: Ասոնք լսելէն ետքը՝ ալ յոյսերին կտրեցին, ստուգիւ խեղճ Տիեկոն ընկերներովը վայրենիներուն գերի ինկած է, կ'ըսէին, եւ կը վախնային որ իրենց գլուխն ալ նոյն փորձանքը չգայ:

Բայց Առլամբոս չէր ուզեր յոյսը բոլորովին կտրել. կրնայ ըլլալ որ, կ'ըսէր, դեռ կենդանի ըլլան, եւ անտառներու մէջ մոլորած՝ թափառին: Սակայն խեղճերն ազատելու ինչ ճար կրնար ըլլալ, ո՞վ յանձն կ'առնէր որ երթայ անանկ վտանգաւոր անտառներու մէջ զանոնք փնտռէ: Ճամբորդներուն մէջ Ոյետոյ անուամբ ազնուական տնէ Աստիլիացի երիտասարդ մը կար, որն որ սաստիկ քաջ եւ աներկիւղ ու ծովապետին շատ սիրելի էր: Ասիկա Առլամբոսին եկաւ աղաչեց, որ իրեն հրաման տայ երթալու Տիեկոն ու անոր ընկերները

փնտռելու: Ծովապետը հրաման տուաւ: Ոյետոն քառասուն օրտոտ մարդիկ ընտրեց, եւ անոնցմով բոլոր կղզւոյն մէջ սկսաւ պաշտիլ: Անցած անտառներնին անանկ անկոխ տեղեր էին որ շատ անգամ սուրերով ճամբայ բանալ հարկ կ'ըլլար, միօրինակ ժայռերէ ու մացառներէ կ'արգելուէին: Բայց աշխատանքնին փուճ ելաւ. հրացաններուն թնդիւնը, թմբուկներուն ձայնը, կորսուողներուն անունը՝ որ անգադար կը կանչէին, ամէն ձայն ու աղաղակ՝ որոնց արձագանգը բոլոր անտառները, բովանդակ կղզին կը թնդացընէր, անօգուտ եղան: Յուսահատած, յոգնած, բայց տեսած երկիրներնուն դեղեցկութեան ու պաշարներութեան վրայ զարմացած՝ ետ դարձան:

Ասոնց դեռ ցամաք եղած ատենը՝ ան խեղճ կորսուողներուն վրայ Կոլոմբոսին կասկածն ալ տուեցաւ, ինչու որ ուրիշ շատ գերի կանայք փախչելով՝ Սպանիացւոց նաւերուն մէջ ապաւինելու կուգային, շատերը տղաք ալ ունէին, ու լալով կ'աղաչէին որ իրենց քովը մնան: Կոլոմբոս աս խեղճերը՝ սէր ցուցընելով ու պարգեւներ տալով կը մխիթարէր: Ասոնք ամէնն ալ Պորիգէնցի կիներուն ըսածները հաստատեցին: Ծովապետը մտածեց որ ան գերիներէն մէկ քանին պարգեւներով ապարանջաններով, մանեակներով եւ ուրիշ կերպ կերպ զարգերով նորէն վայրենիներուն խրկէ, որ գուցէ իրենք ալ հետաքրքրութեամբ դան: Բայց անգութ Գարայիպները ասոնց վրան հասան. բոլոր զարգերնին փողոպտեցին, եւ իրենցմէ մէկը չերեւցաւ, խեղճ գերիները հալիւ կրցան կեանքերնին ազատել, ու նորէն Սպանիացւոց ապաւինեցան:

Ծովապետը տեղեկացաւ որ նոյն ատենը գրեթէ բոլոր բնակիչները կղզիէն դուրս մերձաւոր կղզիներ աւար առնելու եւ գերի բռնելու գացեր

են : Իրենց հոն չեղած ատեն՝ կնիկ մարդիկ , որոնք իրենց պէս պատերազմող ու կատաղի էին , գերիները կը պահէին , եւ արդէն պատրաստուած էին , որ եթէ վրանին յարձակում ըլլայ նէ՝ դէմ դնեն : Գերիներն ըսին թէ Պորիգէնցիք ասպատակութիւն չեն ըներ , միայն Գարայիպներուն յարձակման դէմ կը պատերազմին . բայց խոստովանեցան որ իրենք ալ բռնած գերիներն կը մորթեն ու կ'ուտեն :

Պոլմբոս կը փութար որ ան վայրենի կղզին թողու , եւ ժամ մը յառաջ երթայ իր սիրելի Իսւբանիոլան տեսնէ . բայց խեղճ կորսուածները մտածելով՝ կը յապաղէր , կը յուսար որ դեռ կ'երեւան : Գարայիպներուն վայրենութիւնն ու անգթութիւնը որչափ աւելի որ կ'իմանար , այնչափ ան խեղճերն իրենց ձեռքը թողուն իրեն դժուար կու գար . կը բաղձար որ եթէ զանոնք աղատել չիկրնար նէ՝ գոնէ ստոյգ գիտնայ որ անոնցմէ ալ յոյս չկայ : Բայց երբոր Ոյետոյ ընկերներովը յուսահատած ետ դարձաւ , ինքն ալ յոյսը կտրելով՝ արտմութեամբ կամաց կամաց երթալու պատրաստութիւն տեսնել սկսաւ :

Երբոր առագաստները բանալու վրայ էին , մէկէն դիպուածով մը հեռուն ծովին եզերքը քանի մը Եւրոպացիի հագուստով մարդիկ տեսան , որոնք իրենց կողմը կու գային : Բոլոր նաւատորմը մէջ ուրախութեան ձայն մը փրթաւ , եւ ծովապետը շուտ մը նաւակ մը խրկեց : Ստուգիւ կորսընցուցած մարդիկներն էին , որոնք թէպէտ ողջ առողջ նաւը հասան , բայց հիւժեր , ակարացեր էին , աշխատութենէ , աշխատութենէ ու երկայն ճամբայ քալելէն երեսներն դոյն չէր մնացեր : Քիչ մը հանգչելէն ետքը՝ սկսան պատմել թէ ինչպէս թանձր անտառի մը մէջ անղուշութեամբ մոլորելով՝ կը թափառէին . անտառը մութ ու անկոխ էր , ծառերն ալ այնպէս խիտ ու

բարձր էին՝ որ երկինք ալ չէր տեսնուեր։ Ո՛չ փողերուն, ո՛չ ալ թնդանօթներուն ձայնը լսած էին, ոմանք խիստ բարձր ծառերու վրայ ելեր դիտեր էին, որ ճամբայ կամ ծով տեսնեն, բայց անկարելի եղած էր։ Թէպէտ միօրինակ քալելով՝ անտառէն դուրս ելած էին, բայց չորս կողմը լճեր ըլլալուն՝ ազատ ճամբայ չէին գտեր, անօթութիւնն ալ սաստկանալով՝ ալ կեանքերնէն յոյսերնին կտրեր էին։ Բայց վերջապէս բարեբախտութեամբ ծովեզերքն ելլելով՝ սկսած էին կղզւոյն չորս կողմը դառնալ, որով եւ նաւատորմիզը տեսեր էին։ Ամենն ալ ծովապետին իրենց սպասելուն համար մեծ շնորհակալութիւն մատուցին։

Բ.

Գարայիպներու հետ իւր-իւրին։

Աղումբոսին նաւն ընդունած դերի կանայք կ'ըսէին որ դէպ ի հարաւ նաւելու ըլլան նէ՛ ցամաք երկիր կը գտնեն։ Աղումբոս ստուգիւ ան կողմերը կը նաւէր, թէ որ օր մը յառաջ Խաբանիոլա երթալու չբաղձար։ Ար մտածէր թէ իր առջի ճամբորդութեան ընկերները զինքն անանկ մեծ նաւատորմով նորէն դարձած տեսնելուն՝ շատ պիտի ցնծան։ Անտարակոյս, կ'ըսէր մաքին մէջ, հիմա առատ պաշար ունենան պիտի, կղզւոյն բերքերէն ո՛րչափ արդեօք ժողված են, ո՛րչափ ալ իրենց հնարագիտութեամբը նորէն հասցուցած են։ Ո՛հ, կ'ըսէր, ո՛րչափ երանելի կ'ըլլամ թէ որ հոն կանոնաւոր կառավարութիւն մը կտրենամ հաստատել, եւ Հնդիկները սիրով դարման գտնելով՝ կրօնի ճշմարտութիւններովը կրթուին, քաղաքականանան, կարգ կանոն սորվին, եւ Սպանիացւոց հպատակ ու բարեկամ ժողովուրդ ըլլան։

Ասանկ ջերմ խորհուրդներու մէջ նաւերը դէպ ի հիւսիս կը վարէր, Անդիլեան կղզիներուն մէջէն նաւ-

արկելով, եւ ոչ մէկուն մէջ վայրկեան մը կենալ
ուզեց, որ չըլլայ թէ ուշանայ: Միայն հեռուանց ող-
ջունելով ու տեսած կղզիներուն զատ զատ անուն-
ներ դնելով՝ կ'անցնէին: Միայն Սուրբ Խաչ կղզին
քիչ մը կեցաւ, որն որ բուն բնակիչներուն լեզուաւր
Այայ կը կոչուէր, ու Գարայիպներուն ձեռքն էր:
Սպանիացիք հոս աս սոսկալի բնակիչներուն հանդի-
պեցան, որոնց կերպ կերպ այլանդակ գունաւորած
կերպարանքը, ջղոտ բազուկները, յաղթանդամու-
թիւնը, խիստ ու վայրենի նայուածքը յայտնի կը
ցուցնէին որ աս աղգին մտաւոր կարողութիւնները՝
միայն պատերազմ, աւեր, արիւնհեղութիւն կը ճանչ-
նային, եւ բովանդակ իղձերնին ու խորհուրդնին ա-
տոնց վրայ էր:

Պոլկապետը հոս անոնց հետ պատերազմ մ'ը-
նելու ստիպուեցաւ: Գունդ մը Գարայիպ ծառակրի
մը մէջ մտած կու գային. հետերնին երկու կին ալ
կար, որոնցմէ մէկուն հետ թագուհւոյ պէս պատուով
կը վարուէին: Ասոնք Եւրոպացւոց նաւատորմիղը
տեսնելուն պէս՝ առջի բերան ապշութեան մէջ ին-
կան եւ զարմանքէն անշարժ մնացին, ուստի եւ Սպա-
նիացիք կրցան մտադրութեամբ զանոնք քննել: Աչ-
քերնուն չորս կողմը գունաւոր բոլորակ մ'ըրած էին,
որն որ խիստ այլանդակ կ'երեւար. աչուրնին գազա-
նի աչուրներու պէս կը փայլէր, կարծես թէ բերնէն
բոց դուրս կ'ելլէր: Յօնքերնին թաւ ու կամարաձեւ էր.
երեսնին գազանային յանդգնութիւն ու սրտոտու-
թիւն մը նկարուած էր: Մէջերնէն շատերը՝ կղակ-
ներնուն ձեւովը, ակռաներնուն մեծութեամբն ու
սրութեամբը, այտերնուն լեցունութեամբը, քթեր-
նուն շիտակ ու քառակուսի ըլլալովը՝ ամեհի առիւծ-
ներու կը նմանէին: Բազուկնին ու սրունքնին՝ բամ-
բակէ կտաններով փաթթած ու սաստիկ պնդած ըլ-
լալով՝ ջղերնին արտաքոյ կարգի ուռեր ու դուրս

ինկեր էր, եւ կ'երեւար որ սաստիկ ուժերնուն համեմատ ալ երազ ու թեթեւ են:

Այրենիներն ալ դիմացնին ելած զարմանալի տեսարանէն յափշտակած՝ մեծ մտադրութեամբ Սպանիացւոց կը նայէին, այնչափ ապշութեան մէջ էին, որ Սպանիացւոց նաւակներուն մէկը իրենց ծառակրին մօտեցաւ: Գրեթէ զարնուելու վրայ էր, մէյ մ'ալ ասոնք զգաստացան, թիակնին ձեռք առին եւ բոլոր ուժով թիավարելով սկսան փախչիլ: Խեղ մը հեռացած էին, բայց Սպանիացի նաւակը վրանին հասնելով՝ առջեւնին առաւ ու չէր թողուր որ անցնին: Այրենիները մտքերնին դնելով որ ասոնք թշնամութեան հոգւով եկած են ու զիրենք բռնել կ'ուզեն, կեցան ու սաստիկ կռուելու սկսան: Նետերը կարկտի պէս Սպանիացւոց վրայ կը տեղային. երկու կանայքն ալ համարձակութեամբ ու քաջութեամբ սլաքներ կ'արձրկէին: Անոջ մէկը նետով Սպանիացի մը զարկաւ չարաչար վիրաւորեց: Սպանիացիք ընկերնին կիսամահ գետնի վրայ ինկած տեսնելով՝ կատղեցան, եւ ասանկ վայրենի կռուի մը շատով վախճան տալու համար՝ իրենց նաւակին գլխովը Գարայիպներուն ծառակուրը կործանեցին: Բայց ամէնքը զարմացան մնացին, երբոր տեսան որ ասոնք իրենց ծառակրին դառնալէն ամենեւին չվախնալով ու ջրի մէջ լողալով՝ անանկ քաջ կը պատերազմէին, իբրեւ թէ հաստատուն երկրի վրայ կեցած ըլլան: Լողացած ատեննին՝ երբեմն երբեմն ծովին տակը ծածկուած ժայռերու վրայ կենալով՝ նետ կը նետէին, եւ այնպէս աղէկ կը հանդիպեցնէին որ կարծես թէ ցամաքի վրայ կը կռուին: Բոլոր Սպանիացւոց նաւատորմիդն ապշութեամբ կը նայէր ու այնչափ քաջութեան վրայ կը զարմանար: Բայց վերջապէս շատ ջանալէն ու ամէն ճիգն ընելէն վերջը՝ ուժերնին կտրեցաւ, եւ այնչափ բազմութեան՝

որ զիրենք պաշարած էին՝ չկրնալով դիմանալ, անձնատուր եղան։ Թագուհին իր որդւոյն աս գերիններուն մէջ գտնուեցաւ։

Նոգիկներուն մէկը չարաչար վիրաւորած ըլլալով՝ երկրորդ օրը մեռաւ. բայց իր մահուանն ալ վրէժը խնդրուեցաւ, ինչու որ ան Սպանիացին ալ որն որ վայրենիներէն մահացու վերջն առած էր, երկայն ատեն հեծելէն ու չարչարուելէն ետքը՝ մեռաւ։ Ա'երեւայ որ նետը թունաւորած էր։ Ժանա Գարայիպները ամենեւին սիրով կամ պարգեւով չմեղմացան. ետքը թէպէտ իբրեւ գերի Սպանիա ալ բերուեցան, բայց դաժանութիւննին չթողուցին, այնպէս որ երեսնին նայողը կը զարհուրէր։

Գ.

Իսթանբուլ եւ հասնին։

Օսմապետը գէպ ի հիւսիս յառաջ երթալով՝ իրարու մօտ շատ կղզիներու կոյտ մը գտաւ, որոնցմէ ոմանք տնկերով ու անտառներով ծածկուած էին, բայց մեծ մասը չոր ցամաք էր, ու գետնէն վեր մերկ ժայռեր բարձրանալով՝ երկինքին պայծառ կապուտակ գունովը ներկուած կ'երեւային։ Աղզիներուն խիստ մեծը Այոլմէօս Սուրբ Ուրտըլա անուանեց. իսկ բոլոր քաղմութեան՝ Տասն հազար Աուսանաց անուն դրաւ, որոնք հիմա Աուսանաց կղզիք կը կոչուին, ու Անդիլեան կղզիներուն հիւսիսային մասն են։ Քիչ մ'ալ յառաջ երթալով՝ Պորիգէն ըրուած կղզին հասաւ, որն որ Գարայիպներուն ձեռքէն փախչող գերի կանանց հայրենիքն էր։ Աս երկիրն ալ Սպանիայի թագաւորին ու թագուհւոյն անուամբ ժառանգեց, եւ մէկ մասն ալ անձամբ պտրտելով՝ ուրիշ կողմերէ աւելի քաղաքականութեան նշաններ տեսաւ։ Պաղոյ պարտէզները ցանգով պատած, ու մասնաւոր քալելու համար զուարճալի ճամբաներ շինուած տեսաւ։

Գեղեցիկ գեղի մը մէջ հասարակ խրճիթներու մէջ տուն մը տեսաւ, որուն շէնքն աւելի փառաւոր էր: Իսկ կղզին գեղեցկութեամբն ու պտղաբերութեամբը Անտիլեան կղզիներէն վար չէր մնար:

Իսկայց Սպանիացիք արդէն գիտէին որ աս տեղի բնակիչները՝ Գարայիպներուն դէմ անդադար կռուի մէջ ըլլալով՝ անոնց բարքն ալ ըստ մասին առած էին, ու բռնած գերինին չարաչար տանջելով կ'ուտէին: Ծովապետը հոս ալ մէկ օրէ աւելի չկեցաւ, սիրտը կ'եփէր որ օր մը յառաջ Իսբանիոլա կղզին հասնի. երթալով կարօտը կ'աւելնար: Աերջապէս անպատմելի ուրախութեամբ օր մը Աոլոմբոսի առջի նաւարկութեան ընկերները Հայդիի ծովեզերքը տեսան: Սպանիական կղզի՛ն, սպանիական կղզի՛ն ըսելով՝ ամէնքը վեր վաղեցին: Աստիլիացիները կը կարծէին թէ նոր հայրենիք մը պիտի գտնեն, եւ երազած սքանչելի ոսկի դարերնին կատարուած պիտի տեսնեն: Տասնութօթը նաւն ալ իբր թէ արդէն ընտանի եղած ծովու մը վրայ մեղմով յառաջ կը խաղային, բայց դեռ ամրոցը չէր տեսնուեր: Ամէն բանէ յառաջ աս օտարասէր երկրին մէջ կատարելու մեծ պարտաւորութիւն մը, ստուգիւ սգալի պարտաւորութիւն մ' ունէին. այսինքն ան Սպանիացւոյն գիակին գերեզման մը փնտռել, որն որ, ինչպէս վերը պատմեցինք, Գարայիպ կնոջ ձեռքէն վիրաւորուելով՝ նաւահանգիստը մտած ատեննին՝ մեռած էր: Գոթբախտ Սպանիացւոյն մարմինը բերող նաւը թաւ ու ծառախիտ տեղ մը մօտեցաւ, ու գիակը դուրս հանելով՝ յուղարկաւորութեան կարգը կատարեց: Աս միջոցիս մէջ երկրին բնակիչներէն գունդ մը ծառակուրներով ծովապետին եկան, ու կ'աղաչէին որ շնորհք ընէ իրենց կղզին գայ, ուր ցեղապետնիս, կ'ըսէին, ձեզի կը սպասէ, ու ձեզի պարգեւելու շատ ոսկի պատրաստած է: Աոլոմբոս շնորհակալ եղաւ ու

հրաժարեցաւ, ըսելով թէ հիմա չեմ կրնար դալ, ինչու որ ընկերներ ունիմ, որոնց ժամ մը յառաջ հասնիլ կը փութամ: Աս խօսքերով ու առատ պարգեւներով ղերենք արձրկեց, եւ ինք յուղարկաւորութեան գացող Սպանիացւոց գալստեան կը սպասէր:

Պ.

Ահա ինչպէս իրենց հետ ինչպէս:

Սինչեւ հիմա տեսանք թէ Արլոմբոս որչափ երկիրներ դտաւ, եւ թէ իր նաւարկութեան ընկեր եղողներուն սրտին մէջ որչափ մեծ ակնկալութիւն ձգած էր: Ստոյգ է ան մեծամեծ յոյսերը կէս մը երեւալայութիւն ու ցնորք էին, բայց աս ալ պէտք է խոստովանիլ որ եթէ մարդկային նենգութիւնն ու չարութիւնը ծովապետին ջանքը եղծանելու չըլլար, գրեթէ ամէնքն ալ կրնային կատարուիլ: Ստուգիլ թէ որ գաղթականներ հաստատելու աղէկ տեղեակ ըլլար, եւ իր աշխատութեանն ու ջանքին աղէկ մարդիկ հաղորդ ունենար նէ, ան ամէն զարմանալիքները կրնային իրօք ալ ըլլալ: Արնար ազգերը դարձնել, թագաւորութիւններ հաստատել, հաղաւոր ու բիւրաւոր Եւրոպացիք բարեբախտ ընել՝ անանկ երկրի մը մէջ՝ որ այնպէս պատուական ու երջանիկ էր: Ասոնցմէ զատ՝ կրնային առատութեամբ ժողովել ան ոսկին՝ որուն յուսովն ու ցանկութեամբ Սպանիացիք այնչափ զրգուռած էին: Բայց մատնութիւն, խարէութիւն, անգիտութիւն, մոլութիւն ու շարաշար կիրքեր, մէկէն առջի բերան ամէն յոյսն ու օգուտը խափանեցին:

Արլոմբոս Նախտառի ամրոցը երեսունուութը հոգի թողուցեր էր: Ստոյգ է երկիրը բոլորովին անծանօթ էր, բայց շատ նպաստ ու օգնութիւն ալ ունէին: Նախ երկրին ժողովուրդը բարի էր, եւ Սպանիացւոց՝ երկինքէ իջած մարդիկներու պէս պատիւ

կ'ընէին: Սպանիացւոց ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ բարի ու միամիտ ժողովրդեան աս համարումն իրենց իմաստուն վարմունքովը պահել, որով Հայդիի մէջ ամէն բանի կարող կ'ըլլային, ամէն ուղածնին կրնային ընել: Բայց աս նոր գաղթականները՝ ծովապետն իրենցմէ բաժնուելուն պէս՝ իրենք զիրենք ծուլութեան եւ ամէն կերպ անկարգութեանց տուին, որն որ իրենց կործանման պատճառ եղաւ:

Առլոմբոս որչափ որ ամրոցին կը մօտիկնար, այնչափ աւելի փութով նաւատորմիդը յառաջ կը վարէր: Նոյեմբերի 25ին կղզւոյն ուրիշ մէկ կողմը խաւիսի նետեց, որ ելլէ նոր ամրոց մը շինելու համար յարմար տեղ գտնէ: Քանի մը նաւավար կղզւոյն մէջ պտրտելու ատեն՝ առուակի մը քով մարդու եւ տղու մը դիակ տեսան, որոնք այնչափ փտտած ու ապակահած էին, որ ո՛վ եւ ի՞նչ աղդէ ըլլալնին յայտնի չէր. բայց մարդուն վիզը չուան մը կապուած էր, որուն Սպանիա շինուած ըլլալը յայտնի կ'երեւար: Դիակին բազուկներն ալ խաչաձեւ գերանի մը կապուած էին: Երկրորդ օրը անկէ քիչ մը հեռու ուրիշ երկու դի ալ գտան, որոնց մէկը մօրուօք էր: Հնդիկներն առանց մօրուքի ըլլալով՝ յայտնի բան էր որ մեռած մարդը Սպանիացի էր: Բայց ի՞նչպէս սպաննուած, ու ի՞նչո՞ւ համար այնպէս անթաղ ձգուած էր: Բոլոր նաւորդները մոմտուքն առաւ. ծովապետը շփոթած ըսելիքը չէր գիտեր:

Թէպէտ կղզւոյն բնակիչները մեծ վստահութեամբ կու գային, ուրախութեամբ ու պարգեւներով նաւատորմին չորս կողմը իրենց ծառակուրներովը կը կենային, յուսալով որ Սպանիացիներէն զարդեր ու խաղալիքներ առնեն. սակայն աս պարզութիւնը ծովապետին սիրտը հանդարտեցընելու բաւական չէր, մանաւանդ թէ անձկութիւնն երթալով կ'աւելնար: Վերջապէս ամսոյն 27ին իրիկուան դէմ ամրոցին դի-

մայն հասան : Ծովապետը խոհեմութիւն սեպեց ան
գիշերը նաւերուն մէջ մնալ, որ առտուանց լուսըննա-
լէն ետքը ցամաք ելլէ. միայն իր գալուստն աւետե-
լու համար ուրախութեան թնդանօթ նետեց : Բայց
ցաւն ու մտմտութիւնը որչափ աւելցաւ, երբոր ցամաքէն
ոչ թնդանօթով, ոչ հրացանով պատասխան տուող
եղաւ : Աչքն անդադար ցամաքն էր, որ լոյս մը
տեսնէ, մարդու ձայն լսէ, բայց պարապ, ամէն կողմ
մութ էր, ոչ մարդու ձայն կար ոչ ալ ամենեւին
նշան մը :

Ծովապետը մեծ տխրութեամբ մէկ գիւրջուե-
ցաւ. բոլոր նաւորդները վախի ու կասկածի մէջ էին.
մէյ մ'ալ յանկարծ կէս գիշերուան դէմ ծովուն
վրայ լոյս մը երեւցաւ, ու նաւատորմին մէջ շշնկոց
եղաւ թէ ցամաքէն նաւ կու գայ : Եկողը՝ ծառակուր
մըն էր, որն որ քիչ մը հեռու կեցած՝ նաւերէն մէ-
կուն ձայն տուաւ թէ ծովապետին նաւն որն է :
Նաւը ցուցուցին. բայց ան Հնդիկը՝ որն որ ծառա-
կրին գլխաւորը կ'երեւար, չուզեց վեր ելլել, մինչեւ
որ անձամբ ծովապետը չտեսնէ : Արդմբոս երեւցաւ,
ու լապտերի մը լուսով նայելով՝ ճանչցաւ որ խօսողը
Առաքանակարիին եղբայրն էր : Ասով քիչ մը մխի-
թարեցաւ, կը յուսար որ իր հայրենակիցներուն վրայ
ստոյգ տեղեկութիւն մը կ'առնէ : Հնդիկները Արդմ-
բօսը տեսնելուն պէս՝ շուտ մը նաւը մտան, եւ ի-
րենց ցեղապետին կողմանէ ղինքը ողջունելէն ետեւ՝
երկու ոսկիէ դիմակ պարգեւ տուին : Ծովապետը
պարգեւը չառած՝ հարցուց որ հոն մնացող Սպանիա-
ցիներն ո՞ւր են, ի՞նչ եղան : Հնդիկներուն գլխաւորը
տրտմութեամբ պատասխան տուաւ, թէ քու երթա-
լէդ ետեւ հոս շատ դժբախտութիւններ պատահե-
ցան : Գառնապոյ՝ Սիպաոյի ցեղապետը Առաքանա-
կարիին վրայ յարձակեցաւ, անոր գեղն այրեց. Առա-
քանակարին ալ վիրաւորեցաւ, ու հիմա պզտի գեղն

մը մէջ հիւանդ կը պառկի: Իսկ Սպանիացիներէն ոմանք, ըսաւ, հիւանդութենէ մեռան, ոմանք ալ կռուով իրարու վրայ ինկան ու մէկզմէկ սպաննեցին. իսկ մնացածները կղզւոյն ներսի կողմերը գացին:

Կոլումբոս ասոնք լսելով՝ քիչ մը մխիթարուեցաւ որ գոնէ Սպանիացիք բոլոր չեն կորսուած, ինչպէս ինքը կը կասկածէր, մանաւանդ որ Կուազանակարիին կողմանէ ալ մատնութիւն չէր եղած, որն որ իր գլխաւոր վախն էր: Ծովապետը պատուիրեց որ Հնդիկներուն աղէկ նային, անոնց գինի եւ ուտելիք հանեց, եւ իրենցմէ խօսք առաւ որ երկրորդ առտու ցեղապետին մէկտեղ առնեն գան: Երբոր երկրորդ օրն անցաւ ու Կուազանակարին չերեւցաւ, Կոլումբոս ցամաքը մակոյկ մը խրկեց: Գացողները ցամաք կը հասնին. բայց հոն նորէն մեծ տրտմութեան մէջ կ'իյնան: Ամրօցը կործանած, զգեստներն ու կահ կարասին ցիր ու ցան եղած, աթոռները կտարտած, ուտելու բաները թափթըփած, ապականած կը գտնեն: Ամէն բան յայտնի կը ցուցնէր որ մեծ բռնութիւն ու կռիւ եղած էր: Իսկ Հնդիկներէն մէկը չէր երեւար, ոմանք հեռուէն միայն տեսնելով՝ կը փախչէին:

Մակոյկն ետ դարձաւ եւ ամէն բան ծովապետին պատմեց: Կոլումբոս նորէն շփոթեցաւ եւ ուզեց որ երթայ անձամբ տեսնէ: Ստուգիւ իր ցաւն ալ շատ մեծ եղաւ. ըսելիքը չէր գիտեր: Ի՞նչ է, կ'ըսէր, աս խառնակութեան պատճառը: Եթէ Սպանիացիներէն տարող կայ, ինչո՞ւ մէկը չ'երեւար. ուրեմն յայտնի բան է որ ցեղապետը դաւաճանութիւն ըրած է: Բայց աս ալ կը մտածէր թէ գուցէ ան աւերումները Գաոնապոյին կողմանէ ըլլան, եւ բոլոր Սպանիացիք ալ իրմէ սպաննուած ըլլան: Իր ընկերները կ'ըսէին թէ ստուգիւ Կուազանակարին դաւաճանութիւն ըրած է: Բայց Կոլումբոս ցեղապետին

մարդասիրութիւնը յիշելով, չէր կարծեր որ անոր կողմանէ դաւ եղած ըլլայ: Դէպ ի դաշտերն երկրն- նալ սկսաւ, եւ երբոր հեռուէն տեսաւ որ բոլոր գեղ մը աւերած եւ ամէն բան չորս դին այրած, կոտոր- տած, մոխիր եղած էր, միտքը դրաւ թէ ստուգիւ ցեղապետն անմեղ է:

Պատուիրեց որ շուտ մը ամրոցին քովերը փորեն, ու գբերը կամ ջրհորները պարպեն, ինչու որ դա- ցած ատեն ապսպրած էր որ եթէ նեղի գալու ը- լան, գանձերնին գետինը թաղեն կամ հորը նետեն: Ծովապետին հրամանը կատարուեցաւ, չորս կողմը ասդին անդին փոսեր բացին, գբերը մօտան փնտռե- յին. բայց բան մը չկրցան գտնել: Սակայն մօտ գե- ղի մը մէջ, որուն բնակիչները թողուցեր փախեր էին, Արլոմբոս զանկապաններ, զգեստներ, կտրուած չու- խայի կտորներ գտաւ, որոնք Սպանիացիներուն ձեռ- քէն առնուած կ'երեւային: Աւերջապէս քանի մը տեղ գետինը փորելով՝ իրարու մօտ թաղուած տասնու- մէկ սպանիացի գտան:

Ար որ կ'երթային, բուն տեղացիները կը փախ- չէին, երեւալ չէին ուղեր: Աս ամէն նշանները տես- նելէն ետքը՝ ի՞նչ պէտք էր մտածելին: Ամա, ըսին, խղճերնին մաքուր չէ ու երեւնալու կը կասկածեն, եւ կամ Սպանիացիներէն շատ նեղութիւն քաշած ըլլալով՝ մեզի մօտիկնալու եւ հաղորդութիւն ընելու չեն համարձակիր: Բայց թէ ո՞րն էր բուն պատճա- րը՝ միայն իրենցմէ կրնային իմանալ: Ուստի Արլոմ- բոս հրամայեց որ քաղցրութեամբ ու պարգեւներ ցուցնելով վայրենիներէն քանի մը հոգի շահին: Շատ չանցաւ անոնք մէկիկ մէկիկ մօտենալ սկսան. առջի բերան կը վախնային, բայց երբոր տեսան թէ Սպանիացիք զիրենք մարդասիրութեամբ ու ընծանե- րով կ'ընդունին, առաջուան պէս համարձակ եւ ըն- տանութեամբ սկսան վարուիլ, մինչեւ ծովապետին

ալ մօտեցան, եւ սկսան հետը շատ մեծ ընտանու-
թեամբ խօսիլ:

Աղլմբոսին սիրտը կ'եփէր, գաղթականներուն
պատահածն իմանալ կ'ուզէր. վերջապէս ան հինգ-
Հնդիկներուն մէկը՝ որոնք հետը Սպանիա տարած-
էր, թարգման դնելով ու տեղացիներէն քանի մը
հոգւոյ օգնութեամբ, որոնք քիչ մը սպաններէն
սորված էին, ամէն բան տեղն ի տեղն իմացաւ:

Ե .

Գաղթականներուն գոթականութիւնը:

Ան երեսունութը հոգին՝ որոնք Աղլմբոս ի-
բրեւ գաղթական հօն թողուցած էր, իրենց կոչումն
ու պատիւը ճանչցած չէին: Ասոնք Հայդիի մէջ իբր
թէ առաջին քարը պիտի բլլային, որոնց վրայ Աղ-
լմբոս իր ապագայ քաղաքականութեան շինուածը
պիտի կանգնէր: Երբ որ մեծերնին իրենցմէ հեռա-
ցաւ, բնակիչներուն պարզութիւնը ճանչնալով՝ կար-
ծեցին թէ ամէն բան աներկիւղ կրնան ընել: Բայց
աս իրենք զիրենք վայրենիներէն շատ վեր սեպող-
ները՝ բոլորովին թանձրամիտ ու ստորին աստիճանի
մարդիկ էին, ոմանք գործաւոր, ոմանք ալ նաւա-
վար: Արթութիւննին շատ քիչ բլլալով՝ մարդասի-
րութիւն, չափաւորութիւն, մեծանձնութիւն ինչ
բան է չէին գիտեր. եւ երբոր իրենք զիրենք թա-
գաւորի պէս բոլոր երկրին տէր տեսան, իրենց իշ-
խանութեան ուրիշ չափ չճանչցան, բայց եթէ իրենց
կարողութիւնը՝ որով անխիղճ ու անգութ մարդիկ
դիւրաւ կը զեղծանին: Յեղապետը՝ միայն Աղլմբո-
սին եւ անոր գլխաւոր պաշտօնեաներուն հետ ան-
ձամբ տեսնուած էր. իսկ մնացած նաւորդները անոր
հրամանին տակ հնազանդութեան ու կարգաւորու-
թեան մէջ տեսած էր: Ուստի երբ որ ծովապետին
երթալէն ետքը՝ անոնց անկարգութիւնները տեսաւ,

կը զարմանար, չէր գիտեր թէ աս փոփոխման պատճառն ինչ է: Առջի բերան անոնց ամէն ուղածը կը կատարէր, ոսկի կ'ուզէին՝ կու տար, ինչ որ կը պահանջէին՝ անխափան կը կատարէր: Իր հպատակները գերիի պէս անոնց կը ծառայեցընէր: Երբոր տեսաւ որ անամօթութեամբ ժողովըդեան հետ կ'իյնային, սկսաւ զանոնք խրատել որ համեստութեան ու ամուսնական պարտաւորութեան դէմ ժողովուրդը չզրկեն: Աս ամէն բան՝ որոնք վայրենի ազդէ մը մարդ չիկրնար յուսալ, յանդուգն ու անօրէն Սպանիացւոց ցոփութիւնը չկրցան զսպել: Բարբարոս ասպատակներու պէս՝ իրենց բարերարներուն գեղերը կը յարձրկէին, անոնց աղքատիկ տները կը մտնէին, ուղածնին կը թալէին, խեղճ անմեղ մարդիկը կը չարչարէին, քրիստոնէական առաքինութեան, մանաւանդ թէ մարդկութեան դէմ, ամէն սոսկալի չարութիւն ամէն օր անպատիժ կը գործէին՝ աղքատ, վայրենի, բայց իրենցմէ շատ աւելի զգաստ ժողովըդեան մէջ: Երբոր իրենց ազահութեան, խստասրտութեան ու անօրէնութեան չափը լեցուցին, անկէ ետեւ իրարու հետ իյնալ սկսան, ու իրարու որս եղան: Մէջերնին անմիաբանութիւն ինկաւ, ու յանկարծ դազանային անդթութեամբ իրենց ամրոցին մէջ իրար ջարդել սկսան: Տիէկոյ Արանային իշխանութիւնն անարդուեցաւ, մէկը զինքը բանի տեղ չէր դնէր:

Հատերը սկսան առգին անգին ցրուիլ, միաբանութիւնը քակուեցաւ. կղզւոյն մէջ թափառական կը պտրտէին, ու թշնամւոյ երկիր մտնող քաղցած զինուորներու պէս՝ քանդել, աւար առնել, բռնութիւններ ընել իրենց օրինաւոր սեպեցին: Պետրոս Վուդդիէրէզ ու Ռոտրիկոյ Եսգոպատոյ աս անկարգութիւնները տեսնելով՝ Արանան մեղադրել սկսան, որ աս չարիքները իր թուլութենէն ու տկարութենէն յառաջ կու գան. եւ ինը հոգւով իրեն դէմ

եւան, որով ամբողջին մէջ նորէն հերձուած մ'եղաւ: Բայց պարզ բաժանումը բաւական չըլլալով՝ անգամ մը երկու կողմանէ զարնուեցան, ու մէջերնէն մէկը մեռաւ: Ասկից ետքը Կուդգիէրէզ ու Եսգոպատոյ իրենց կողմնակիցներովը Արանայէն զատուեցան գացին որ ուրիշ տեղ մը առանձին բնակին: Շատ ոսկի գտնելու յուսով՝ Սիպաոյի երկիրն ուղեցին երթալ, ուր լսած էին թէ գետերը ոսկի կը բղխեն: Այսպէս ասանխոհէմները անհնազանդ եղան իրենց գլխաւորին, որուն իբրեւ ծովապետի ու փոխարքայի հնազանդութիւն երգուեր էին: Կոլոմբոս բաժնուելու ատեն՝ իրենց յայտնապէս ըսած էր թէ Միաբան եղէք, ամբողջը մի թողուք, ու մասնաւոր արգելած էր որ ամենեւին ուրիշ ցեղապետներու երկիր չերթան:

Չէին գիտեր որ Սիպաոյի լեռները օտար ցեղապետի իշխանութեան տակ են: Գաոնապոյ՝ նոյն երկրին ցեղապետը՝ ծննդեամբ Գարայիպցի էր, յանդուգն ու սրամիտ. Սիպաոյի բնակիչները նուաճեր ու ամենուն յարգելի եղեր էր: Իր հպատակներուն վրայ մեծ ազդեցութիւն ունենալէն զատ՝ Հայդիի ուրիշ ցեղապետներուն առջեւն ալ մեծ համարում եւ գրեթէ անոնց վրայ գլխաւորութիւն մը ստացած էր: Գաոնապոյ Սպանիացւոց յառաջադիմութիւնն իմանալով՝ միշտ անհանգիստ էր, զանոնք հեռացընելու միջոցը կը մտածէր. եւ երբոր անոնց բռնութիւններն ու անմիաբանութիւնն ալ լսեց նէ, իր հպատակներուն սիրտն անոնց դէմ մեծ ատելութիւն ձգեց: Այսպիսի մտքի վրայ եղող ժողովըդեան մը երկիրը մտան անխոհեմ Կուդգիէրէզ ու Եսգոպատոյ, իրենց ընչաքաղց ինը կողմնակիցներովը: Խորամանկ ցեղապետը նախ թողուց որ մտնեն, ետքը զամենքն ալ բռնեց ու մեռցուց: Աս յաջողութենէն աւելի եւս համարձակութիւն առնելով՝ ժողովուրդը հաւանեցուց որ մնացած Սպանիացւոց վրայ ալ երթան,

դանոնք ալ ջնջեն ու անոնց պաշտպանութիւն ընող
ցեղապետն ալ պատժեն: Մարիոն ցեղապետն ալ՝
որուն երկիրը Աուադանակարիին սահմանակից էր, իր
կողմը շահեցաւ. եւ երկուքը մէկտեղ դադա իրենց
վայրենի ամբոխն առած՝ յանկարծ Նաւիտաաի ամ-
բոցին վրայ յարձակեցան:

Անտառներուն թանձրութիւնը վայրենիներուն
դալը ծածկած էր, այնպէս որ Սպանիացիք ամենեւին
կասկած մը չունենալով՝ անհոգ կը կենային: Ան
միջոցին Գաոնապոյ իրեններովն ամբոցին վրայ կը
թափի ու դռները բաց գտնելով՝ ներս կը յարձրի:
Արանային քովը տասը հոգի միայն մնացած էր, ու-
րիշներն ասդին անդին հիւղերու մէջ ցրուած էին:
Սպանիացիք աս անակնկալ յարձակումը տեսնելով՝
կը շփոթին, զէնք առնելու կը վազեն, բայց անա-
գան: Գաոնապոյ իր բազմութեամբը վրանին կ'իյնայ,
եւ ամէնն ալ մէկիկ մէկիկ խողխողել կու տայ:
Ամբոցը կործանելէն ու ամէն բան ցիր ու ցան ընե-
լէն ետքը՝ առանձին հիւղերու մէջ բնակողներուն
վրայ ալ կը յարձակի, կը մեռցնէ, կ'այրէ, կը տու-
չորէ: Աս կոտորածով Սպանիացիք գրեթէ բոլոր
կորսուեցան. ութը հոգի միայն ծովի նեղուցէ մը
լողալով անցնիլ ուզեցին, բայց անոնք ալ չկրնա-
լով ցամաք հասնիլ՝ խղդուեցան:

Գաոնապոյ աս ամէն բան յաջողութեամբ կա-
տարելէն ետեւ՝ Աուադանակարիին վրայ ալ կը յար-
ձակի: Աուադանակարի կամ Սպանիացիք պաշտպա-
նելու, կամ ինքը զինքն ազատելու համար՝ դէմ կը
դնէ. երկու կողմանէ կը պատերազմին, բայց Գաո-
նապոյի կողմը զօրաւոր բլալով՝ կը յաղթէ, գեղը
կ'այրէ, իսկ Աուադանակարի վերաւորելով՝ հեռաւոր
գեղերուն մէկը կ'ապաւինի, ուսկից իր եղբայրը ծու-
վապետին խրկած էր:

Այլոմբոս աս աղետալի պատմութիւնը լսելով՝

կը հեծէր, եւ ստուգութեանը վրայ տարակոյս չու-
նէր, ինչու որ դիպուածները մանր պարագաներովը
պատմութիւնը շատ հաւանական կ'ընէին: Բայց ո-
րովհետեւ Սպանիացիներէն մէկը չէր ազատած, որ
ան կողմանէ ալ տեղեկութիւնը հաստատուն ընէր,
կը կասկածէր որ գուցէ ան ամէն դժբախտութեանց
մէջ գաղտնի դաւաճանութիւն մը եղած ըլլայ, կամ
թէ Կուազանակարին Եւրոպացուց թշնամութիւն
ըրած ըլլայ, որն որ իր ապագայ գործքերուն մեծ
դժուարութիւն կրնար ըլլալ:

Օ.

Կալմիս Կուազանակարին հետ ինչ որոշումի: — Սպանիացուց
անխորհրդանք: — Գաղաւթիս:

Շատ չանցաւ Կոլոմբոս Կուազանակարին նորէն
լուր առաւ: Մեւքիոր Մալտոնադա անունով նաւա-
պետ մը, նոր ամրոց շինելու յարմար տեղ մը փն-
տելու գացած ըլլալով՝ հեռուէն ծառակուր մը
տեսաւ, որուն մէջ Կուազանակարին կողմանէ դեռ-
պան մը կար, որն որ նոյն ցեղապետին եղբայրն էր:
Երբ որ մօտեցաւ, նաւապետին աղաչեց որ Կուա-
զանակարին այցելութիւն մ'ընելու շնորհք ընէ:
Մալտոնադա յանձն առաւ ու գնաց: Կուազանա-
կարին՝ որ կախուած անկողնոյ վրայ պառկած էր,
զինքը մեծ սիրով ընդունեցաւ. կը ցաւէր որ ծովա-
պետը դեռ չկրցաւ տեսնել, եւ Սպանիացուց կո-
տորածին պատմութիւնը ինքն ալ նոյնպէս պատմեց:

Երկրորդ օրը Կոլոմբոս՝ հետը շատ մարդ առած՝
անձամբ անոր այցելութեան գնաց: Կուազանակարին
զծովապետը արտասուօք ընդունեցաւ, անոր ամէն
բան նորէն մեծ ցաւով պատմեց, եւ ցուցուց թէ
ինքը ինչպէս հաւատարիմ մնացեր է. իր հպատակ-
ներուն գլխաւորներէն շատերը ցուցուց, որոնք վի-
րաւորած էին, եւ ես ալ, ըսաւ, Սպանիացիները

պաշտպանելու համար՝ Գառնապոյին ձեռքը վերաւորեցայ։ Յայտնի կը տեսնուէր որ աս վերքերէն եւ ոչ մէկը Եւրոպացւոց զէնքովն եղած էր, որով Կոլոմբոս հաստատութեամբ միտքը դրաւ որ Կուագանակարին անմեղ է։

Բայց Սպանիացիք նոյնպէս չէին մտածեր։ Յեղապետին վերքը դրսէն չէր երեւնար. որովհետեւ փայտէ զէնքի մը սաստիկ հարուածէ պատճառած էր, անոր համար ալ ցաւը կրնար տեւել, թէպէտ եւ նշանը չերեւար։ Սակայն Սպանիացիք կարծեցին որ ասիկա խարդախութիւն մըն է, եւ շատերը կ'ուզէին որ Կոլոմբոս զանիկա իբրեւ մատնիչ՝ պատժէ։ Բայց Կոլոմբոս ամենեւին յանձն չառաւ։ Յեղապետին տուած ընծաներն ընդունեցաւ, որոնք էին ութը հարիւր հատ խեցի, որ նոյն կղզւոյն մէջ շատ յարդի էր, հարիւր ոսկիի հատ, ոսկւոյ աւազով լեցուն երեք աման, ու մէկ ձոյլ ոսկի պսակ մը։ Ծովապետն ալ աս ընծաներուն փոխարէն պզտիկ բոժոժներ, ապակի հիւրնք, խել մը դանակ, ասեղ, գնդասեղ, պղնձէ զարդեր տուաւ, որոնք ցեղապետին շատ հաճելի եղան։ Պղինձն անոր աչքին ոսկիէն պատուական կ'երեւար։ Իրարմէ բաժնուելու ատեն՝ ծովապետին հետ մինչեւ նաւ գնաց։ Երբ որ նաւատորմիդը տեսաւ, ապշեցաւ մնաց. բայց երբ որ շղթայի զարնուած Գարայիպներն ալ որ ցուցուցին, շատ զարհուրեցաւ ու աչքը դարձուց. չէր կրնար երեւակայել որ Սպանիացիք համարձակած ըլլան անոնց վրայ յարձակելու իրենց կղզւոյն մէջ։ Աս մարդակերներուն վրայ ըրած յաղթութիւննին՝ Հայդիցիներուն կարծել տուաւ, որ ճերմակ մարդիկները իրենց զէնքերովն ու նաւերովն անյաղթելի են։ Եւրոպայի անկերն ու անասունները ցեղապետին շատ զարմանալի բաներ երեւցան։ Ամենէն աւելի ձիերուն վրայ զարմացաւ. վասն զի իրենց երկրին անասունները

շատ պզտիկ բլլալով՝ Հնդիկները չէին կրնար երեւակայել որ այնպիսի անասուններ գտնուին, որոնք այնչափ ընտանի եւ միանգամայն այնչափ ալ զօրաւոր բլլան:

Բայց Եւրոպացւոց աս զօրութիւնը տեսնելէն ետեւ՝ անոնց հոն մնալէն Հնդիկները շատ կը վախնային, որովհետեւ անոնց անյարգութիւնն ու անկարգութիւնը փորձած էին: Այլոմբոս իրենց աս մտածմունքը շուտով իմացաւ. կը նշմարէր որ ցեղապետն իր նաւուն մէջ ահամայ ու վախով մը կը կենայ: Երբ որ ծովապետն անոր երկրին մէջ հաստատուելու վրայ կը խօսէր, ըսաւ թէ երկիրը վատառողջ է: Գարձեալ ցուցուց որ Եւրոպացիները յառաջուան պէս երկնաւոր մարդիկ չէր համարեր. որովհետեւ իրեն տրուած պատկերադիրը (ֆիգուր) չուզեց առնել, երբ որ կրօնքի վերաբերեալ բան բլլալն իմացաւ: Ասմ աւելորդապաշտութեամբ կը վախնար որ չբլլայ թէ իր աստուածները վշտացընէ, կամ կը վախնար որ կախարդական բան մ'ըլլայ: Աերջապէս թէպէտ եւ Այլոմբոս Առաքանակարիին շատ առատաձեռնութիւն կ'ընէր, թէպէտ եւ միշտ ինքը զինքը զուարթ կը ցուցընէր, ի վերայ այսր ամենայնի կը տեսներ որ ցեղապետը յառաջուան մարդը չէ:

Առաքանակարի նաւուն մէջ քիչ ժամանակ կեցաւ. բայց Պորիէնգի գերիներուն մէջ աղջիկ մը տեսաւ, որուն անունը Սպանիացիք Գաղալինա դրած էին, եւ շատ վայելուչ էր: Իրիկուն՝ ցեղապետին մէկ եղբայրը նաւ եկաւ՝ ոսկւոյ փոփոխութիւն ընելու պատրուակով. եւ Գաղալինային հետ ալ գաղտուկ խօսեցաւ: Բայց խօսածն ինչ բլլալը քիչ մը վերջն իմացուեցաւ: Գիշերը Գաղալինան իր բնկերներն արթնցուց, եւ անոնց հետ կամացուկ մը նաւէն դուրս ելլելով՝ սկսան դէպ ի ծովեզերք լողալ: Սպանիացիք իմանալով՝ շուտ մը ետեւնէն ինկան,

բայց միայն երեք հոգի կրցան բռնել. մէկալները Գաղալինային հետ մէկտեղ ցամաք հասան եւ այժեամի պէս վազելով՝ աներեւոյթ եղան:

Երկրորդ օրը ծովապետը ցամաք մարդ խաւրեց. բայց բոլոր գեղն անապատի կը նմանէր: Հնդիկները իրենց ամէն ստացուածներն ու կահ կարասիքը առած՝ կղզւոյն ներքին կողմերը փախած էին. թէպէտ շատ փնտռեցին բայց դացած տեղերնին գտնելն անկարելի եղաւ: Սպանիացիները՝ որ արդէն Աուագանակարիին վրայ վստահութիւն չունէին, աս բաներս ալ տեսնելով՝ ալ զանիկա ստուգիւ մատնչի տեղ դրին: Բայց վերջէն յայտնի կը տեսնուի որ անոնց կասկածն անիրաւ էր: Աուագանակարի ոչ մատնիչ էր ոչ խաբերայ. իր պատմածն ստոյգ էր, Սպանիացիները պաշտպանած էր ու միշտ անոնց սէր ունէր. բայց տկար էր: Ճերմակ մարդիկներուն իր վրայ վստահութիւն չունենալը տեսնելով՝ կ'իմանար որ իր հաւատարմութեան վրայ կը կասկածին: Ասանկ պարագաներու մէջ ինքը զինքն ու իր ցեղը վտանգէն ազատելու ամենէն յարմար միջոցը՝ ետքաշուիլը սեպեց. մինչեւ նոյն ատեն տեսածներն ու կրածները իր վախը բաւական կ'արդարացընէին:

Ի.

Նոր աշխարհիին մէջ շինարարութիւնն առաջ էր:

Սպանիացիք աս ամէն բաները տեսնելով՝ անկէ ետեւ սկսան տարբեր աչքով նայիլ ան երկրին՝ որն որ իսկզբան իրենց այնպէս գեղեցիկ ու սքանչելի երեւցած էր, եւ որուն վրայ այնպէս երազներ կը տեսնէին: Ինն օր էր որ Հայդի հասած էին, դեռ չէին կրցած առանց վախի աս պարզեւաց երկիրն ելլել. վասն զի տեսած էին աւերակներ եւ մեռելներու մնացորդներ, հազիւ տարի մը յառաջ շինուած ամրոցին կործանումը, տեղացիներուն իրարու հետ պատերազմիլը, եւ բարեկամ կարծած մարդիկներ-

նուն նենգաւորութիւնը: Ի վերայ այսր ամենայնի ծովապետը զիրենք խաբած չէր. վասն զի զիրենք այնպէս աղէկ ու բերրի երկիր մը բերած էր, որուն գեղեցկութիւնը երկրաւոր դրախտին կրնար հաւասարիլ, եւ ուր որ իրենք ալ այնչափ առատ ոսկի տեսած էին, եւ չնչին պղնձի ու ապակեղ կտորներ տալով՝ առած էին: Սակայն սրտերնին գոհ չէր. որովհետեւ ոսկի դարը ուրիշ տեղ չիկրնար ըլլալ, բայց միայն ան տեղը՝ ուր որ մարդուն կիրքերը չեն կրնար մտնել. իսկ Եւրոպացիք աս կողմները արտաքոյ կարգի ագահութեամբ, հպարտութեամբ եւ ամէն տեսակ կիրքերով եկած էին:

Ծովապետն ուզեց անոնց տգոհութեան առջեւն առնել: Նաւատորմիլը ծովեզերքին բոլորտիքը տարաւ, եւ ընդարձակ նաւահանգստի մը մէջ կեցրնելով՝ նաւաստիներուն առաջարկեց որ հոն քաղաք մը շինեն: Ասով ամէնքը քաջալերուեցան: Ընտրուած տեղը շատ պատշաճ էր: Բերդի մը պէս բարձրացած խիտ ժայռերը՝ ծովին եզերքը կը պահպանէին: Դաշտին մէկալ կողմն ընդարձակ անտառ մը կար: Մէջէն երկու աղուոր գետեր անցնելով՝ տնկերը դալար կը պահէին ու մարդերը կանանչով կը զարդարէին: Միջոցը բաւական ընդարձակ էր, եւ Հնդկիկներէն իմացած էին, որ աս գեղեցիկ դաշտը Սիպաոյի լեռներուն մօտ էր, ուր որ ոսկին կը գտնուէր:

Նաւէն ելլելու վայրկեաննին՝ սաստիկ մեծ ուրախութիւն ունեցան. արտաքոյ կարգի եռանդով մը սկսան նաւերը պարպել. եւ ինքիւրմէ շինուած յըստակ ջրով աւաղանի մը քով վրաններ կանգնել: Ձիերը մարդերու վրայ թող տուին: Ուրիշ անասուններն ալ՝ որոնք այնչափ երկայն ատեն նաւերու մէջ փակուած կեցած էին, ցամաք հանեցին. մեքեւ նաներ պատրաստեցին, եւ այսպիսի մեծ ցնծութեան

մէջ Կոլոմբոս նոր աշխարհքին առջի քաղքին յատակագիծը շինեց, որուն անունը՝ Եղիսաբէթ դրաւ։ Աս քաղքին շէնքերուն մէջէն մինակ եկեղեցին, համբարանոցը եւ փոխարքային տունը քարէ էին, իսկ ուրիշ տները փայտէ։ Փետրուարի 6ին եկեղեցին լմնցաւ, ու Հայր Պոպլ մեծ հանգիստութեամբ պատարագ մատոյց, քովի տասուերկու քահանաներով՝ որոնց գլուխն ինքն էր։

Բայց արդէն ցամաք ելլելնէն քիչ մը ետքը մէջերնին հիւանդութիւն ինկած էր, որուն պատճառն էր օտար օդը. նոյն իսկ ծովապետն ալ աս հիւանդութենէ բռնուեցաւ։ Ուտելիքները կը պակսէին. քաղաք շինելու եռանդնին կամաց կամաց կը մարէր. ամէնքը կը սկսէին վհատիլ։ Ծովապետն որոշեց որ Սպանիա մարդ խաւրէ ու օգնութիւն խնդրէ։ Ուղած բաներն էին գլխաւորաբար դինի, դեղ, զէնք ու զգեստ. դարձեալ խնդրեց ձի, որուն միայն տեսքը Հնդիկները կը զարհուրեցընէր, հանք բանոլ ու ձուլող գործավարներ։

Աս նաւատորմիդը՝ որն որ Փետրուարի 2ին ճամբայ ելաւ, Գարայիպցի գերիններն ալ Սպանիա կը տանէր։ Հոս զարմացմամբ ու ցաւով կը տեսնենք որ Կոլոմբոս՝ բարի վախճաններով՝ այնպիսի գործքի մը սկիզբ կ'ընէ, որն որ մարդկային բնութեան դէմ ու տառելի բան մըն է։ Ինք տէրութեան կ'առաջարկէր որ Գարայիպները գերիի պէս ծախուին։ Ասով, կ'ըսէր, անոնք կը ստիպուին քրիստոնեայ ըլլալ, գրեթէ իրենց չուզելովն ալ կը կրթուին. կղզիներուն խեղճ բնակիչներն անոնց ձեռքէն կ'ազատին, մարդու միտ ուտելու բարբարոսական սովորութիւնը կամաց կամաց կը կորսուի, եւ տէրութիւնն ալ ստակ կը վաստակի։ Աս բարի վախճանները՝ առաջարկած գործքին դէշութիւնը ծովապետին չէր երեւցընէր։ Ստոյգ է ինք չիկրնար բոլորովին արդարանալ. բայց

պէտք չէ որ զինքն ան խստութեամբ դատենք, որով հիմակուան ատենս այսպիսի գործք մ'ընողը կը դատուի. որովհետեւ նոյն ատենուան գաղափարները հիմակուաններէն շատ տարբեր էին :

Բ.

Չոր խորհուրդ : — Ճամբորդութիւն : — Նոր տէրայ :

Թէպէտ եւ Սպանիա խաւրուած նաւերը նորաշխարհքին բարութիւններուն՝ միայն օրինակը կը բերէին, եւ օգնութիւն կը խնդրէին, ի վերայ այսր ամենայնի Արլոմբոսին, Հայր Պոպպլին եւ ուրիշներուն նամակները այնչափ ազդեցութիւն բրին, որ Պետրոս Մարտիրոս բարձր ձայնով ըսաւ. Արլոմբոս վերջին նամակին մէջ ինծի կը գրէ որ նոր քաղաք մը սկսեր է շինել, մեր երկրին սերմերը սերմանել եւ մեր անասունները շատցընել : Հիմա մէջերնէս ո՞վ զարմանալով պիտի խօսի Սատուռնոսի, Դեմետրի ու Տրիպտոլէմի վրայ՝ որոնք, աշխարհք պտըտելով՝ քաղաքականութիւն ու կրթութիւն տարածեցին, կամ Փիւնիկեցւոց վրայ՝ որոնք Տիւրոս ու Սիդոն քաղաքները շինեցին, կամ նոյն իսկ Տիւրացւոց վրայ՝ որոնք հեռու տեղեր երթալով՝ նոր նոր քաղաքներ շինեցին ու գաղթականութիւններ հաստատեցին : Բայց Սպանիայի մէջ Արլոմբոսին եւ իր գործքերուն վրայ այսպէս զարմացուած ատեն՝ գաղթականաց մէջ տգիտհութիւնն օրէ օր կ'աւելնար : Անգէտ ու հպարա գործավար մը՝ որուն գործքը մետաղները զտել էր, Արլոմբոսին դէմ խօսելու սկսաւ, եւ յամառութեամբ կը պնդէր թէ Հայդիի մէջ ամենեւին ոսկի չիգտնուիր, եւ ան տեսնուած ոսկւոյ աւազը, կտորներն ու պսակները ուրիշ տեղէն հոն բերուած ու ցեղէ ցեղ անցնելով՝ պահուած են, եւ թէ նոյն ոսկին գէշ տեսակ ու պղնձի հետ խառնուած է : Ասմարդուն խօսքերը բանի տեղ անցան : Պէռնալ Տի-

ազ անունով Բիզացի մը անոր խօսքին հաւանեցաւ, եւ առաջարկեց որ դադարուկ նաւ մտնեն եւ Կոլոմբոսն ան օտար երկիրը թող տալով՝ Սպանիա դառնան։ Բարեբախտութեամբ Կոլոմբոս աս չար խորհուրդն իմացաւ, Տիագին ձեռքովը գրուած յիշատակարան մը ձեռք ձգելով։ Կոլոմբոս աս իր կենաց առաջին վտանգին մէջ շատ չափաւորութեամբ վարուեցաւ։ Բայց յանցաւորն առանց պատժի չկրնալով թողուլ, նաւի մը մէջ գրաւ ու դուրս ելլելն արգելեց, եւ ուրիշ նաւերուն թնդանօթները հանելով իր նաւը բերաւ։ Ասով գաղթականները՝ որոնք տրդէն գէշ տրամադրութեան մէջ էին, անոր դէմ շատ բարկացան, եւ սկսան ղինքը բռնաւորի տեղ գնել։

Սովապետը՝ մէկ կողմանէ աս անհանգիստ ոգիները զբաղեցրնելու, եւ միանգամայն կղզւոյն ամէն կողմերը ճանչնալու համար՝ որոշեց որ դէպ ի Սիպաոյի լեռները յառաջ երթան։ Իր մարդիկներուն մէջէն ամենէն ընտիրները ժողովեց ու զանոնք աղէկ կարգի մը դնելով՝ գաղթականութեան ամէն ձիաւորներովը մէկտեղ ճամբայ ելաւ։ Արդէն քաջ Օյետան մինակ՝ Սիպաոյի մէկ մասը քննած էր։ Ճամբորդութիւնը շատ զուարճութեամբ ըրին. գեղեցիկ դաշտի մը մէջէն անցան, որուն ծայրը՝ փշերով ու քարերով լեցուն մանուածոյ անցք մը եկաւ, որն որ գահաւանդներու քովէն նոյն լեռը կը տանէր։ Աս անցքին բերանը հասած ատեննին իրիկուն ըլլալով՝ քանի մը վրաններ կանգնեցին ու գիշերն հոն անցուցին։

Երկրորդ օրը շատ դժուարութիւն քաշեցին՝ ձիերով, ղէնքերով ու բեռերով նոյն անցքէն անցնելու. բայց աս արշաւանքը Սպանիացիները շատ ուրախացուցած ըլլալով՝ երիտասարդ ձիաւորներն ըսին թէ Մենք շատ անգամ Կրանատայի Մաւրիտանա-

ցւոց երկրին մէջ սուրը ձեռքերնիս ճամբայ բացած ենք. եւ այսպէս յանձն առին որ իրենք առջեւէն երթալով՝ զօրքին համար ընդարձակ ճամբայ մը բանան: Ուրախ զուարթ սկսան աշխատիլ, եւ ճամբայ շտկողներն ու գործավարները յորդորելով, ծառերուն ճիւղերը կտրելով, փուշերն ու թփերը կոխկըռտելով, իրենց ձիերը քաջալերելով ու գթողները վերցընելով, իրիկուն չեղած՝ յաղթանակաւ ետ դարձան եւ Արեւմտեան Հնդկաստանի առաջին ճամբան շինելուն աւետիքը տուին՝ որն որ իրենց պատուոյն համար Ազնուականաց կիրճ անուանուեցաւ:

Եւրբ որ հետեւեալ օրը նոր բացուած ճամբէն անցնելով՝ լեռանց ստորոտը հասան ու վեր ելան, նոյնտեղաց տեսքը կոլոմբոսին ամէն ընկերները զարմանքով լեցուց: Մէկէն աչքերնին երեւցաւ սքանչելի դաշտ մը, որուն համար Լաս Գալաս կ'ըսէ թէ 80 փարսախ երկայնութիւն ու 30 փարսախ լայնութիւն ունի, հազարաւոր վտակներէ եւ մէկ մեծ գետէ մը ոռոգուած. աշխարհքիս ամենէն գեղեցիկ ծառերէն կազմուած անտառներ, լայն արմաւենիներ, մեր ամենէն բարձր կաղնիներէն աւելի բարձր ծառեր, դոյզնագիւտ տնկեր, գոյնզգոյն անուշահոտ ծաղիկներ, բնական աղբիւրներ՝ որոնց վճիտ ջրերը գեղեցիկ խիճերու վրայէն մեղմ դնդճմամբ մը կը սահէին կ'երթային: Աս ընդարձակ դաշտին վրայ ասդին անդին խրճիթներ ու գեղեր կը տեսնուէին, որոնք աս գեղեցիկ ու սքանչելի տեղերուն՝ աւելի զարդ ու գեղեցիկութիւն մը կու տային: Անտառներուն մէջէն ելած ծուխը կը ցուցնէր թէ իրենց ընդարձակ միջոցն ալ առանց բնակչի չէ: Աս դաշտին անունը Վեկա ուէալ (արքունի դաշտ) գրին:

Եւրբ որ Սպանիացիք վար իջան, տեղացւոց մեծ մասը փախան, ոմանք ալ իրենց խրճիթներուն մէջ պահուրտեցան, ու մուտքերնին եղեգով գոցեցին:

Ծովապետը հրամայեց որ աս տկար ամբութիւններուն չգպչին . եւ սէր ցուցընելով, ընծաներ տալով՝ անոնց հետ բարեկամացաւ : Ան ատեն զինքը իբրեւ երեւելի հիւր մ'ընդունեցան, ու գեղէ գեղ տարին : Այնպէս պարզ բարք մ'ունէին, որ իրարու խրճիթը համարձակ կը մտնէին, իրենց տան պէս՝ կերակուր կ'ուտէին, եւ մէջերնէն մէկն ալ բան մը չէր ըսեր :

Երկու օրուան մէջ Կոլոմբոս Սիպաոյի լեռներն անցաւ : Նոյն տեղաց երկիրը քարուտ ու չոր էր, եւ շատ քիչ ալ բոյս ունէր : Գառնապոյ չերեւցաւ, բայց իր երկրին բնակիչները Սպանիացւոց այցելութեան վրայ շատ ուրախացան, եւ ամէնքը կը փութային իրենց ոսկին անոնց տալով՝ բերած խաղալիկներն առնել : Կոլոմբոս համոզուեցաւ որ նոյն լեռանց մէջ ոսկւոյ հանք կայ, որովհետեւ ամէն տեղ հեղեղներուն ջրին հետ խառնուած՝ ոսկւոյ կտորուանք կը գտնէր . նաեւ մէկ յստակ գետակին տակը մարմարիոնի ու յաւպիսի կտորներ տեսաւ :

Աս տեղս պզտիկ ամրոց մը սկսաւ շինել տալ, զորն որ Սուրբ Թովմայի ամրոց անուանեց Սպանիացւոց անհաւատութեան համար, որոնք չտեսած՝ չէին հաւատար որ նոյն լեռանց մէջ ոսկի գտնուի : Հնդիկները շատ ոսկւոյ աւագ կը բերէին . ծեր մարդ մը իրեն մէկ ունկի ծանրութեամբ ոսկւոյ կտոր մը տուաւ, եւ ըսաւ թէ Իմ երկիրս որ ասկից քիչ մը հեռու է, նարընջի մեծութեամբ ոսկւոյ կտորներ կը գտնուին : Կոլոմբոս՝ աս կողմերը միայն տասնուհինգ օր կեցաւ : Բայց նոյն միջոցին մէջ ամէն տեղ շատ սէր ու ընդունելութիւն գտաւ : Հնդիկներն իրեն պատու, թռչուն ու ձուկ կը բերէին, եւ առատ կոչունքներ կ'ընէին : Առջեւը իրենց երգերը կ'երգէին ու կը պարէին . նոյն ատեն իմացաւ որ անոնց պարերը զատ տեսակ էր : Մարմնոյ զանազան շարժումաճքներով եւ ոտուըներուն գիւրբովն իրենց

դիւցազանց պատմութիւնը կրնային ներկայացընել։ Գարձեալ իրենց նախահարց երեւելի գործքերը դարէ դար պահելու համար՝ առանձին երգեր ունէին. աս երգերուն մէջ այնպիսիներ ալ կային, զորոնք իրենց ցեղապետներուն որդիքը միայն կրնային երգել, եւ հասարակ ժողովուրդը բարեպաշտական ընդ-
թեամբ մը մտիկ կ'ընէր։

ԹՎ.

ԱՆՎԵՐՈՒ ԵՂԻՈՒԹԵՒՆ ԺԱՊԱԺ ԷՆ ԴԱՐՈՒՄԱՅ։

Մարտին վերջը ծովապետն իր ճամբորդութեան վրայ մեծապէս զոհ եղած՝ Ս. Թովմաս ամրոցին մէջ Պետրոս տէ լա Մարգարիտային հրամանին տակ քառասունութը հոգի թող տալով՝ իր տեղը դարձաւ։ Հոն ուրախանալու բաներ գտաւ։ Յունուարի վերջը ցանուած ցորեանը հասած եւ հնձելու մօտ էր. սեխն ու վարունգը մէկ ամսուան մէջ հասունացած էր. իսկ բանջարեղէնները տասնութեց օրուան մէջ կը հասնէին։ Այսպէս ամէն բան կը յաջողէր, երկրին աղէկութիւնը մեծ առատութիւն կը խոստանար։ Բայց Սպանիացիք արդէն սկսած էին իրենց հայրենիքէն հեռացած ըլլալուն վրայ տրտնջել։ Սպանիա ունեցած ամէն հանգստութիւննին հոս ալ չունենալուն վրայ կը տժգոհային։ Յորեանը հասած էր, բայց աղալու ջաղացք չկար, եւ աղանականները չէին ուզեր ջաղացք շինողներուն օգնել. կը կարծէին որ այսպիսի աշխատութիւն իրենց աղնուականութեան նախատինք է։ Կամաց կամաց տաքութիւնն ալ այնպիսի աստիճանի մը հասնելով՝ որուն Եւրոպացիք չէին վարժած, ծանր հիւանդութիւններ բերաւ, որոնց մէկ քանին Սպանիացուց անձանօթ էին։ Երիտասարդներէն շատերը՝ որոնք բոլոր իրենց խեղճութեան պատճառը զԱյովբոս կը համարէին, անոր անունը սաստիկ անիծելով

մեռան: Աւելորդապաշտութիւննին՝ աս թշուառութիւնները աւելի կը մեծցընէր, ամէնքը մաքերնին դրին որ Եղիսաբէթ քաղքին երկիրն անիծուած ու թշուառ երկիր մըն է: Ստոյգ է որ օգն առողջ չէր, եւ ետքը հարկ եղաւ որ թողուն երթան: Ծովապետը չէ թէ միայն ընդհանուր վհատութեան դէմ պէտք էր որմըցէր, հապանաւել ներքուստ ալ շատ մեծ ցաւ կը կրէր, որովհետեւ իր յորդորանքովը Նոր Աշխարհք եկող այնչափ երիտասարդներուն մահը՝ իր սիրտը սաստիկ ցաւերու մէջ ընկղմած էր:

Աս պարագաներուն մէջ Կոլոմբոս աղէկ սեպեց որ Սպանիացիներն զբաղեցընէ: Դէպ ի Սիւպաոյ ըրած արշաւանքներնուն մէջ անոնց ցուցուցած ուրախութեան ու գործունէութեան նայելով՝ ուզեց նոր արշաւանքներ ընել: Ուստի եւ որոշեց որ նաւաստիներուն մեծ մասովն ուրիշ կղզիներ փնտռելու երթայ: Եղիսաբէթ քաղքին մէջ միայն հիւանդներն ու ամբողջին պահպանութեան համար քանի մը մարդ թողուց: Իսկ զինուորները՝ քաջ ու հաւատարիմ Օյետային հրամանին տակ կղզւոյն ներսի կողմերը խաւրեց, որ բոլոր նոյն կողմերուն ցեղապետաց երկիրները քննէ:

Ճամբայ ելելէն յառաջ Մարգարիտային թուղթ մը գրելով՝ իր հեռաւորութեան ատեն հարկաւոր եղած իշխանութիւնն անոր տալէն զատ՝ նաեւ իմաստուն խրատներ ալ կու տար, յիշեցընելով որ Եղիսաբէթ թագուհին աւելի կ'ուզէ վայրենիները քրիստոնէութեան դարձընել ու կրթել, քան թէ անոնց երկրին հարստութիւնները ստանալ: Անոր համար կ'ապսպրէր որ հետերնին քաղցրութեամբ ու սիրով վարուին: Բայց միանգամայն կը յանձնէր որ եթէ կարելի է նէ՝ Գաոնապոյ ցեղապետը ձեռք ձգէ: — Ամբողջն մէջի Սպանիացիք շատ դէշ կը վարուէին. Հնդիկները աս օտարականներուն անկարգութեանց

վրայ իրաւամբ բարկանալով, սկսած էին նենգու-
թեամբ անոնցմէ վրէժ առնել: Մօտաւոր ցեղա-
պետներէն մէկու մը հպատակները՝ երեք Սպանիացի
կողոպտեցին: Օյետան նոյն տեղէն անցնելու տաւն՝
յանցաւորները դատաւ անոնցմէ մէկուն ականջները
կտրել տուաւ, իսկ մնացածները՝ անոնց ցեղապե-
տովն ու ցեղապետին որդւովը Արլոմբոսին խաւրեց:
Ծովապետն ուղելով Հնդիկները վախցընել, վճռեց
որ յանցաւորներուն դլուխը կտրուի, եւ Հնդկաց ու
Սպանիացւոց առջեւը զանոնք Եղիսաբէթի հրապա-
րակը բերել տուաւ: Բայց ուրիշ ցեղապետ մը՝ որ
անոնց հետ մէկտեղ եկած էր, Արլոմբոսին ոտքն
ինկաւ, աղաչեց որ թողութիւն տայ: Ծովապետը
աս աղքեցութիւնը բաւական սեպելով՝ շնորհք ը-
րաւ: Ասկէ ետքը ճամբայ ելաւ, յուսալով որ հոն
մնացողները իր պատուէրներն ու խրատները պահե-
լով՝ հանդարտութեամբ ու խաղաղութեամբ կը մնան:

Ժ.

Արլոմբոս շատ հեղուխեամբ Անդիլիան իզլեաց գովերէն իւ նաւարի:

Արլոմբոս միտքը դրած էր որ ան սքանչելի Ան-
տիլեան կղզիները՝ Ասիայի մէկ մասն են, եւ կը կար-
ծէր որ վերջապէս Գաթայի թագաւորութեան պիտի
հասնի: Շատ վտանգով ու դժուարութեամբ նոյն
անձանցով ծովերուն վրայ կը նաւէր, եւ միշտ կը վախ-
նար որ չըլլայ թէ իրեն բաղձացած երկիրը չտեսած՝
անցնի երթայ: Բայց իր սաստիկ երեւակայութիւնը
զինքը կը զօրացընէր: Փոքր նշան մը տեսնելուն
պէս՝ կը կարծէր որ Ասիայի հարուստ երկիրներուն
հասաւ: Սակայն բոլոր տեսած երկիրները՝ մերկ մար-
դիկներով լեցուն կղզիներ էին, որոնցմէ ոմանք խա-
ղաղասէր, ոմանք կատաղի, ոմանք քիչ մը խելք
ունեցող, ոմանք բոլորովին ապուշ էին: Բոլոր նոյն
երկիրները պտղատու եւ առատաբեր էին, սքան-

չելի տեսք ունէին, ու տնկերով եւ բոյսերով զարգարուած էին: Բայց իր փնտռածն աս չէր, եւ իր սխալ գաղափարը թող չէր տար կիրճին ներքին կողմերն երթալու: Նախ եւ առաջ քսան օրուան մէջ բոլոր Գուպա կղզւոյն չորս կողմը դարձաւ. եւ երբոր ցամաք ելաւ՝ հոնտեղաց բնակիչները զինքը շատ հիւրընկալութեամբ ընդունեցան, եւ իրենց երկրին ամենէն ազնիւ կերակուրները բերին: Նաւերուն անցած ատենը՝ կղզւոյն չորս կողմանէ բնակիչները գունդ գունդ կը վազէին տեսնելու համար, եւ երբ որ Սպանիացիք դուրս կ'ելլէին, տեղացիք ապշած ու զարմացած կը մնային, վասն զի միշտ անանկ կը կարծէին որ երկինքէն իջած են:

Պովապետն աս կղզիէն հեռանալէն քիչ մը վերջը՝ գեղեցիկ ծամայիգա կղզին գտաւ: Անկից ելաւ եւ շատ աշխատութեամբ ու չարչարանքով խիտ խիտ կղզիներուն մէջէն նաւեց, որոնց անունը Պարտէզ թագուհւոյն դրաւ: Նաւերը հաղիւ թէ կրնային աս կղզիներու մէջէն անցնիլ, Ամերիկայի եզերքը գտնուող մեծ ժայռերն ու աւազակոյտը նաւերուն ընթացքը կ'արգելուին, եւ ամէն բոպէ ահու գողու մէջ էին որ նաւերը չխորտակին: Աս ամէն նեղութեանց վրայ՝ օդն ալ ուրիշ նեղութիւն մը կ'աւելցընէր. հովը առտուանց արեւելքէն կը փչէր, իրիկուան՝ արեւմուտքէն. մէյ մ'ալ ինչ կը նայիս սեւ սեւ ամպեր կու գային երկինքը կը ծածկէին, մէկ կողմանէ կ'որոտար, մէկալ կողմանէ կը փայլատակէր, վերջապէս սաստիկ կը վախցուէր որ մեծ փոթորիկ մը պիտ'որ ելլէ. բայց քաղցր արշալոյսը ամպերը կը փարատէր: Աս մթնոլորտին փոփոխութիւնը՝ շաբաթներով տեւեց:

Այլումբոս մտքին մէջ դրած էր որ աս արքիպեղադոսը Ասիային չորս կողմը կը պատէ, եւ Գուպա կղզին՝ Ասիայի ցամաք երկրին ծայրն է: Պարտէզ թագուհւոյն ըսուած կղզիներէն շնչող քաղցր զե-

փիւռը՝ Մարկոս Պօղոսին Արեւելքի անուշահամ խնկերուն վրայ պատմածները Աղոմբոսին կը յիշեցնէր. հոնտեղաց առատ դալարիքը եւ թռչուններուն ու միջատներուն փայլուն գոյները իրեն միտքը դրած սխալ կարծիքն աւելի եւս կը հաստատէին։ Աղոմբոս Գուպա կղզւոյն քովերէն նորէն պտըտելու մտքով ան գեղեցիկ կողմերը թող տուաւ, եւ կըզգւոյն մօտիկնալով՝ հարցուց որ արդեօք հաստատուն կամ ցամաք երկիր է՝ թէ չէ։ Երբ որ հոնտեղաց բնակիչներն ըսին որ կղզի մըն է, բայց դեռ մէջերնէն եւ ոչ մէկը ծայրը տեսած է, Աղոմբոս աւելի եւս հաստատուեցաւ որ հաստատուն երկիր է եւ կղզեցիք մտքերնին աղէկ չկրցան հասկըցնել։ Տեղացիք իրեն ըսին որ աս կղզւոյն արեւմտեան կողմը Մանկոն անուամբ երկիր մը կայ, Աղոմբոս ասիկայ լսելուն պէս՝ կարծեց որ Մանճի ըսուած երկիրն է, եւ սաստիկ ուրախութեամբ ու մեծ քաջալերութեամբ ծովի ժայռերուն մէջէն դէպ ի արեւմուտք սկսաւ երթալ։

Օր մը նաւաստիներէն մէկը, որն որ ցամաք խորկուած էր, սաստիկ վախցած ու խռոված ետ դարձաւ եւ ըսաւ որ հիմա ահագին մարդիկներու բաղամութիւն մը տեսայ, որոնք կրօնաւորներու պէս ճեփ ճերմակ զգեստ հագած էին։ Աղոմբոս անմիջապէս մտածեց որ Մանճի ըսուած երկիրը հասած են, վասն զի Մարկոս Պօղոսին պատմածներուն մէջը կարդացած էր որ ան երկրին արեւելեան կողմերը վայրենի մարդիկներ կան՝ որոնք ամենեւին զգեստ չեն հագնիր, եւ իրենց դրացիները ծաղը կ'ընեն, որոնք, կ'ըսեն, մարմիններնուն վրայ պակասութիւն մ'ունին, եւ աս պակասութիւնը ծածկելու համար՝ երկայն զգեստ կը հագնին։ Միանգամայն կարծեց որ Գուպային մէկ կողմէն վերջին անգամ ելած ժամանակը Հնդիկներուն ըսած խօսքն ալ ասիկայ կ'ակն-

արկէր, ինչու որ ասոնք ըսած էին թէ արեւմտեան կողմերը պոչաւոր մարդիկներ կան, որոնք պոչերնին ծածկելու համար զգեստ կը հագնին: Աս շնդիկներուն ըսածն ու Մարկոս Պօղոսին պատմածն իրարու հետ համեմատելով՝ կարծեց որ Մանճի գաւառն հասած է. սակայն ստուգելու համար խրկած մարդիկներն ուրիշ բան չտեսան՝ բայց եթէ անգործ ու ամայի երկիրներ: Անտարակոյս նաւաւարին ճերմակ կրօնաւորներ տեսայ ըսածը՝ ան տեսակ թռչուններ պիտ'որ ըլլան որոնք նոյն կողմերը գունդագունդ երամ երամ կը թռչին, մէկ գլխաւոր մը ունին՝ որն որ ամենէն առաջ կ'երթայ, եւ հեռուանց շատ դիւրաւ կրնայ կարծուիլ որ ճերմակ հագած մարդիկներու բազմութիւն մըն են:

Գուպայի հարաւային կողմը կարգաւ ժայռեր կային, եւ ծովն ալ առանձին կերպարանք մ'ունէր, երբեմն կաթի պէս ճերմակ կ'երեւար, երբեմն սեւ, երբեմն կանաչ, մէկ կողմը կրաներով ծածկուած, մէկալ կողմը գրեթէ մինչեւ ջրին երեսը աւազակոյտով լեցուն, այնպէս որ մէկ քանի անգամ նաւերը մնասելու վտանգի մէջ ինկան, ու հարկ եղաւ նաւին գլխի կողմանէ քաշելով՝ ան վտանգաւոր աւազակոյտներէն ազատել: Ասոնց նման ուրիշ երեւոյթներ ալ կամաց կամաց կ'ապշեցընէին ու կը սասանեցընէին, Սպանիացիները որոնք ան երկայն ու աշխատալի նաւարկութենէն ձանձրացած էին, վասն զի անշէն ու անբնակ կղզիներու խմբերէն ուրիշ բան մը չէին գտներ, եւ առանց օգտի մը Գուպա կղզոյն անծանօթ եզերքը կ'երթային կու գային, որն որ իրենք հաստատուն երկիր կը կարծէին: Օր մը գունդագունդ աղաւնիներու բազմութեամբ օդը խաւաբեցաւ, ուրիշ օր մը գունդ գունդ հողամաղներով (փարապալիսիոներով): Անգամ մը արեւն ելլելու ատեն՝ փայլուն ու շողշողուն թիթեռներու անթիւ անհա-

մար բազմութիւն մը երեւցաւ, եւ իրիկուն դէմ անճրեւ գալով՝ ցրուեցան ու աներեւոյթ եղան: Աերջապէս բոլոր նաւաւարները աշխատութենէն տկարցած ու նիհարցած՝ անգագար կը խնդրէին ետ դառնալ, եւ ծովապետը միտքը դրած ըլլալով որ Գուպան Ասիայի վերջին ծայրն է, զիջաւ աւելի յառաջ չերթալու: Բայց վախնալով որ չըլլայ թէ նախանձոտ եւ տհաճ նաւաստիները՝ որոնք իր գիւտերը բանի տեղ չէին դնել, սուտ զըուցեն, մէկ թուղթ մը շինեց՝ որուն ամէնն ալ ստորագրեցին, որ անտարակոյս հասած երկիրնին ասիական հաստատուն երկիրն էր: Թէ որ երկու օր մ'ալ յառաջ երթային՝ կղզւոյն ծայրը կը դառնային: Արլոմբոս անկից Խաբանիօլա դառնալու ատեն՝ կ'ուզէր ճամայիգա երթալ եւ աղէկ մը նոյն տեղը քննել, վասն զի առջի անգամ հազիւ թէ միայն տեսած էր: Բայց Պարտեզ թագուհւոյն ըսուած կղզիներուն մէջէն նաւելու վտանգներն ու դժուարութիւնները՝ զինքը ստիպեցին որ նորէն Գուպա դառնայ:

Հոնտեղաց ցեղապետներէն մէկը այնչափ ուրախութեամբ զինքն ընդունեցաւ, որ Արլոմբոս ան ժողովրդեան հիւրընկալութեան վրայ զարմանալէն չէր կրնար դադրիլ: Իր օրագրութեան մէջ կը պատմէ որ գիշեր մը օդը շատ պարզ ու գեղեցիկ եղած ատեն՝ կղզւոյն մէկ կողմը հասաւ, ուսկից որ քիչ մը առաջ անցած էր: Մէյ մ'ալ բոլոր կղզեցիք ամէն կողմէն վազող վազողի երգելով ու կայթելով եկան աս երկինքէն եկած հիւրերը բարեւելու: Արլոմբոս կ'ըսէ որ ան տեղաց գեղեցիկ ծաղիկներուն անուշ հոտը, եւ ծառակուրներուն բազմութիւնը՝ որոնք Սպանիացւոց նաւերուն չորս կողմը կը վխտային, եւ վայրենիներուն ծափահարութիւններն եւ ուրախական երգերը անանկ հաճելի եղան իրենց, որ բոլոր գիշերը մէկ ժամու պէս շուտով անցաւ:

Արլոմբոս աս երկրին մէջ հանդիսական պատա-
րագ մը մատուցանել տուաւ. եւ հոնտեղաց բնա-
կիչները խորին մեծարանօք աս աստուածային պաշ-
տօնին ներկայ գտնուեցան: Պատարագը լմբնալէն
ետեւ՝ յարգելի ծեր մը, որն որ ցեղապետին բարե-
կամն էր, Արլոմբոսին մօտիկնալով ըսաւ. «Հիմա ըրած
գործքդ՝ շատ աղէկ է, վասն զի կ'երեւայ որ քու
Աստուծոյդ շնորհակալ ըլլալուդ կերպն ասիկա է:
Բայց ինծի ըսին որ դուն շատ երկիրներ նուաճեր
ու չորս կողմը սաստիկ վախցուցեր ես: Գիտցած ըլ-
լաս որ մարդիկներուն հոգիները մարմնէն բաժնուելէն
ետքը՝ երկու ճամբորդութիւն կ'ընեն, ոմանք դար-
շելի ու խաւարչտին տեղ մը կ'երթան, որն որ իրենց
նմաններուն անդթութիւն ընողներուն պատրաս-
տուած է. ոմանք ալ ուրախութեան ու զբօսանաց
տեղ մը, ուր որ անոնք միայն կ'երթան՝ որոնք աս
աշխարհքիս մէջ խաղաղութիւն պահած են: Արդ-
թէ որ դուն ալ մահկանացու ես ու պիտի մեռնիս
նէ, փոյթ տար որ չըլլայ թէ կամովին մէկը վըշտա-
ցընես, եւ ամենեւին չարիք մ'ըներ անոնց՝ որոնք
քեզի չարիք մը չեն ըրած»:

Օովապետն աս խօսքին իմաստն իր թարգման-
ներուն ձեռքովն իմանալէն ետեւ՝ ծերոյն սրտաշարժ
խօսքերէն ունեցած ուրախութիւնն յայտնեց ըսե-
լով: «Քու ինծի խօսած խօսքերէդ աւելի հաճելի
խօսք չէի կրնար լսել. վասն զի անոնցմով իմացայ
որ քու ժողովուրդդ Աստուծոմէ կը վախնայ, եւ գի-
տէ որ ամէն մարդ անմահ հոգի մ'ունի, որն որ իրեն
յանցանացն ու բարութեան համեմատ՝ յաւիտենա-
կան պատիժ կամ վարձք պիտ'որ ընդունի: Գիտնաս որ
ես շատ երկիւղած ու կրօնասէր տիրոջ մը կը հնա-
զանդիմ, որն որ քու ըսածիդ պէս՝ կը հաւատայ թէ
հոգին անմահ է. եւ զիս խրկեց չէ թէ միայն ձե-
զի, հապա նաեւ բոլոր ուրիշ մարդիկներուն ալ, որ

ձեր չգիտցած ճշմարտութիւնները ձեզի սորվեցընեմ, եւ ձեզի ճանչցընեմ ճշմարիտ Աստուածը՝ որն որ բուն ճշմարտութիւնը մարդիկներուն յայտնեց, եւ պատուիրեց որ բոլոր աշխարհքիս սորվեցընեն: Արդէն մինչեւ հիմայ շատ մարդիկ աս ճշմարտութիւնն ընդունած են, հիմայ ձեր կարգն ալ եկաւ որ աս ճշմարտութիւնը ճանչնաք: Ամենեւին մի վախճաք: Ճերմակ մարդիկները ձեր բարւոյն համար ձեզի կու գան, երբեք ձեզի չարիք մը չեն հասցըներ, հապա կ'ուզեն որ ձեզի զԱստուած սիրել տան, ու զձեզ ձեր թշնամեացը Գարայիպներուն դէմ պաշտպանեն,* : Ծերը զարմացմամբ մը ծովապետին խօսքը մտիկ րբաւ, որն որ թարգմանն իրեն մեկնեց: Բաղմուլ թիւնը չորս կողմերնին առաւ, եւ զարմացումնին երթալով կ'աւելնար, երբոր թարգմանութիւն ընող Հնդիկը, որն որ առջի անգամ Արլոմբոսին հետ Սպանիա գացող ու հոն մկրտուող Հնդիկներէն մէկն էր

* Ասիկայ առջի անգամ չէ որ Արլոմբոս կղզեցոց՝ հաւատքի վրայ խօսելը կը լսէր: Հայդիի բնակիչները կ'ըսէին որ հոգին մեռնելէն ետքը՝ օձերով լեցուն տեղէ մը կ'անցնի, ուր որ չարագործները կ'երթան. իսկ աս տեղէն անդին դալարագեղ ու ծաղկալից կղզիներ կան, ուր որ բարիները կ'երթան ու իրենց տրուած երկրորդ կեանքերնին շատ քաղցրութեամբ եւ ուրախութեամբ կ'անցընեն: Ասոնք կը հաւտային որ մէկ Աստուած կամ Մեծ հոգի մը կայ, որն որ ամէն բան ստեղծած է, ու իրմէ վարի աստիճանի եղող հոգիներուն հրաման տուած է որ ամէն բան առանձին առանձին կառավարեն: Ար հաւտային որ հոգիները՝ որոնք իրենք Զեֆէ կը կոչեն, դալու բաները ճանչցընել կու տան: Ամէն մարդ իրեն Զեֆէն ունի, կ'ըսէին, եւ երբոր մէկը բան մը հարցընել կ'ուզէր, ծոմ կը պահէր ու պատասխանին կը սպասէր: Ա'ըսէին որ ցեղապետները առանձին եղանակաւ մը աս հոգիներէն կրթուած են: Ասոնք ամենեւին կուռք չունէին, եւ չիկարծուիր որ զոհ մատուցանէին. իրենց բոլոր պաշտամունքը՝ քանի մը աւելորդապաշտական գործերու վրայ կայացած էր:

մէջերնին կեցած՝ ճերմակ մարդիկներու երկիրը տեսած բաները իրենց կը ստորագրէր . փառաւոր եկեղեցիները, քաղաքներն ու պալատները, մեծաշուք ասպետները, ձիարշաւութիւնները, նիզակախաղութիւններն ու ջլամարտութիւնները: Յարգելի ծերն ասոնք լսելով՝ անանկ արտաքոյ կարգի փոխուեցաւ ու կենդանութիւն մը ստացաւ, որ սկսաւ պոռալ թէ կ'ուզեմ ձեզի հետ մէկտեղ երթալ, չմեռած՝ ան սքանչելիքները տեսնել. եւ կը հարցընէր որ արդեօք աս երթալու տեղը երկինք չէ: Երիտասարդութեանն ատեն ինքն ալ շատ ճամբորդութիւն ըրած էր, Ժամայիգա, Հայդի եւ ուրիշ հեռու տեղեր կը ճանչնար: Բայց աս սրտին բորբոքը՝ իր որդւոցը, կնոջն ու իր բարեկամ ցեղապետին արտասուաց ու աղաչանացը դեմ չկրցաւ դնել, եւ միտքը դրածը փոխեց, բայց շատ դժուարութեամբ տեսաւ նաւերուն իրմէ հեռանալը: Միայն աս անգամ չէ, ուրիշ շատ անգամներ ալ Հնդիկները Սպանիացիներուն այցելութենէն ապշած ու դրդուած՝ ուղեցին ամէն բան թողուլ ու մէկտեղ երթալ: Ճամայիգայի մէջ մէկ երիտասարդ մը իր քոյրերուն ու բարեկամներուն լալուն ու աղաչանացը միտ չդնելով՝ զանոնք թող տուաւ եւ Սպանիացւոց նաւ մը մտաւ. բայց ծովապետին օրագրութիւնն ու պատմագիրներուն գրուածները չեն յիշատակեր որ վերջէն ինչ եղած է:

ԺԼ.

Նաւերը եւ օդերը ճամայիգա կղզոյն եզերքը պոռել:

Հովերն ընդդէմ ըլլալով՝ ծովապետը Իսբանիոլա չկրցաւ դառնալ, հապա ստիպուեցաւ դէպ ի հիւսիս երթալ: Նորէն Ճամայիգա կղզին մօտիկցաւ, եւ հարաւային կողմերն սկսաւ քննել: Հոս, ինչպէս նաեւ ուրիշ կղզիներու մէջ, երկրին արդաստաւորու-

Թեան, դրից գեղեցկութեան ու ծառերուն* սքանչելի տեսքին վրայ զարմանալէն չէր դադրեր: Անտառաց բնակիչները առ անգամ ալ առջի անգամսւան պէս շատ հիւրընկալութիւն ցուցուցին. իրենց ծառակուրները չորս կողմերին առած՝ միշտ ետեւէն կ'երթային, ու ամէն տեսակ պաշար կը բերէին. ամբողջ ամիս մը՝ որ Աղւմբոս ստիպուեցաւ հոնտեղները մնալ, ասոնք ուրիշ վայրենիներէն աւելի ընտանութիւն ու սէր ցուցուցին: Երբ որ Սպանիացիք հոնկից ալ պիտ'որ երթային, անոնք մասնաւոր այցելութիւն մը բրին, որն որ կը ցուցնէ թէ ծովապետն ան միամիտ կղզեցոյ վրայ ինչ աստիճանի երկիւղ, մեծարանք ու վստահութիւն ձգած էր:

Առտու մը երբոր Աղւմբոս իր խուցը նստած էր, մէյ մ'ալ հեռուանց երեք ծառակուր տեսնուեցաւ, որոնք նկարներով ու քանդակներով զարդարուած՝ դէպ ի իրենց կը մօտիկնային: Ամենէն մեծ նաւին մէջ կային ցեղապետ մը, իր կինը, չորս որդիքը, երկու աղջիկներն ու հինգ եղբայրները: Ամենն ալ գօտիներով, գլխարկներով, փետուրներով ու պատուական մանեակներով զարդարուած էին. իսկ ցեղապետն ու իր կինը գլուխին պսակ ունէին: Երկու Հնդիկ պղտիկ թմբուկներ կը զարնէին, եւ ուրիշներն ալ ձեռուրնին սեւ փայտէ աղէկ յղկուած փողեր ունէին: Յեղապետը Աղւմբոսին նաւը մտաւ, եւ ամենուն պարգեւ բաշխելէն ետեւ՝ ծովապետին ըսաւ. «Իմացայ որ քու ազգդ ու իշխաններդ ինչ մեծ զօրութիւն ունին. գիտեմ որ ամենեւին ժողովուրդ

* Հոնտեղը այնպէս բարձրաբերձ ծառեր կային, որ պարզ մէկ կոճղէն իննսունուութը ոտնաչափ երկայնութիւն եւ ութը ոտնաչափ լայնութիւն ունեցող նաւակ մը կրնար շինուիլ. որն որ կը ցուցնէ թէ բուն անկուած ծառը՝ դէթ հարիւր քսանէն մինչեւ հարիւր երեսուն ոտնաչափ բարձրութիւն ու քսանուչորս ոտնաչափ շրջապատ պիտ'որ ունենայ:

մը չկայ՝ որ քեզի կարող ըլլայ դէմ կենալ: Անոր համար դեռ ճերմակ մարդիկներն իմ բնակած կղզիս չտիրած ու իմ տէրութիւնս ձեռքէս չառած՝ ես կու գամ ինքը զինքս քեզի հպատակ ընելու: Քեզի կ'աղաչեմ որ զիս, բոլոր իմ ընտանիքս ու ծառաներս՝ քու թագաւորիդ ու թագուհւոյդ տանիս, ան երկիրը՝ ուր որ իրենք կը թագաւորեն, եւ որուն վրայ որ այնչափ զարմանալի բաներ կը պատմուին,,: Ծովապետին սիրտն աս առանձինն վստահութենէն սաստիկ շարժեցաւ, բայց աս կղզեցւոց միամտութիւնը վտանգի մէջ դնելու վախնալով, Չեմ կրնար բաղձանքդ կատարել, ըսաւ ցեղապետին, որովհետեւ դեռ ուրիշ շատ երկիրներ կան, որոնց պէտք է որ այցելութեան երթամ:

Բիշ մը ետքը զարհուրելի փոթորիկ մ'ելաւ, որն որ ամբողջ ութը օր տեւեց եւ ստիպեց ծովապետը որ կրճի մը մէջ փակուած մնայ. իսկ մէկալ նաւերը ծովին մէջտեղը գտնուելով՝ ան ահագին փոթորկին դէմ կը կռուէին: Երբ որ մրրիկը դադրելէն ու օդն հանդարտելէն ետեւ՝ ծովապետն ան կիրճէն դուրս ելաւ, վրան սաստիկ հիւանդութիւն մ'եկաւ, որն որ քաշած նեղութիւններուն ու աշխատութիւններուն հետեւանքն էր: Աս հինգ ամիսուան դժուարին ու վտանգաւոր նաւարկութեան ատեն՝ իրմէ ուրիշ մէկը չկար, որ ինչ վտանգներու մէջ ըլլալին ճանչնար, անոր համար ինք միշտ հաստատութեամբ կը հսկէր: Ասով մարմնոյն զօրութիւնը բոլորովին սպառած էր, եւ յանկարծական հիւանդութիւն մը՝ իր յիշողութիւնը, տեսութիւնն ու հոգւոյն կարողութիւնները յափշտակեց առաւ: Այնպէս խորունկ քնոյ մը մէջ ինկաւ, որ ըստ ամենայնի մեռածի կը նմանէր, եւ ամենեւին բան մը զինքը չէր կրնար արթնցընել. ասոր վրայ բոլոր նաւավարները սաստիկ վախնալով ու Լքանելով, կատարեալ անզգայ վիճա-

կի մը մէջ առին զինքը Եղիսաբէթ քաղքին նաւահանգիստը տարին:

ԺԲ.

Բարթողիմէոս Աղլմբոս:

Ի՞նչ ուրախութիւն, ի՞նչ ցնծութիւն չէր ունենար ծովապետը հոն հասած ժամանակը, թէ որ իր թմբութեան հիւանդութիւնը ներէր. վասն զի Բարթողիմէոս իր եղբայրը Եղիսաբէթ քաղքին մէջ իրեն կը սպասէր: Բայց խեղճ Բարթողիմէոսը՝ Աղլմբոսին ուրախութեամբ իրեն փաթթուիլը տեսնելու տեղ՝ սաստիկ ցաւով ու տրտմութեամբ տեսաւ որ անիկա գետինը փռուած, հիւանդ ու բոլոր զգայութիւններէն ու հոգւոյն կարողութիւններէն զրկուած էր: ... Ի՞նչ եւ իցէ՝ բարեբախտութեամբ Աղլմբոսին յոգնած մարմնոյն պահանջուած հանդարտութեան ու հանգստեան չափն արդէն լեցուած ըլլալով, քիչ մը վերջը արթնցաւ, եւ իր սիրելի եղբայրը գրխուն վերելք տեսնելով անպատմելի խնդութիւն մ'ունեցաւ: Տեսնելու բան էր երկուքին իրարու ցուցուցած սիրոյ նշանները: Երկուքն ալ սկսան իրենց գլխէն անցածներն իրարու պատմել. Բարթողիմէոս՝ իր եղբայրը կը մեծարէր եւ անոր հանճարն իրեն պարծանք կը սեպէր. իսկ Աղլմբոս իր եղբայրը սաստիկ կը սիրէր, ու անոր հաստատուն բարեկամութեանը վրայ կը մխիթարուէր:

Երբոր Քրիստափոր Աղլմբոս Սպանիայի մէջ կ'աշխատէր, անգիէն Բարթողիմէոս Աղլմբոս Անգղիա գացած էր Հենրիկոս Եօթներորդէն օգնութիւն եւ պաշտպանութիւն խնդրելու: Բայց փոթորկի մը պատահելով՝ շատ ողորմելութեան մէջ ինկաւ, ու ստիպուեցաւ աշխարհացոյցներ շինել ապրելու համար, մինչեւ որ կարող ըլլայ արքունեաց առջեւն ելլել: Մէյ մ'ալ՝ եղբորը Սպանիայէն օգնութիւն դանե-

լով ճամբայ ելելը լսեց. ասով իր գործքը լմնեցած
 րլալով՝ ելաւ Սպանիա դարձաւ: Գաղղիայէն անց-
 նելու ատեն՝ Կարողոս Ը. թագաւորն անոր ճամբորդու-
 թեան օգնութիւն մ'ընելու համար՝ 100 սկուտ տուաւ:
 Նոյն ատեն Կոլոմբոսի անուան համբաւը չորս կողմը
 տարածուած էր: Բայց ծովապետին առաջին ճամբոր-
 դութիւնն այնչափ շուտ եղած էր, եւ ան ժամանակ-
 ները Եւրոպայի մէջ հաղորդութիւնն այնչափ դան-
 դաղ էր որ հազիւ ծովապետին երկրորդ անգամ
 ճամբայ ելելէն ետքը Բարթոլիմէոս՝ Սպանիա հասաւ:
 Թագուհին մտածելով որ երկու եղբարք մէկտեղ
 միանալով սրչափ կ'ուրախանան, անմիջապէս նաւ մը
 պատրաստել տուաւ, եւ անոր կառավարութիւնը
 Բարթոլիմէոսին յանձնելով՝ զինքը ճամբայ դրաւ:

Արդ Կոլոմբոս մտածեց որ ինքը զինքը քիչ մը
 թեթեւցնելու համար իր պաշտօններուն մէկ մասը
 իր եղբորը տայ, անոր համար զանիկա ընդհանուր
 տեղակալ անուանեց: Ար կարծէր որ ինք ծովապետ
 րլալով եւ ընդարձակ իշխանութիւններ ունենալով՝
 կրնայ աս աստիճանը տալ. բայց Փերդինանդոս ասոր
 վրայ վշտացաւ:

ԺԳ.

Կոլոմբոսին դարձաւ ասորին՝ կղզոյն բռնուած վիճակը:

Իրօք ալ կղզւոյն գէշ վիճակը՝ քաջ եւ հաւա-
 տարիմ մարդու մը օգնութեան կարօտ էր. վասն զի
 ծովապետին հինգ ամսուան չափ հեռաւորութեան
 ատեն՝ բոլոր կղզեցիք յուսահատութեան վիճակի
 մէջ ինկած էին: Պետրոս Մարգարիտան՝ որն որ կա-
 ռավար դրուած էր, խեղճ Հնդկաց դէմ ըրած ան-
 լուր բռնութեանցը համար՝ Տիեկոյ Կոլոմբոսէն, ծո-
 վապետին կրտսեր եղբորմէն յանդիմանուելով, սաս-
 տիկ բարկացած էր: Նոյնպէս Հայրն Պոպլ ալ տըր-
 տընջողներէն էր. ուստի եւ Պետրոս Մարգարիտան

ու աօիկայ մէկ եղած՝ Բարթողիմէոսը բերող նաւը մտած եւ առանց ծովապետին ետ դառնալուն սպասելու՝ կղզին առանց կառավարի թող տալով՝ ելած Սպանիա դացած էին։ Տիեկոյ Կոլոմբոս տկար ըլլալով՝ չէր կրնար Սպանիացիները չափու մէջ պահել։ Ասով Սպանիացիք սկսան Հնդիկները չարչարել, կանայքը կը յափշտակէին, աղքատիկ տնակներն կը կողոպտէին, եւ սաստիկ կը տանջէին որ ոսկի բերեն։ Կղզեցիք՝ որ մինչեւ նոյն ատեն անսացող ու հնազանդ էին, սկսան ամենեւին կերակուր չտալ այնպիսի հիւրերուն՝ որոնք այնչափ անիրաւութիւններ կ'ընէին։ Ան ատեն ալ Սպանիացւոց բռնութիւնները չափն ու սահմանն անցան. որով եւ խեղճ Հնդիկներուն վստահութիւնն ալ՝ անհաշտ թշնամութեան փոխուեցաւ։ Որչափ որ առանձին առանձին Սպանիացի գտան նէ՝ ամէնն ալ մեռցուցին։ Յեղապետին մէկը տասը Սպանիացի մեռցուց, որոնք իր առջեւն ալ ահագին չարիքներ կը գործէին, վերջէն տան մը կրակ տուաւ, որուն մէջ քառասուն հիւանդ Սպանիացի կային։

Ալերջապէս Գաոնապոյ Սիպաոյին զարհուրելի ցեղապետը Սուրբ Թովմայի ամրոցը պաշարեց, որուն մէջ յիսուն հոգի կար եւ գլուխներն՝ քաջ Ալոնզոյ Օյետան էր։ Ասիկայ ցեղապետին ամէն մէկ խորամանկութեան մէջ մէկ խորամանկութիւն կը բանեցընէր, եւ անդադար շփոթութեան մէջ կը ձգէր։ Ի վերայ այսր ամենայնի երեսուն օր պաշարուած մնաց. եւ եթէ որ Գաոնապոյին մարդիկները ձանձրանալով չելէին երթային նէ, իր բոլոր ճարտարութիւնն ու քաջութիւնը չէին կրնար զինքը սովամահ ըլլալէն ազատել։

Գաոնապոյ չկրնալով աս կերպով ամրոցին տիրել, ցեղապետաց մէջ դաշնաւորութիւն մը կազմեց։ Կղզւոյն մէջ հինգ գլխաւոր ցեղապետ կար, որոնց տակը ուրիշ իբրեւ հպատակ ցեղապետներ ալ կային։

Երբոր բոլոր ցեղապետները միաբանեցան, Կուադանակարի ցեղապետը յանձն չառաւ, ըսելով որ Ես ճերմակ մարդիկներուն հիւրընկալութիւն խոստացած եմ, եւ զիրենք չեմ կրնար մատնել: Ասիկայ իր յառաջուան բնակութեան տեղը դարձած էր, եւ ամէն օր հարիւր հիւանդ Սպանիացի կը կերակրէր ու կը պահէր: Ցեղապետներն ասոր դէմ պատերազմ բացին, եւ մէջերնէն մէկը իր կանանցմէ մէկը սպաննեց, ուրիշ մէկ կինն ալ գերի բռնեց, բայց այս ամենայն անոր հաւատարմութիւնը չկրցաւ խախտել:

Աս վիճակին մէջ էր կղզին՝ երբոր Կոլումբոս հասաւ: Դաշնաւորութիւնը կամ միաբանութիւնը դեռ ծածուկ էր. բայց Կուադանակարի եկաւ մէկիկ մէկիկ ծովապետին պատմեց, եւ լալով ըսաւ որ Ես քու բարեկամութեանդ մէջ միշտ հաւատարիմ կեցած եմ. արդէն յառաջագոյն ալ Սպանիացիները պաշտպանելուս համար վիրաւորեցայ, եւ հիմա քեզի հաւատարիմ մնալուս համար՝ մէկալ ցեղապետներէն շատ կը չարչարուիմ: Կոլումբոս անոր սրտանց շնորհակալ եղաւ. բայց ցաւով կը տեսնէր որ անկէ ետքը իր տէրութիւնն ապահովընելու միակ միջոցը պատերազմն է:

Փոթորկէն ազատելու համար նախ փորձ մը փորձեց, որն որ այսպէս յաջողեցաւ: Աեկայի ցեղապետին մարդ խաւրեց որ հրամայէ իրեն այցելութեան գայ: Երբոր երես երեսի եկան, Կոլումբոս ըսաւ որ Սպանիացուց անանկ դէշ վարուիլը բոլորովին իմ կամացս դէմ է, եւ ասկից վերջը ամենեւին անանկ բան չ'ըլլար: Ասով ցեղապետին հետ բարեկամացաւ, եւ անիկա հաւանեցաւ որ դաշնաւորութենէն ելէ, ու իր աղջիկը Տիեկոյ Հնդկին տայ, որն որ արդէն մեզի ծանօթ է: Աերջէն ծովապետը զինքը համոզուց որ թողու իր երկրին մէջ ամբողջ մը շինելու:

Երբոր անիկայ դաշնաւորութենէն ելաւ, քաջ

Օյետան խոստացաւ որ կատաղի Գառնապոյ ցեղապետը՝ որն որ ամենէն զարհուրելի թշնամինին էր, նենգութեամբ մը կը բռնէ կը բերէ: Աոլոմբոս իրեն լիուլի իշխանութիւն տուաւ: Ահաւասիկ աս քաջ ու աներկիւղ երիտասարդին մտածած հնարքը: Հետը մէկտեղ տասը մարդ առաւ, եւ վաթսուն փարսախ տեղ երթալով՝ Գառնապոյին երկիրն հասաւ: Յեղապետը փնտռեց գտաւ, ու թագաւորի մը վայել մեծարանքով եւ պատկառանքով քովը մօտիկնալով՝ ըսաւ որ խաղաղութիւն բնելու համար եկած է, եւ թէ ծովապետը կը բաղձայ զինքը տեսնել ու հետը բարեկամ ըլլալ: Գառնապոյ Օյետային քաջութեան վրայ կը զարմանար. եւ թէպէտ խելքով ու զօրութեամբ մէկալ Հնդիկներէն աւելի էր, բայց իրեն եղած այցելութեան վրայ շատ ուրախացաւ, ինչու որ Եւրոպացւոց իշխանութեան մեծութիւնն աղէկ կը ճանչնար: Այրենիները երբոր իրենց թշնամեաց վրայ զօրութիւն ու խորամանկութիւն կը տեսնեն՝ շատ կը յարգեն. անոր համար ալ Գառնապոյ աս Աստիլիացի երիտասարդին քաջութեանն ու գեղեցիկ վարմանցը, համարձակութեանն ու արագութեան վրայ սաստիկ կը զարմանար. եւ մէկ քանի օրէն ետքը սկսաւ Օյետային հետ շատ մտերմութեամբ վարուիլ:

Ան ատեն խորամանկ ու նենգաւոր Աստիլիացին անոր ըսաւ որ Ծովապետը քեզի պէս երեւելի ցեղապետի հետ բարեկամութիւն ու նիզակակցութիւն ունենալու համար՝ ամենեւին բանի մը չխնայէր ու Եղիսաբէթ քաղքին եկեղեցւոյն զանգակը քեզի պարգեւ կու տայ: Եղիսաբէթ քաղքին զանգակը բոլոր Հայդի կղզւոյն մարդիկներուն զարմանքին նիւթ եղած էր. նախ կարծած էին որ զանգակը կը խօսի, եւ Սպանիացիք զանիկա կը մեծարեն ու անոր կը հնազանդին, եւ այնպէս անհամեմատ իշ-

խանութիւն կամ զօրութիւն մ'ունի: Գառնապոյ
հեռուէն աս զանգակին խորհրդաւոր ձայնը լսած
ատեն՝ իրեն սաստիկ բաղձանք եկած էր տեսնելու:
Արդ հիմա առանկ պարզեւի մը դէմ չկրնալով դնել՝
խոստացաւ որ Աղումբոսը տեսնելու կ'երթայ:

Երբոր երթալու օրն եկաւ, ցեղապետն աս ճամ-
բորդութեան համար շատ մարդ մէկտեղ առաւ իր
պատերազմողներէն: Ճամբան՝ Ալոնզոյ զոյգ մը փայ-
լուն ու շատ ընտիր պողպատէ ձեռակապ ցուցուց եւ
բսաւ. Ասոնք ապարանջան են, որոնք Սպանիայի
թագաւորները տօնի օրերը թեւերնին կ'անցընեն, եւ
ծովապետը քեզի կ'ուզէ պարզեւել: Գառնապոյ անոր
վրայ զարմանալու ատեն՝ Օյետան առաջարկեց որ
մէկդի քաշուելով՝ նոյն ազնիւ զարդը վրան առ-
նէ, իր ձիոյն գաւաղը նստի, եւ այսպէս մէկէն ի
մէկ ինքը զինքն իրեններուն ցուցընէ: Ցեղապետն
ասոր հաւանելով՝ հրաման տուաւ որ իր մարդիկներն
հեռանան: Սպանիացիք նենգաւոր ձեռակապները
բազուկներուն անցուցին, եւ Օյետային ձիուն կռնակն
հեծցընելով՝ անոր հետ կապեցին: Գառնապոյ ծի-
ծաղելով եւ ուրախութեամբ յանկարծակի իրեննե-
րուն երեւցաւ, որոնք զինքը զարմացմամբ ընդունե-
ցան. ստէպ ստէպ Հնդկիկներուն մէջէն կ'երթար կու-
գար, իր վրայ կը զմայլէր ու կը զարմանար: Մէյ
մ'ալ Օյետան մէկէն ի մէկ ձին խթելուն պէս՝ փայ-
լակի շուտութեամբ անտառ կը զարնէ, ցեղապետը
կ'առնէ կը տանի:

Վթբախտ ցեղապետին հաւատարիմ մարդիկն
ասիկայ տեսնելով՝ ետեւէն կը վազէին որ ազատեն,
բայց Օյետային ձին թռած գացած էր. անդիէն
ալ սպանիացի ձիաւորները զիրենք վախցընելով ըն-
թացքնին կ'ուշացընէին. պարապ տեղը կ'աշխատէին,
Գառնապոյ ձեռքերնէն գացած էր: Ամենայն ինչ
աս յանդուգն Սպանիացւոյն յաջողեցաւ. յիտուն

փարսախ տեղ՝ որ դեռ մինչեւ Եղիսաբէթ մնացած էր, վազեց անցաւ: Գեղերու մէջէն կամ ամենեւին չէր անցներ, կամ բնակիչները կը վախցընէր: Վերջապէս մինչեւ Եղիսաբէթի դաշտը հասաւ, ու իր գերին ծովապետին առջեւն հանեց:

(Օյետան շատ ցնծութեամբ ու ծափահարութեամբ ընդունուեցաւ. իսկ կատաղի Գարայիպը իր թշնամուոյն առջեւն ամենեւին չխոնարհեցաւ, անգամ մ'ալ ծովապետին առջեւ ոտք չէլաւ, բայց զՕյետան արտաքոյ կարգի կը յարգէր ու կը մեծարէր: Աս վայրենիները խորամանկութենէն ու նենգութենէն ուրիշ պատերազմական կրթութիւն չճանչնալով, երբ որ պատերազմի մէջ խորամանկութեամբ վարուող մը կը տեսնեն՝ զինքը շատ կը յարգեն, անոր համար ալ Օյետան Գաոնապոյին արտաքոյ կարգի մէկը կ'երեւար. իսկ անդին Կոլոմբոսը՝ որ ամենեւին վտանգի մէջ չէր մտած զինքը բռնելու՝ Օյետայէն շատ վար կը սեպէր: Գոթախտ Գաոնապոն իր շղթաները շատ քաջութեամբ ու հաստատութեամբ կրեց: Բայց իր ներկայութիւնը կղզւոյն վրայ վտանգաւոր սեպուելով՝ ծովապետն ուզեց զինքը Սպանիա խաւրել: Սակայն նաւն ալէկոծութեան բռնուելով՝ ցեղապետն ընկերներովը մէկտեղ ալեաց տակ ծածկուեցաւ:

ԺԳ.

Առաջին պարտիզանը:

Ալ թշնամութիւնն սկսած էր, հարկ էր որ Սպանիացիք զէնքով զօրքով կղզին նուաճեն: Գաոնապոյին բռնուիլը՝ բոլոր ցեղապետներն ոտք հանած էր: Անոր եղբարցմէ մէկը Սուրբ Թովմասի ամբողջին մէջ Օյետային վրայ յարձակեցաւ, յուսալով որ մէկ քանի սպանիացի գերի կը բռնէ եւ անոնցմով իր եղբայրը կ'ազատէ. բայց խեղճը ինքն ալ գե-

րի բռնուեցաւ։ Ան ատեն Գառնապոլին մէկ ուրիշ եղբայրը՝ իր ազգականներուն վրէժխնդրութիւնն ու բոլոր Հնդիկներուն պաշտպանութիւնն իր վրան առաւ։ ասոր անունը Մանիգաոդէքս կը կոչուէր։ Ասիկա մէկալ ցեղապետներն ալ գրգռեց ոտք հանեց, անանկ որ Սպանիացւոյ ըսածին նայելով՝ հարիւր հազար Հնդիկ գլուխը ժողվեց։

Աւելայի գեղեցիկ դաշտը պատերազմի տեղ որոշուեցաւ։ Կուսգանակարի ցեղապետը՝ որն որ Սպանիացիներուն հաւատարիմ մնալուն եւ բոլոր իրենց դաւառակիցներուն խորհուրդները Կոլոմբոսին յայտնելուն համար՝ անոնց սաստիկ ատելի ու թշնամի եղած էր, ծովապետին հետ մէկտեղ գնաց՝ որ պատերազմին վկայ ըլլայ։ Կոլոմբոսին Հնդկաց հարիւր հազար զօրքին դիմացն հանելու զօրքը՝ բոլոր բոլոր երկու հարիւր հետեւակ ու քսան ձիաւոր զօրք էր։ Բայց աս եւրոպացի զօրքերը աղէկ զինաւորեալ էին, զրահ հագած, վահանով պաշտպանուած, ձեռուռնին սրերով, թրերով, նիզակներով եւ հրացաններով լեցուն, միանգամայն իրենց օգնական ունէին ձիերնին ու իրենց գամփռները։ Իսկ Հնդիկները մերկ էին, եւ ուրիշ զէնք չունէին՝ բայց եթէ նետ, սլաք ու լախտ (սփռ)։ Ասոնք երբ որ Սպանիացւոյ քիչուորութիւնը տեսան, վրանին գլխով ծիծաղեցան, եւ յաղթութեան վրայ կատարեալ ապահով ըլլալով՝ սկսան թշնամւոյն յարձակման սպասել։

Ծովապետն իրեն քիչ զօրքը գունդ գունդ բաժնեց, ու մի եւ նոյն ժամանակ ամէնը մէկէն զանազան դիաց աս Հնդիկներուն վրայ թափեցան։ Ստոյգ է Սպանիացւոյ թիւը քիչ էր, բայց կրնար յափշտակող գայլերու հետ համեմատուիլ՝ որոնք սաստիկ կատաղութեամբ ոչխարներու հօտի մը մէջ կը նետուին։ Կատաղի գազանի մը մարդակեր ակռաններուն դիմացը՝ հեղ ու անպատասպարան կենդա-

նեաց բազմութիւնն ի՞նչ բանի կը ծառայէր: Սպա-
 նիացիք ութնական կամ տասնական հոգի մէկ եղած՝
 ճեղքեցին մտան մերկ մարդիկներուն մէջ, եւ իրենց
 հրացաններուն կրկին ու կրկին հարուածներովը՝
 խեղճերը կարկաթի պէս դետինը կը թափէին: Ողոր-
 մելի Հնդիկները մէկ կողմանէ իրենց ընկերներէն
 ոմանք մեռած ոմանք մեռնելու վրայ քովերնին
 ընկած տեսնելով, մէկալ կողմէն ալ թնդանօթ-
 ներուն եւ հրացաններուն ահագին ու սոսկալի ձայ-
 ներէն եւ անոնց բողէն ու մխէն ապշելով՝ ի՞նչ ընե-
 լիքնին չէին գիտեր. նետերնին ձեռքերնին բռնած՝
 ասդին անդին կը նայէին, եւ շփոթած՝ ո՞ր կողմը
 նետելիքնին չէին կրնար որոշել. մանաւանդ թէ զէն-
 քերնին թշնամւոյն չուղղած՝ դողդոջալով ձեռքերնէն
 կ'իյնար: Ալոնզոյ Օյետան ասոնց վախն ու շփոթու-
 թիւնն աղէկ առիթ սեպելով՝ իր ձիաւորներովը
 վրանին յարձակեցաւ: Հնդիկներն այնպիսի ահագին
 անասուններու տակը չճգմուէլու համար՝ իրենք ի-
 րենցմէ ճամբայ կը բանային. վասն զի աս անասուն-
 ները մէկ կողմանէ փողերու ձայնէն միւս կողմանէ
 մարդիկներուն պռռալէն գրգռուած ու կատաղած՝
 խխնջալով կ'երթային, կու գային, կը վազէին, եւ
 առջեւնին եկածը կը կոխէին կ'անցնէին: Բայց աս
 վայրենիներուն վախն ու սոսկումը վերջին աստի-
 ճանի սաստկացընողը՝ ահագին դամբիւներու բազ-
 մութիւնն եղաւ, որոնք գրգռելով ու կատաղեցընելով
 ասոնց վրայ թող կու տային: Վասն զի եւ ոչ դաղա-
 փար ունէին որ այսպէս կատաղի ու ասանկ մեծ ա-
 նասուն կրնայ ըլլալ. ինչու որ Ամերիկայի կղզիներ-
 րու մէջ այնպէս անասուն ամենեւին չէր գտնուեր:
 Վախը բոլորովին վրանին տիրեց, երբոր տեսան որ
 աս զարհուրելի անասունները կատաղութեամբ վրա-
 նին յարձակելով՝ կենդանի կենդանի կտոր կտոր կ'ընե-
 ին, զլերնէն բռնած քաշելով քաշքռտելով կ'առնէին

կը տանէին, ու մերկ մարմիններն խածատելով՝ արինալից արինաթաթաւ կը թողուն: Խեղճերը նետերնին ձեռքերնէն կը նետէին ու ողորմուկ ողորմուկ ձայներով՝ դէպ ի անտառ կը վազէին. որով՝ Սպանիացիք դիւրաւ մը կատարեալ՝ բայց միանգամայն ամօթալից ու նախատական յաղթութիւն ստացան:

Օտվապետն աս յաղթութենէն վերջը ութը ինը ամիս՝ իր զօրքովը բոլոր կղզին պարտեցաւ, ու մնացած քիչ Հնդիկներն ալ՝ որոնք դեռ դէմ դնելու երես կը բռնէին, դիւրաւ յաղթեց: Բոլոր ցեղապետները բաց ի մէկէն՝ ամէննալ Հնազանդեցան: Աս դէմ դնողը Պոէքիոյ ցեղապետն էր, որուն քոյրը Անագաոնա՝ Գաոնապոյին կինն էր, եւ անոր գերի բռնուելուն համար Սպանիացւոց դէմ սաստիկ ատելութիւն ունենալով, եղբայրը կը գրգռէր որ միշտ դէմ դնէ:

Սպանիացիք յաղթուողներուն վրայ տուրք դրին որ իւրաքանչիւր մարդ երեք ամիսը մէյ մը մէկ բոժոժ լեցուն ոսկւոյ փոշի տայ, իսկ ոսկի չեղած երկիրները՝ քսանուհինգ լիտր բամբակ: Կուարիոնէքս Վեկայի ցեղապետը Կոլոմբոսին առաջարկեց որ երկիր մը մշակել տայ, որն որ Կաստիլիայի համար տասը տարւան ցորեն կրնար հասցընել: Իսկ Կոլոմբոս գիտնալով որ Սպանիացիներուն ուզածը՝ միայն ոսկի է, յանձն չառաւ: — Ասով խեղճ Հնդիկները պարտաւորեցան վտակներու եզերքը պարտիլ, ու աչուրնին հաստատութեամբ գետինն ու ջրին վրայ անկած՝ ոսկւոյ կտորներ փնտռել, որն որ ամէն կողմանէ ժողվելով՝ օր աւուր վրայ կը պակսէր: Աս վիճակն իրենց շատ ծանր ու անտանելի կուգար: Ագահ ու անագորոյն օտարականներու համար առանց դադրելու աշխատիլը՝ իրենց վերջի աստիճանի դժբախտութիւն մըն էր: Ա՛լ նոյն ատեն երգ չէր

լսուեր, կաքաւ չէր երեւար, հանգիստ չկար, ուրախութիւն չէր տեսնուեր. բոլոր ցեղերու մէջ ալ լացք, ողբ, տրտմութիւն կը տիրէր:

Յուսահատութեան մէջ խեղճ ողորմելիները մտածեցին որ բոլոր մշակութիւնը թողուն, հունձքերը կտրեն, պտղատու ծառերը կոտրեն մէջտեղէն վերցնեն, ու այրերու եւ քարանձաւներու մէջ փախչին պահուածքին: Ա՛ռգէին որ ասանկով իրենց հիւրերը սովով մեռցնեն. բայց աս խորհուրդն իրենց գլուխը դարձաւ: Աւան զի անոնք Սպանիայէն ուտելիք կ'ընդունէին. քիչ մը յառաջ չորս նաւով ուտելիք խմելիք եւ ամէն տեսակ օգնութիւն եկած էր. բաց ասկից՝ նաեւ թագուհին որոշած էր որ անկէ ետեւ ամէն ամիս մէյ մէկ նաւ խաւրէ: Ասով Հնդկիկները Սպանիացիներէն աւելի նեղութիւն ու սով կրեցին: Սովէն, աշխատութենէն, հիւանդութենէն ու թշուառութենէն հազարներով կորսուած էին. իսկ մնացածներն ստիպուեցան նորէն իրենց թող տուած բնակարանները դառնալ եւ իրենց ատելի աշխատութեան ձեռք զարնել: Իրենց քաղցը ու վայրենի ազատութեան ժամանակին ուրախութեանց ու զբօսանաց՝ դառն ծառայութեան տխուր տրտմութիւն մը յաջորդած էր: Ճերմակ մարդիկները անոնց խաղաղութիւն, քաղաքականութիւն, ու սուրբ եւ աստուածային կրօնի մը բարիքները պիտի բերէին. բայց դեռ երեք տարի չեղած՝ իրենց ազահութեամբն ու չարաչար մոլութիւններովը խեղճ մարդիկներուն դահիճներն եղան: Ան ատենուան ուղղամիտ անձինքն ազդու եւ ողբալից խօսքերով աս մեծ թշուառութեան վրայ լացին ու կարեկից եղան, մինչեւ շատերը սկսան ըսել թէ չափազանցութիւն է: Քիչ մը ետքը Ամերիկայի քարոզիչները փորձեցին թէ երբ որ ժողովուրդ մը կատաղի չէ, եւ քիչ մ'իմացութիւն ու քաղաքականութեան սկիզբ մ'ունի, կա-

րելի է իր սովորութիւնները՝ պարկեշտ ու գովելի սովորութիւններու դարձնել։ Քրիստոնէութիւնը ինչ որ սկսած ժամանակը Յունաստանի ու Հռոմայի տէրութեան երկիրներուն վրայ ըրաւ, նոյնը պարզա- միտ ու քրիստոնէից առաւելութեան վրայ զարմա- նալով արդէն պատրաստուած ժողովրդեան վրայ ընելն անկարելի՞ էր արդեօք։ Բայց Սպանիացիք զա- նոնք չարչարեցին, գերի ըրին, անասնոյ պէս գործ- ածեցին, ջարդեցին. եւ երկիւղը զիրենք լռեցուց ու խոնարհեցուց։ Առանձին Սպանիացի մը կղզւոյն մէկ կողմանէ մէկալ կողմը առանց վտանգի կրնար անցնիլ. որովհետեւ երկիւղը տեղացւոց վրայ ան աստիճանի տիրած էր, որ ամենեւին վրէժ խնդրե- լու գաղափար ալ չէր մնացած սրտերնին։ Աղղեցիք Սպանիացւոց ամէն մէկ փոքր հրամանին դողդո- զալով կը հնազանդէին։ Ան միամիտ ու բարի ժո- ղովուրդը՝ որ յառաջագոյն ուրախութեամբ օտա- րականներուն առջեւն ելած, ձեռքերնին պագած, ու անոնց տուած տղու խաղալիկները՝ իբրեւ զար- մանալի պարգեւներ ընդունած էր, քիչ տարւան մէջ բոլորովին մարեցաւ։ Երեսուն քառասուն տա- րուան մէջ մէկ կղզեցի մը չմնաց, եւ հիմայ ան պղնձագոյն ժողովուրդն աներեւոյթ եղած է։

Սպանիացիք թէ բարեկամներուն եւ թէ թշնա- միներուն հետ մի եւ նոյն բարբարոսական եղանակաւ վարուեցան։ Ծովապետին հոն չեղած ժամանակը Առաքանակարիին հպատակներն ալ տուրքի տակ ձգե- ցին։ Խեղճ ցեղապետը՝ Սպանիացւոց կողմը բռնե- լուն համար իր գաւառակիցներուն ատելի եղաւ, եւ զոհ եղաւ ան օտարականներուն՝ որոնց այնչափ սի- րով ծառայած էր։ Անոր համար միշտ կու լար ու կ'ողբար ան օրը՝ որ նաւաբեկեալ Սպանիացիներ- րուն վրայ արցունք թափելով՝ զիրենք ժողված ու ընդունած էր։ Աերջապէս աս իր դժբախտութեան

չկրնալով դիմանալ իր լեռներէն մէկուն քարանձաւներուն մէջ տրտմութեամբ ու ողորմելութեամբ մեռաւ :

ԺԵ.

Աւլո՛քոսի խնամեաց դարանփնէրը : — Ծովապետն Սպանիա
! Իրիւայ :

Մարգարիտան՝ որն որ բարկանալով Սպանիա գացած էր, հոն հասնելուն պէս՝ սկսած էր ծովապետին կառավարութեան դէմ խօսիլ, եւ թագաւորին ու թագուհւոյն աս մեծ մարդուն վրայ ունեցած վստահութիւնը նուազցուց : Այլոմբոսն ու անոր եղբայրները եւ գտնուած երկիրը այնպէս անարգելով ու վար զարնելով ստորագրեց, որ թագուհին որոշեց պաշտօնատէր մը խաւրելու, որպէս զի երթայ իրենց կողմանէ՝ եղած բաներուն վրայ դատաստան ընէ : Թէ որ ասիկա այսպիսի գործքի մը յարմար մարդ ըլլար նէ՝ շատ օգուտ կրնար ընել, բայց դժբախտութեամբ անանկ մարդ մ'ընտրուեցաւ որ բնութեամբ շատ ընդունայն ու հպարտ ըլլալով եւ ընդունած պաշտօնէն՝ աւելի եւս բարձրամտելով, ամէն բան աւելի գէշցուց : Խրկուած պաշտօնատէրը՝ որուն անունն էր Յովհաննէս Ակուատոյ, Եղիսաբեթի նաւահանգիստն հասած ատեն՝ ծովապետն հոն չէր : Ակուատոյ շատ բարձրամտութեամբ վարուեցաւ Բարթողիմէոս Այլոմբոսին հետ, եւ թագաւորէն ու թագուհիէն սպանիացի գաղթականներուն գրուած նամակ մը հրատարակել տուաւ փողերու ձայնով, որուն մէջ իրենց կը հրամայուէր որ Յովհաննէս Ակուատոյին խօսքերուն հաւտան :

Անմիջապէս ամէն տժգոհներն ու յանցաւորները՝ որոնք որ ծովապետէն վախնալու պատճառ մ'ուներին, եւ ան ամէն անպիտան ու նուաստ անձինք՝ որոնք իշխանութիւն կամ ղօրութիւն մը տեսած

կողմերնին կը դառնան, վազեցին եկան եւ իրենց տրտունջն ու չարախօսութիւնը Ակուատոյին առջեւը դրին: Առանկով Ակուատոն գտած պատուոյն վրայ աւելի հպարտանալով եւ արդարութեան ու իրաւանց ամենեւին միտ չդնելով՝ բոլոր ամբաստանութիւններն ընդունեցաւ, եւ մեծամտութեամբ ու յանձնապատանութեամբ մը հրամայեց որ դունդ մը ձիաւոր զօրք երթայ ծովապետը բերէ: Բայց զօրքը դեռ ճամբայ չելած՝ Կոլոմբոսը Եղիսաբէթ հասաւ, եւ վկայական թուղթը տեսածին պէս՝ ըսաւ որ Իմ տէրերուս կամացը հնազանդելու պատրաստ եմ: Ծովապետին հեղութիւնը՝ տկարութենէ յառաջ եկած կարծուեցաւ, եւ Ակուատոն իր իշխանութիւնն անոր բանեցուց որ զինքը խոնարհեցընէ եւ իրեն ամէն ուղած գործքերուն արգելք դնէ: Բոլոր կղզւոյն մէջ համբաւ տարածեցաւ որ ծովապետը պիտ'որ սպաննուի եւ Ակուատոն անոր տեղը պիտ'որ անցնի: Հնդիկներն սկսան Կոլոմբոսին դէմ տըրտունջներ ու ամբաստանութիւններ ընել, խեղճերը կը յուսային որ վրանին ուրիշ մը դլուխ կ'ըլլայ նէ՝ վիճակնին կը փոխուի: Ակուատոն բոլոր աս ամբաստանութիւններն ու տժգոհութիւնները առանց քննելու, առանց Կոլոմբոսը մտիկ ընելու, առանց դատելու եւ տեղեկանալու՝ առաւ Սպանիա դնաց:

Կոլոմբոս կը տեսնէր թէ ինչպէս հարկաւոր է որ իր թշնամիներուն բոլոր ըրած ամբաստանութիւններուն առջեւն առնէ, ուստի եւ որոշեց որ Ակուատոյին հետ ինքն ալ երթայ: Կղզւոյն կառավարութիւնը իր եղբօրը Բարթողիմէոսին յանձնեց, եւ ամէն ճիգն ի դործ դրաւ որ դաւաճաններուն գլխաւորները մէկտեղ տանի, եւ այսպէս 1496ին Մարտին մէջ ճամբայ ելաւ:

Աս վերջին քաջած վիշտերուն ու նեղութիւններուն դիմացը փոքր մխիթարութիւն եւ ուրախու-

Թիւն մը պատճառած էր իրեն ուրիշ նոր գիւտ մը*։ Միքայէլ Տիազ անունով Սպանիացւոյն մէկը մենամարտութեան մէջ իր ընկերն սպաննած ըլլալով՝ ցեղապետ կնոջ մը քով պահուրտեցաւ, որն որ գեղի մը գլուխ էր, եւ քիչ մը վերջը իրարու հետ կարգուեցան։ Բայց Տիազ իր ընկերներէն բաժնուելուն վրայ շատ կը ցաւէր, եւ նորէն անոնց քովը դառնալու միջոց մը կը փնտռէր, որն որ քիչ մը վերջը ամուսինն իրեն տուաւ։ Ասիկա Հայնա գետին քովերը լեռներուն վրայ ոսկւոյ հանք մը ցուցուց, զորն որ Սպանիացին գիւրաւ Թողութիւն գտնելուն շատ յարմար միջոց համարեցաւ, եւ չխաբուեցաւ ալ։ Ծովապետը զինքը շատ սիրով ընդունեցաւ։ Եւ որովհետեւ մեծ յօժարութեամբ կ'ընդունէր ան ամէն խորհուրդներն ու կարծիքները՝ որոնք զինքը կը համոզէին թէ Ասիայի մէջ է, անմիջապէս աս հանքին վրայ ալ հազար ու մէկ խորհուրդներ ու դրութիւններ սկսաւ մտածել, մանաւանդ որ նոյն հանքերուն մէջ յառաջագոյն գործուած ըլլալու նշաններ ալ կը գտնուէին։ Ասիկա բաւական սեպեց մտքին մէջ հաստատելու թէ Սպանիական կղզին Սողոմոնին յիշած Սովիերն ըլլայ։

Այլմբոսի ակնկալութիւնները մեծ էին, բայց իրն ալ աւելի ելաւ։ Թէպէտ գտածն ալ ըստ ինքեան մեծ բան էր, բայց ժամանակին պարագաները նոյնը աւելի կը մեծցընէին. որովհետեւ աս միջոցիս մէջ՝ որ իր Թշնամիները իր գտած գիւտերը վար զարնելու կը նայէին, աս գէպքս իրեն մեծ բախտ մըն էր, ինչու որ ալ կրնար ստուգութեամբ ըսել թէ իրաւքնէ Հայդի կղզւոյն մէջ ոսկւոյ հանք կը գտնուի։

Ղամբորդութիւնը շատ երկայն ու դժուարին եղաւ, արեւելեան հովերուն պատճառաւ՝ որոնց գէմ

* Ոմանք կը պատմեն որ աս գիւտը ծովապետին ճամբայ ելլելէն ետեւ գտնուեցաւ։

կռուելու կը պարտաւորէին եւ հաղիւ թէ Յունիսի 11ին Գատիս հասաւ: Նաւերը պաշարի կողմանէ սաստիկ նեղութեան մէջ ինկած էին, եւ նաւաստիներն օրէ օր աւելի կը կատղէին Ալլոմֆոսին դէմ, որն որ այնչափ Սպանիացիք այնպիսի վտանգներու եւ ամէն տեսակ նեղութիւններու մէջ կը ձգէր:

Բայց Ալլոմֆոս թէ թագաւորին ու թէ թագուհւոյն առջեւը մեծ ընդունելութիւն ու շնորհք գտաւ: Ամենեւին իրեն խօսք չբացին ոչ Մարգարիտային ըրած տրտունջներուն եւ ոչ ալ Ակուատոյին ըրած քննութիւններուն վրայ, մանաւանդ թէ իրենք զիրենք պատրաստ կը ցուցնէին իր պատճառները լսելու, եւ միշտ ամէն առթի մէջ զինքը կը պատուէին: Ծովապետը խնդրեց եւ ընդունեցաւ որ իրեն ութը նաւ տրուի, որոնց երկուքը կ'ուզէր անմիջապէս գաղթականներուն խաւրել, եւ վեց հասն ալ ինք իր հրամանին տակը պահել: Գարձեալ ընդունեցաւ որ քառասուն ձիաւոր եւ հարիւր ոտանաւոր զօրք, վաթսուն նաւաստի, քսան ոսկեգործ, յիսուն երկրագործ, քսան զանազան արուեստաւորներ եւ երեսուն կին, եւ ասոնցմէ զատ քահանայ, բժիշկ, վիրաբոյժ, դեղագործ, եւ մինչեւ երաժիշտ ալ խաւրուի Սպանիական կղզին:

Աս երեքհարիւրի չափ մարդէն զատ՝ որոնք թագաւորական թոշակ պիտ'որ ընդունէին, ծովապետն հրաման ընդունեցաւ որ իր ծախքովը ուրիշ 500 հոգի ալ կարենայ հետը տանիլ: Գարձեալ հրաման ելաւ որ ինք իր հաշուին երթալ ոսկի ժողվել ուզողն ալ երթայ, միայն թէ ժողված ոսկւոյն երեքին մէկը պէտք է որ տէրութեան տայ: Բայց թագուհին աս պայմանը դրաւ որ գացողները իր Աստիլիայի հպատակներէն ըլլան: Եւ թէպէտ աս առաջարկութիւնը շատերը կը գրգռէր, բայց շատ քիչ մարդ կը գտնուէր որ բոլոր կեանքը նոր աշխարհքին վրայ

անցընել յանձն առնէր, մանաւանդ տեսնելով որ ետ դարձողներէն ոմանք զանազան հիւանդութիւններ ստացեր են ու երեսնին զոյն չկայ: Ասոր համար կոչումբոս աս առաջարկութիւնն ալ ըրաւ որ պատժապարտներուն տրուած կամ տրուելու ուրիշ պատիժները՝ Սպանիական կղզին աքսորուելու փոխուի: Աս առաջարկութիւնն ալ ընդունուեցաւ. բայց ծովապետին զլուսը ետքը շատ մեծ նեղութիւն հասցուց աս բանս. ինչպէս որ քիչ մը ետքը կը տեսնենք:

Ծովապետն աս ամէն բաները երկու տարւան մէջ կարգի դնելէն ետեւ, 1498ին Մայիսի 30ին ճամբայ ելլելով՝ երրորդ ճամբորդութիւնն սկսաւ:

ՔՐԻՍՏԵՓ . ԿՈԼՈՄԲՈՍ

Գ . ԵՒ Գ . ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ե .

Ամբիկայի ցամաք երկրի գեղը :

ԵՐԶԱՆԻԿ Կ'ըլլար Կոլոմբոս թէ որ գաղթական-
նութիւններ հաստատելու հոգն ուրիշներուն թող
տալով՝ ինք մինակ նոր երկիր գտնելու ետեւէ իյ-
նար : Աս որ ընէր՝ ուրիշ կրելու բան չէր ունենար ,
բայց եթէ ան նեղութիւնները՝ որոնք անծանօթ տե-
ղեր ասանկ վտանգաւոր ճանապարհորդութիւն ընող-
ները հարկ է որ կրեն . նախանձու եւ անիրաւու-
թեան նպատակ չէր ըլլար , եւ ընդունած փառքն
ու պատիւը այսպիսի ցաւերով խառն չէր ըլլար :

Աս ընելու նոր ճամբորդութեան մէջ միտքը դրաւ
որ աւելի դէպ ի հարաւ նաւէ : Նաւերէն երեքը դէպ
ի գաղթականութիւն խրկեց որ իրենց պաշար տա-
նին , եւ միանգամայն զանազան արուեստաւորներ
ալ խաւրեց : Իրեն քովը միայն երեք նաւ պահեց ,
եւ անոնցմով կ'ուզէր դարձեալ նոր երկիրներ գտ-
նել : Յունիսի 27ին Կանանչ Հրուանդանի կղզինե-
րուն քովն էր : Քիչ մ'ալ յառաջ գնաց , եւ գրե-
թէ հասարակածին տակը կը գտնուէր :

Ղաւռ չէր գիտեր որ ան կողմերը հասարակածին
այրող տոչորող ջերմութիւնը՝ ամենեւին հողմով մը
զովացում չ'ունենար , եւ թէ ծովը հայլիկ կը նմա-
նի՝ որ միայն արեւին այրող ճառագայթները կը
ցոլացընէ , եւ նաւերը շատ անգամ շաբաթներով
անշարժ առանց ճամբայ առնելու հոն տեղուանքը
մնալու կը պարտաւորին : Տաքութիւնն այնպէս չափէ
դուրս սաստկացաւ , որ նաւերը կը բացուէին , նաւե-
րուն կուպրը կը հալէր , տակառներուն շրջանակները

կը քակուէին կ'իյնային, աղած կամ ապխտած միօր կ'ապականէր, ցորենը կը չորնար, ու նաւաստիներէն մէկը նաւուն ամբարանոցին մէջ չէր կրնար գործել կամ քիչ մը ժամանակ կենալ: Արլոմբոս դէպ ի արեւմտեան հարաւ նաւարկեց, եւ վերջապէս քիչ մը նուազ այրող ծովի մը հանդիպեցաւ, ուր քաղցր զեփիւռ մը օդը կը զովացընէր. բայց նաւերը սաստիկ նեղութեան մէջ էին, որովհետեւ Յուլիսի Յին՝ ամիս մը ճամբորդութիւն ընելէն ետքը՝ մինակ մէկ տակառ անուշ ջուր մնացած էր, եւ նաւաստիները յուսահատած՝ աչուրներնուն առջեւը կը տեսնէին ան վայրկեանը՝ որ ջրերնին բոլորովին պիտ'որ պակսէր. ծովապետն ալ վերջին աստիճանի անհանգստութեան ու խռովութեան մէջ էր: Աւստ ըրաւ որ առջի գտած երկիրը Երրորդութիւն անուանէ:

Յանկարծ նաւաստիներէն մէկը կէս օրուան աւտեն նաւուն կայմին վրայէն հեռուանց երեք լեռներու ծայր տեսաւ, եւ սկսաւ Երկիր, երկիր կանչել, որով բոլոր նաւաստեաց սիրտն ուրախութեամբ լեցուեցաւ: — Աս երեք լեռներն իրենց ստորոտովն իրարու հետ միացած էին, եւ այսպէս շատ համաձայն էին Երրորդութիւն անուան: Միշտ դէպ ի հարաւ առագաստելով հաղիւ երկու օրէն կրցաւ Արլոմբոս երկաթ նետել: Երկիրը քիչ մը փորել տուաւ, եւ անուշ ջուր գտաւ:

Բայց աս անծանօթ երկրին մէջ ամէն բան ծովապետը կը զարմացընէր. շատ չանցաւ դիտեց որ վտանգաւոր յորձանքներ կային, որոնք կ'երեւար թէ անուշ ջրերուն ծովը թափուելովը կը գոյանային: Անգամ մը լեւան պէս ջուրը կամ ջրի լեռ մը իր նաւուն վրայ սկսաւ գալ, եւ նաւն այնպէս վեր վերցուց՝ որ քիչ մնաց կ'ընկղմէր. բայց կամաց կամաց սկսաւ իջնալ: Ծովն ան տեղը անանկ կը մրմնար ու կը փրփրար, որ կարծես թէ տակը լեցուն վտան-

գաւոր ժայռեր կային: Աղլոմբոս ան տեղւոյն անու-
նը՝ Վիշապի բերան դրաւ:

Արրորդութեան հարաւային կողմերն ընդարձակ
երկիր մը նշմարեց. նոյն տեղւոյն բնակիչներէն հա-
րիւր քսան հոգի ծառակուրներով եկան նաւին չորս
կողմն առին: Ասոնք զրեթէ ճերմակ էին, կազ-
մուածքնին գեղեցիկ, եւ մարմիններնուն կէսը գոյն-
զգոյն ներկած բամբակէ լաթով գոցուած էր. ձեռուը-
նին մէյմէկ ալ վահան ունէին: Աղլոմբոս իրեններուն
հրաման տուաւ որ թմբուկները զարնեն: Վայրենի-
ները կարծելով թէ Աղլոմբոսին մարդիկները վրանին
պիտ'որ յարձակին, սկսան անոնց վրայ նետ նետել:
Բայց երբ որ նաւերէն վրանին մէկ երկու բաղիսար
պարպեցին նէ, սկսան փախչիլ. սակայն նորէն Աղ-
լոմբոսի վերջին նաւին սկսան մօտիկնալ, եւ մէջեր-
նէն մէկը սկսաւ խօսիլ նոյն նաւին ղեկավարին հետ,
որն որ իրեն վերարկու եւ գլխարկ մը տուաւ: Մարդն
աս ընծաները ուրախութեան նշաններով ընդունե-
ցաւ եւ խոստացաւ որ եթէ ցամաք ելելու ըլլան,
ինքն ալ անոնց պարգեւներ կու տայ:

Չովապետը նոյն ատեն Բարիայի խորշին մէջ
կը գտնուէր: Աս ընդարձակ խորշին մէջ մանելուն
պէս՝ ալ անկից ետքը ինքը զինքն ապահով կը հա-
մարէր: Շատ կը զարմանար ան երկիրներուն վրայ՝
որ իրեն թէ՛ գեղեցիկ թէ՛ առատ ու պտղաբեր կ'ե-
րեւային: Ցամաք ելած ատեն բնակիչները՝ որ մինչեւ
նոյն ատեն տեսած մարդիկներուն ամենէն աւելի
կրթեալ ու խելացի կ'երեւային, սիրով ընդունեցան:
Ցեղապետն իրենց կերակուր հանեց: Ամէնքն ալ, թէ
տեղացիներն ու թէ Սպանիացիք, միայն անոր կը ցա-
ւէին որ իրար չէին հասկընար, ու կը ջանային որ մօքեր-
նին նշաններով հասկըցնեն: Ցեղացիներուն անու-
նը Բարիա կ'ըսուէր: Ասոնք արեւելեան կողմերը եր-
կիր մը կը ցուցնէին, ուր որ առատ ոսկի կը գտնուի,

կ'ըսէին: Իրենց ծովեղերքը շատ գեղեցիկ մարգարիտ, կու տար, որուն վրայ Սպանիացիները սաստիկ զարմացան, եւ բոժոժներ տալով՝ այնպիսի պատուական մարգարիտները ձեռքերնէն կ'առնէին: Կանանց մանեակներն ու ապարանջանները աս մարգարիտներէն շինուած էին:

Օովապետը Բարիայի երկրէն ելլելէն ետեւ՝ Ախշապի բերան ըսուած ծովը մտաւ, եւ մեծ աշխատութեամբ հազիւ կրցաւ դուրս ելլել: Ար կարծէր թէ Բարիա կղզի մըն է. բայց հարաւային բերրի եղերքը պտըտելով՝ տեսաւ որ հստեղաց ծովուն ջուրը շատ անուշ էր, ուստի եւ ասկից հետեւցուց թէ ան կողմերը շատ գետի ջուր պիտի վազէ: Լայն ու ընդարձակ գետի մը (Օրէնոգոյ) բերնէն ծովուն մէջ պատճառած յորձանքի մը պատահեցաւ. եւ միտքը դրաւ որ ալ հաստատուն կամ ցամաք երկիրը գտած է: Բայց ինք կը կարծէր որ նոյն երկիրը Ասիայի ցամաքն է: Աս Ամերիկայի ցամաք երկիրը գտած օրն էր 1498ին Օգոստոսին առաջին օրը: Շատ կը բաղձար աս անծանօթ երկիրը քննելու: Բայց չորս ամսուան չափ ճամբորդութիւն ընելէն եւ այնչափ նեղութիւն կրելէն ետքը նաւաստեաց գտնուած վիճակը թող չէր տար որ աւելի երկայն ճամբորդութիւն մ'ընէ: Մանաւանդ թէ նոյն իսկ ինքն ալ շատ տկարացած էր. իր յօդացաւութիւնը, ջերմն ու աչքի ցաւը՝ որ զինքը գրեթէ կուրացուցած էր, պարտաւորեցին որ դէպ ի հիւսիս նաւէ ու Սպանիական կղզին դառնայ*:

* Այսպէս թէպէտ եւ Ամերիկայի ցամաք կամ հաստատուն երկրին բուն գտնողը Կոլումբոսն է, ինչպէս որ իրմէ դրուած Երրորդութիւն եւ Ախշապի բերան անունները յայտնի կը ցուցնեն, որոնք մինչեւ հիմա մնացած են. բայց նոյն աշխարհքը անունն առած է Ամերիկոս Աեսպուչի անուամբ Ֆիորենցացիէ մը: Աս մարդս Կոլումբոսին նոյն տեղերը գտնելէն գրեթէ տարի մը վերջը՝ ծովապետին առաջին ճամբորդութիւններուն օրագիրն ու աշխարհացոյցները ձեռքն ունենալով՝ Ալոնզոյ Օլեասպին

Բ.

Հայրիկ Խորաշարունը :

Բարթողիմէոս Կոլոմբոս թէպէտեւ բնութեամբ շատ խելացի ու յաջողակ էր, ի վերայ այսր ամենայնի դաղթականութիւնը չէր կրնար աղէկ կառավարել : Գլխաւոր դժուարութիւնն ու արգելքը Սպանիացիներուն անհամաձայնութենէն յառաջ կու գար : Կոլոմբոս ճամբայ չելած՝ իրեն յանձնած էր որ կրդղւոյն աւելի յարմար մէկ տեղը նոր քաղաք ու ամրոց մը շինէ : Բարթողիմէոս աս խորհրդին հետեւելով՝ Ս. Գոմինիկոս (Սան-Տոմէնկոյ) քաղաքին ու ամրոցին հիմը դրաւ, եւ Եղիսաբէթ քաղաքին բնակիչներուն մեծ մասը հոն փոխադրեց : Ետքը դաշնակից եղաւ Գաոնապոյ ցեղապետին դժբախտ կնոջը հետ, որն որ բոլոր կղզւոյն մէջ անուանի էր եւ Պոեքիոյ՝ իր եղբօրը առջեւը խօսքը կ'անցնէր : Աս կնոջ աւուներ Անագոանա էր, որ երկրին լեզուաւը՝ Ռոկեծաղիկ կը նշանակէ :

Պոեքիոյին երկիրը՝ որ Քսարակուա կ'ըսուէր, վերջին խռովութիւններէն փաս մը չէր կրած, որովհետեւ Սպանիացիք հոն չէին մտած : Բարթողիմէոս ուզեց իրեն ու իր քրոջն այցելութիւն մ'ընել : Ասոնք զինքն այնպէս սիրով ու մարդասիրութեամբ ընդունեցան, որ ամենեւին ան պարզամիտ վայրենիներէն չէին կրնար յուսալ : Անագոանա խելացի կին մ'ըլլալով՝ կը զարմանար Եւրոպացւոց խելացիութեան ու ճարտարութեան վրայ, եւ աղէկ կ'իմանար որ ասոնք իրենց աս ամէն առաւելութիւնները՝ միայն քաղաքականութեան ձեռքով ստացած էին : Բար-

հետ նոյն կողմերը սպանիական նաւատորմով մը ճամբորդութիւն ըրաւ, եւ Կոլոմբոսին մէյ մը գտածը նորէն գտաւ : Բայց իր ճամբորդութեան ստորագրութիւնը շուտ մը չորս կողմը տարածուելով՝ ամէն մարդ կարծեց թէ նոյն երկիրը գտնողն ինքն է, ուստի եւ իր անունը դնելով՝ Ամերիկա ըսին :

Թողիմէոս զինքն Սպանիական նաւ մը տարաւ : Անա-
գոանա նաւին շինուածքը կը քննէր, բայց ան միա-
միտ զարմացումը չէր ցուցըներ որն որ հասարակօրէն
տեղացիներուն վրայ կ'երեւար, հապա մանաւանդ
բանէ հասկըցողի մը պէս կը սքանչանար նաւին ա-
րուեստաւոր կազմուածքին վրայ : Եղբայրը կամօք
յօժարութեամբ յանձն առաւ որ Սպանիացւոց հարկ
վճարէ, եւ երբոր վճարման ատենն եկաւ՝ Անագոա-
նա ալ իր կողմանէ վրան ուրիշ ուտելիքներ աւելցուց :

Երբոր Ալոմբոսի եղբայրն այսպէս խոհեմութեամբ
ու քաղցրութեամբ կամաց կամաց տեղացւոց հետ նորէն
կը բարեկամանար, իր գործակալները զանոնք չար-
չարեւէն ու նեղելէն չէին դադրեր : Պոպլէն աւելի
եռանդնոտ քահանաներ յաջողութեամբ սկսած էին
Վեկայի բնակիչները քրիստոնէութեան դարձնել ու
կրթել : Ասոնց քարոզութիւնը լսելով՝ նոյն Հնդիկներէն
տասնուվեց հոգւով ընտանիք մը քրիստոնէութիւնն
ընդունեցաւ . եւ իրենց Առաքիոնէքս ցեղապետը քա-
րոզութիւննին մօտիկ ընելու կ'երթար : Բայց յանկարծ
բարձր աստիճանաւոր Սպանիացի մը գնաց անոր կա-
նանցմէ մէկը մտրեցուց, որով ցեղապետը կատղե-
լով՝ քրիստոնէութիւնն ընդունելէն ետ կեցաւ, քա-
հանաներն ալ ակամայ ետ քաշուելու պարտաւորե-
ցան : Ասոնց երթալէն ետքը՝ տեղացիները ոտք ե-
լան, իրենց հոնտեղը ձգած խորանն ու պատկեր-
ները առին կործանեցին : Աս որ լսեցին Սպանիացի-
ները՝ իրենց խիստ օրինաց համեմատ՝ գացին բռնե-
ցին ու այրեցին աս թշուառ Հնդիկները, որ ոչ
ըրած յանցանքնին կը ճանչնային ոչ ալ տրուելու
պատիժը գիտէին :

Աս բռնութիւնը տեսնելով՝ բոլոր ցեղապետնե-
րը նորէն Սպանիացւոց դէմ դաշինք դրին, եւ մէ-
ջերնին խօսք ըրին որ աս օտարականներուն ձեռքէն
ազատին : Առաքիոնէքս՝ ասոնց գլուխն անցաւ, եւ

ամենքն ալ իր քովը ժողվեց: Բայց Բարթողիմէոս ժամանակին աս դաւաճանութիւնն իմանալով՝ հետք աղէկ զինաւորած 100 հոգի առած՝ գիշերով գաղտնի Վուարիոնէքսին գեղին վրայ յարձակեցաւ: Սպանիացիք բոլոր ցեղապետները քնոյ մէջ գտնելով՝ յանկարծ վրանին ինկան, կապեցին ու գերի բռնեցին: Աս հնարքն աղէկ յաջողեցաւ: Երկրորդ օրը հազարաւոր Հնդիկներ լալով ողբով առանց զէնքի եկան Մագդաղենացի ըսուած բերդին չորս կողմն առին, եւ խոնարհութեամբ կը խնդրէին որ իրենց ցեղապետներն ազատեն: Բարթողիմէոս քաղցրութեամբ վարուեցաւ: Իր բաղձանքն ան էր որ Հնդիկներն իրեն հետ խաղաղութեամբ ու բարեկամութեամբ դաշնակից ըլլան: Վուարիոնէքսն եւ ուրիշներն ազատեց, բայց ի երկու հոգիէն՝ զորոնք Սպանիացւոց անհաշտ թշնամի ըլլալուն համար՝ մահուան դատապարտեց: Բայց մէկալ կողմանէ՝ ցեղապետին կինը մոլորեցընող Սպանիացին ալ պատժեց: Խոստացաւ որ իրենց հաւատարիմ ու բարեկամ մնացող ցեղապետներուն եւ ժողովուրդներուն միշտ բարեկամութեան ու պաշտպանութեան նշաններ կը ցուցընէ, բայց միանգամայն մեծամեծ պատիժներ սպառնացաւ եթէ երբեք ապստամբելու ըլլան: Վուարիոնէքս՝ իր հպատակներուն աղէկ յորդորանք մը տուաւ որ ճերմակ մարդիկներուն հետ խաղաղութեամբ վարուին, որովհետեւ, ըսաւ, անոնց իշխանութեան դէմ չիդրուիր, զօրութիւննին աննուաճելի է, եւ իրենց բարեկամներուն հետ մեծանձնութեամբ կը վարուին: Բարի ու դիւրահաւան Հնդիկներուն ատելութիւնը շուտ մը սիրոյ դարձաւ: Իրենց ցեղապետն ուսերնուն վրայ առին, եւ ուրախութեան աղաղակներով ու ազատութեան երգեր երգելով իր բնակարանը տարին:

Բայց դժբախտութեամբ աս խաղաղութիւնը եր-

կայն չտեսց : Սպանիացւոյ մը մատնութեամբ բո-
լոր կղզին նորէն տակնուվրայ եղաւ, ապստամբեցաւ :
Ռոլտան անունով մէկը՝ բոլոր գաղթականները Բար-
թողիմէոսին դէմ ոտք հանեց : Ասիկա Կոլոմբոսին
հասարակ ծառաներէն մէկն էր, բայց կամաց կամաց
այնչափ մեծցած էր, որ ծովապետը ճամբայ չելած՝
զինքը կղզւոյն առաջին դատաւորը դրած էր : Բար-
թողիմէոսին՝ հարկ ժողովելու համար՝ Պոնքիոյին ու
Անագոանային քովն երթալն յարմար առիթ առ-
նելով՝ գնաց Յըւթեան ամրոցին վրայ յարձակե-
ցաւ : Բարեբախտութեամբ ամրոցին քաջ հրամա-
նատարը հաւատարիմ կեցաւ, եւ Բարթողիմէոս ալ
ժամանակին վրայ հասնելով՝ կարող եղաւ զինքը
զսպել : Բայց մատնիչն ինչ բռաւ չորաւ՝ Կուարիո-
նէքսը նորէն ապստամբեցուց : Չայն հանեց թէ Կո-
լոմբոս երեսէ ինկած է . Հնդիկներուն կ'ըսէր թէ
Ես զձեզ Կ'ուզեմ պաշտպանել, իսկ Սպանիացիներ-
ուն՝ թէ կ'ուզեմ զձեզ աղատել առ օտարական
(Կոլոմբոսի) ցեղին լուծէն, որ երկաթի ձեռքով
զձեզ կը նեղէ : Այսպէսով իր կողմնակիցները
շատցուց : Եւ թէ որ նոյն ատենը ծովապետին
նաւատորմիկն մէկ մասը գաղթականներուն օգնու-
թեան չէր հասներ, անորէն Ռոլտան զԲարթողիմէոս
մեռցընել կու տար : Բայց թէպէտ իր դաւաճանու-
թիւններն յայտնուեցան, սակայն խեղճ Հնդիկները
զոհ եղան : Կուարիոնէքսին ապստամբութիւնն ալ
յայտնուելով՝ պարտաւորեցաւ փախչիլ : Մայրպանէքս
Սիկուայի լեռներուն ցեղապետը՝ զինքն ընդունե-
ցաւ, եւ առ գեղեցիկ պատասխանը տուաւ Բար-
թողիմէոսին դեսպաններուն՝ որ զինքը կը խնդրէին,
«Ըսէք անգութ ու անօրէն Սպանիացիներուն՝ որ
ուրիշները կը կողոպտեն եւ առանց պատճառի Հըն-
դիկները կը սպաննեն. ես իրենց բարեկամութեան
չեմ բաղձար : Կուարիոնէքս աղէկ մարդ է, եւ միան-

գամայն իմ բարեկամս ու հիւրս է. ես իրեն խոստացայ որ զինքը կը պաշտպանեմ, պէտք է որ խօսքիս վրայ մնամ,։ Ասով հարկ եղաւ որ պատերազմ բացուի։ Մայրականէքս գերի բռնուեցաւ. իսկ խեղճ կուարիոնէքս քիչ մը ատեն լեռներուն վրայ թափառական պտըտելէն ետեւ՝ վերջապէս Սպանիացիներուն ձեռքն ինկաւ, որոնք զինքը Մայրականէքսին հետ մէկտեղ իբրեւ գրաւ կամ պատանդ զգուշութեամբ կը պահէին։ Աս ամէն բան ըլլալէն վերջն ալ Ռոլտան չուզեց Բարթողիմէոսին առաջարկած խաղաղութիւնն ընդունիլ։ Անոր խրկած պատգամաւորին հետ նախատանօք եւ արհամարհութեամբ վարուեցաւ, եւ թէպէտ ասիկա Բարթողիմէոսին կողմանէ կատարեալ թողութիւն կը խոստանար, ի վերայ այսր ամենայնի ինք լաւ սեպեց Քառասուս փախչիլ, որպէս զի իր ու հետը միաբանած քառասուն ապստամբներուն առանձին հաշուին ոսկի փնտռէ։

Այսպիսի դժբախտ վիճակի մէջ էր Սպանիական կղզին։ Մարդկան կիրքերը՝ աս գեղեցիկ տեղն ապականութեան դաշտ մ'ըրած էին։ Այլոմբոսի ան անխոհեմ գործքը՝ որով գաղթականներուն թիւը շատցընելու համար հրաման առած էր, որ բանտի ու թիակի դատապարտուած յանցաւորները նոյն տեղը խրկուին, ասոր շատ օգնած էր։ Ռոլտանին գլուխը ժողոված մարդիկները գրեթէ բոլոր ասոնցմէ էին։

Օսովապետն հոն հասած ատեն չկրնալով Ռոլտանը նուաճել՝ յանձն առաւ որ հետը դաշնագրութիւն ընէ, եւ վերջապէս պարտաւորեցաւ Քառասուսի մէջ իրեն երկիր մը տալ։ Բայց իր այնչափ յանցաւորներ բերել տալով ըրած պակսութեան առջեւն առնելու եւ գալի չարիքն արգելելու համար՝ անոնցմէ շատ մարդ նաւ դրաւ Սպանիա խաւրեց, եւ որպէս զի անոնք Սպանիայի մէջ իրեն դէմ բան մը չհանեն, հետերնին իրեն հաւատարիմ մնա-

ցող մարդիկներէն ալ քանի մը հոգի խաւրեց, եւ ինք Ս. Դոմինիկոս կեցաւ:

Շատ շանցաւ նոյն իսկ ապստամբներն ալ մէջերնին բաժնուեցան: Կուաւերա անունով երիտասարդ ասպետ մը՝ Անագոանային աղջկան հետ ուզեց կարգուիլ: Ռոլտան աս բանիս դէմ կեցաւ: Սպանիացի ասպետն ալ իրմէ ապստամբեցաւ, ու բուն Ռոլտանին կողմնակիցներէն շատերն իր կողմը ձգեց: Ապստամբութիւնը շատ մեծցաւ ու զօրացաւ՝ աս ասպետին ազգականներուն օգնութեամբը, որոնք յառաջագոյն Ռոլտանին բարեկամներն էին, բայց անոր՝ ծովապետին քիչ մը գլուխ ծռելէն ետքը՝ իրմէ հեռացած էին: Ան ատեն Ռոլտան ապստամբներէն եօթը հոգի բռնեց բանտարկեց: Ծովապետն ալ աս գործքիս հաւանեցաւ: Աս որ եղաւ, Մոքսիկա՝ Կուաւերային ազգականներէն մէկը՝ դաւաճանութիւն մը շինեց որ թէ՛ զծովապետն ու անոր եղբայրը, եւ թէ՛ զՌոլտան սպաննէ:

Ծովապետը ժամանակին աս դաւաճանութիւնն իմացաւ. եւ տեսնելով որ ամէն քաղցրութեան միջոցները, թողութիւնները, դաշինքներն ու ներումը՝ ամենեւին օգուտ չեն ըներ, միտքը դրաւ որ աս ապրստամբներուն հետ խստութեամբ վարուի: Զօրքով վրանին գնաց, Մոքսիկան ու ընկերները բռնեց, եւ իր իշխանութիւնն ի գործ դնելով՝ Մոքսիկան կախել տուաւ: Մէկալ ապստամբ ընկերներն ալ ետեւէ ետեւ նոյն պատժով պատժուեցան, եւ այսպէս ամէն բան կարգի մտաւ:

Ան ատեն Կոլումբոս սկսաւ նորէն սիրտ առնել: Ապստամբներուն յաղթած էր, ամէն կողմ իրեն կը հնազանդէին: Գաղթականներուն երկիրներ բաժնեց, քահանաներն սկսան Հնդիկներէն շատերը կրթել ու դարձնել: Շատերը իրենց կամօքը զգեստ հագնել սկսան, եւ ամէն բան ազէկ կ'երթար: Կղզւոյն մշա-

կութիւնը կարգաւ կանոնով կը յառաջանար: Ասով
 Կոլոմբոս կը յուսար որ գաղթականութիւնն ալ կը
 յաջողի, ուստի եւ միտքը դրաւ որ քիչ մը հանգչելէն
 ետեւ՝ նորէն երկիրներ գտնելու ետեւէ իյնայ:

Գ.

Պովարելլա:

Սպանիական կղզիէն ելած նաւերը Եւրոպա հա-
 սան: Տժգոհները Սպանիա մտնելուն պէս՝ ծովա-
 պետին եւ իր եղբօրը վրայ սկսան տրանջել: Աս չա-
 րագործները գունդ գունդ ժողովելով՝ փողոցներն ու
 հրապարակները ծովապետին վրայ սաստիկ գէշ կը
 խօսէին: Թագաւորը կամ թագուհին տեսած ատեն-
 նին՝ ձայներնին կը բարձրացընէին, եւ անոնց դի-
 մելով՝ իրենց թռչակն ու բրած կորուսաներնուն
 համար հատուցում կը պահանջէին: Ճամբան ծովա-
 պետին Տիէկոյ ու Փերդինանդ որդիքը տեսած ա-
 տեննին կը սկսէին պոռալ կանչվաւել թէ Ահա ան
 օտարական մարդուն որդիքը, որն որ ուրիշ բանի
 համար նոր երկիր չգտաւ՝ բայց եթէ Աստուծոյ
 ազնուականներուն գերեզման պատրաստելու:

Աս բաները տեսնելով՝ թագաւորն ու թագու-
 հին սկսան վախնալ որ Կոլոմբոս կամ կառավարու-
 թենէ չիհասկընար, եւ կամ զիրենք կը խաբէ: Թա-
 գաւորը կը կասկածէր թէ գուցէ ծովապետը միտքը
 դրած է որ գլուխ քաշէ եւ ինքնիշխան ըլլայ ան
 կողմերը: Իսկ Եղիսաբէթ սաստիկ վշտացաւ որ իր
 յայտնի հրամանին գէմ նորէն Հնդիկներ խրկած էին
 որ գերիի պէս ծախուին*: Թագաւորին ու թագու-
 հոյն տժգոհութիւնը չորս կողմանէ աւելի եւս գրը-
 դուելով՝ անանկ մեծցաւ, որ որոշեցին թէ ընդար-
 ձակ ու մեծ իշխանութեամբ գործակալներ խրկեն:

* Աս Հնդիկները՝ թագուհոյն հրամանը Կոլոմբոսին ձեռ-
 քը չհասած՝ ճամբոյ գրուած էին:

Այլըմֆոս կղզւոյն համար դատաւոր մը խնդրած էր, նոյնպէս ուրիշ իրաւարար մը իրեն ու Ռոյտա- նին մէջտեղը գտնելու համար: Թագաւորն աս եր- կու պաշտօնը մէկ հոգւոյ վրայ միացուց, ու աս իշ- խանութեամբ Տոն Փրանկիսկոս տէ Պովատիլան ճամբայ հանեց: Ասիկա պիտ'որ երթար ամէն բան քննէր, եւ թէ որ հարկաւոր տեսներ նէ՝ ծովապետն ու իր եղբարքը վար առնելով՝ ինք անոնց տեղը պիտ'որ անցնէր: Սառազիւ մեծ անկողմնակալութիւն ու մեծանձնական արդարասիրութիւն մը պէտք էր աս գործքը գլուխ հանելու համար: Իսկ Պովատիլան չէ թէ միայն ծովապետին դէմ սաստիկ նախապա- շարում ունէր, հապա նաեւ իր անձնական շահը փնառող մարդ մըն էր:

Ասիկա 1500ին, Օգոստոսի 23ին Ս. Դոմինիկոս հասաւ, եւ իմացաւ որ Այլըմֆոս իր Բարթողիմէոս եղբօրը հետ Քսարակուա գացած էր հոն մնացած փախստականները բռնելու, եւ թէ ապստամբներէն եօթը հոգի նոյն շաբթուան մէջ սպաննել տուած էր, ու հինգ հոգի ալ նոյն պատժոյ պիտ'որ դա- տապարտուէին: Դեռ նաւէն չելած՝ ասոնք լսելով, միտքը դրաւ որ Այլըմֆոս յանցաւոր է, ուստի եւ ոչ հարկաւոր սեպեց պատճառը քննելու թէ ինչո՞ւ համար ծովապետն աս խստութիւնը բանեցուցած էր:

Երկրորդ օրը նաւէն ելաւ, եւ անմիջապէս բարձր ձայնով իր իշխանութեան թղթերը կարդացրնել տուաւ. ետքը հրամայեց Տիէկոյ Այլըմֆոսին՝ որն որ եղբարցը հեռաւորութեան ատեն հոն մնացած էր, որ ան հինգ բանտարկուածներն իրեն յանձնէ: Տիէ- կոյ պատասխան տուաւ թէ Պէտք է ծովապետին դառնալուն սպասել կամ անոր գրել ու թագաւո- րական հրամանագրին օրինակն իրեն խաւրել: Պովա- տիլա սաստիկ բարկանալով թագաւորին երկրորդ մէկ թուղթը կարդալ տուաւ, որն որ իրեն իշխանութիւն

կու տար հարկաւոր եղած ատեն Կուսակալի առնուն առնելու:

Այսպէսով անմիջապէս ինքը զինքը կղզւոյն կուսակալ հրատարակեց, ու կը պնդէր որ հինգ բանտարկուածները իրեն յանձնուին: Տիէկոյ Կոլմբոս քաղցրութեամբ մը բտաւ թէ եւ թագաւորին հրովարտակը կը յարգեմ, բայց բանտարկուածներուն համար միայն ծովապետին պատասխանատու եմ, մինչեւ որ թագաւորական հրամանն իրեն ծանուցուի. ինչու որ իր փոխարէնին իշխանութիւնը՝ Կուսակալի իշխանութենէն շատ վեր է: Ան ատենը Պովատիլա երրորդ թուղթ մը դուրս հանեց, որով իրեն հրաման կը տրուէր հարկաւոր եղած ատեն՝ բոլոր ամրոցները, նաւերուն եւ թագաւորին ու թագուհւոյն վերաբերած ամէն բաները իր իշխանութեան տակ առնելու: Եւ այսպէս ելաւ ամրոցին վրայ զնաց: Միքայէլ Տիաղ ամրոցին հրամանատարը ժամանակ խնդրեց եւ թղթերն ուղեց տեսնել: Իսկ Պովատիլա առանց պատասխան տալու՝ իր նաւուն մարդիկը ժողվեց, եւ յարձակեցաւ մտաւ ամրոցին մէջ, ուր որ Միքայէլ Տիաղէն ու մէկ ուրիշ պաշտօնակալէն զատ մարդ չգտաւ: Անոնք ալ ամենեւին չընդդիմացան, եւ թող տուին որ բանտարկուածներն առնեն:

Այսպէս Պովատիլա իր իրաւանց ու իշխանութեան չափէն դուրս ելաւ: Իրեն ետեւէ ետեւ երեք թուղթ տուած էին, որ զանոնք գործածէ ինչ որ Կոլմբոս յանցաւոր փոխելու ըլլայ. իսկ ինք առանց յառաջագոյն քննելու եւ լսելու՝ յանցաւոր դատեց զԿոլմբոս, եւ անմիջապէս երեք թուղթն ալ հրատարակելէն զատ՝ յանդգնութեամբ մը սկսաւ սպառնալ որ “Չեռուրներն ու ոտուրները կապած Սպանիա պիտ'որ խրկեմ զինքը, անանկ որ ոչ ինք եւ ոչ ալ իր սերունդը կարող ըլլայ ուրիշ անգամ աս կղզին ոտք կոխել”:

Ծովապետը քսարակուայի մէջ աս ամէն գործ-
քերը լսելով՝ միտքը դրաւ որ Պովատիլլան յան-
դուզն բախտախնդիր մըն է որ եկած է իր իշխանու-
թիւնն ու իրաւունքները խարդախութեամբ յափը-
տակելու: Արդէն տարի մը կար, որ երկու անգամ
զանազան նաւեր եկած ու նաւապետները ցամաք ել-
լելով հրատարակած էին որ Արլոմբոս երեսէ ձգուած
ու իշխանութենէն ինկած է: Բայց ինք զիրենք
ստիպած էր որ ետ դառնան, եւ հրատարակած լու-
րերնին պարզ խաբէութեան կամ շատախօսութեան
տեղ դրած էր: Ծովապետն աս մտաց վրայ եղած
ատեն՝ իր գտնուած տեղը Պովատիլլային կողմանէ
պաշտօնատէր մը եկաւ ու Պովատիլլային կղզւոյն
կուսակալ անուանուիլը հրատարակեց:

Ասով Արլոմբոսի շփոթութիւնն աւելցաւ: Պու-
վատիլլա իրեն մարդ մ'ալ չէր խրկեր, եւ անանկ
անամօթութեամբ կը վարուէր որ ամենեւին ծանր
մարդէ մը ու թագաւորէն այնպիսի ընդարձակ իշ-
խանութիւն ունեցողէ մը չէր կրնար յուսացուիլ: Ծո-
վապետն ան ատեն ելաւ Պովատիլլային՝ թագաւո-
րին ու թագուհւոյն կողմանէ խրկուած մեծ մարդու
մը պէս, ամենայն չափաւորութեամբ թուղթ մը
դրեց: Բայց պատասխան չառաւ: Ասանկ մեծ ու
անտանելի անձկութեան ու նեղութեան մէջ եղած
ատեն՝ մէյ մ'ալ իմացաւ որ նոր կուսակալը Ռոլտա-
նին ու անոր կողմնակիցներուն թագաւորին ու թա-
գուհւոյն ձեռքով ստորագրուած թղթեր խրկեր է,
որոնց մէջ իրենց խոստմունքներ ու շնորհաւորութիւն
կ'ընէ եղեր: Ասոնք թագաւորին ու թագուհւոյն
ստորագրութիւնն ունեցող ճերմակ թղթեր էին, ու
րոնք աս անարժան պաշտօնեան ձեռքն ունենալով՝
ուզածը մէջը կը գրէր, եւ իր կողմնակիցներն ու
ծովապետին թշնամիները շատցնելու կը գործածէր:
Արլոմբոս՝ որն որ Ովկիանոսի վրայ ծովապետ, ու

դանուած կամ դանուելու բոլոր երկիրներուն փոխարքան էր, չէր կրնար հաւատալ որ թագաւորն ու թագուհին առանց զինքը քննելու կամ լսելու, եւ յառաջագոյն իրեն բան մը չիմացուցած՝ այսպէս մէկէն ի մէկ զինքը վար ձգեն: Ուստի եւ հրատարակեց որ թագաւորն ու թագուհին իմ իշխանութիւնս ի մշտնջենաւորս տուած ըլլալով՝ նոր խորհուած գործակալը չէր կրնար Ակուատոյին տրուած իշխանութենէն աւելի մեծ զօրութիւն ունենալ:

Բայց քիչ մը ետքը ստիպուեցաւ կարծիքը փոխելու: Երկու թագաւորական պաշտօնատէրներ բերին թագաւորին ու թագուհւոյն ձեռքով ստորագրուած թուղթ մը տուին իրեն, որով կը հրամայէին որ Պովատիլային ամէն խօսքին հաւատայ: Միանգամայն նոր կուսակալն իրեն կը հրամայէր որ իր առջեւն ելլէ դատուելու համար: Կոլոմբոս ասոր վրայ սաստիկ այլայլեցաւ, բայց միտքը դրաւ որ հնազանդի, եւ հպատակելովը ցուցնէ թէ իր վրայ եղած կասկածանքները բոլորովին անհիմն բաներ են: Ելաւ առանց բազմութեան Ս. Գոմինիկոս դնաց, միտքը դնելով որ հարկ ըլլայ նէ՝ բոլոր իր իշխանութիւնները նոր կուսակալին ձեռքն յանձնէ:

Բայց երբ որ մէկ կողմանէ ծովապետը այսպէս խաղաղութեամբ ու հանդարտութեամբ կ'երթար, մէկալ կողմանէ Պովատիլաս բոլոր զօրքը պատրաստ կը բռնէր, իբրեւ թէ Կոլոմբոս զօրքով ու զէնքով իր վրայ քալէր, եւ այնպէս բերան կը բանեցնէր թէ ծովապետը կամօք անձնատուր չ'ըլլար: Ուստի զարմացաւ մնաց երբոր տեսաւ թէ անիկա առանձին ու չափաւոր ծառաներով ելած եկած էր: Սակայն առանց զինքը տեսնելու, առանց լսելու կամ խօսելու՝ Կոլոմբոս քաղաքին դրան առջեւը հասնելուն պէս՝ հրամայեց որ բռնեն, ոտուքներն ու ձեռուքները շղթայի զարնեն, եւ ամրոցին մէջ պահեն:

Աղլոմբոսը երկաթի զարնել՝ ա՛ն երկրին վրայ, զորն որ ինքը Սպանիայի ընծայած էր: Աս մտած-մունքէն նոյն իսկ իր [Թշնամիներն ալ այլայլեցան: Մէկը չէր համարձակեր բռնաւորին հնազանդելով՝ ծովապետը շղթայի զարնել, կարծես [Թէ երբեք այն-պէս մեծարոյ ու պատկառելի երեւցած չունէր որ-չափ երեւցաւ ան ատեն երբոր զինքը նախատանօք ծածկել կ'ուզէին: Բայց երբոր ուրիշները կը հրաժա-րէին, իր տանը ծառաներէն մէկը շղթաները կապեց: Աղլոմբոսի ցաւն ու կսկիծը չափէ դուրս էր: Թա-գաւորին ու [Թագուհւոյն ապերախտութիւնը սիրտը կտոր կտոր կ'ընէին: Միայն իր մեծանձնութիւնը զինքը հաստատուն կը բռնէր: Այսպիսի մեծ տա-ռապանքը մեծագոյն եւս երկայնմտութեամբ քաշեց:

Արդէն Տիէկոյ Աղլոմբոս ալ բանտի մէջ էր: Բայց Պովատիլլան Բարթողիմէոսին վրայ շատ անհանգիստ կ'ըլլար, վասն զի անիկա դեռ Քսարակուայի մէջ էր եւ քովը զօրք ալ ունէր: Բարթողիմէոսին քա-ջասրտութիւնն արդէն յայտնի էր. կրնար ըլլալ որ իր եղբօրը վրէժն ուզէր խնդրել: Անոր համար կու-սակալը ծովապետին յանձնեց որ զինքը հնազանդու-թեան յորդորէ: Աղլոմբոս աս բանս ալ յանձն առաւ եւ եղբօրը գրեց որ [Թագուհւոյն հրամանին գլուխ ծռէ ու Ս. Դոմինիկոս դառնայ: Ժամանակը, կ'ը-սէր, մեր անմեղութիւնը կը յայտնէ: Բարթողիմէոս զէնքերը վար ձգեց եւ հետեւեցաւ եղբօրը ձայնին, զորն որ միշտ յարգած էր. եկաւ Ս. Դոմինիկոս, ուր որ խաւար բանտ մը դրուեցաւ՝ առանց եղբօրն երեսը տեսնելու: Պովատիլլա անգթութիւնն ան աս-տիճանի հասցուց, որ երեք եղբայրք մէկմէկէ զատ կը պահէր, եւ [Թող չէր տար որ իրարու հետ տես-նուին. ո՛չ բարեկամներնին իրենց կը մօտիկցընէր եւ ո՛չ ալ իրենց դէմ եղած ամբաստանութիւնները կը ծանուցանէր:

Ասոնցմէ յանդգնելով՝ իրենց թշնամիները ասդին անդին իրենց դէմ նախատական գրուածներ կը կայցընէին, ու նոյն իսկ ան չարագործները՝ զորոնք Արլոմբոս անխոհմութեամբ բերել տուած էր, կու գային բանտին պատուհանին առջեւը զիրենք կը նախատէին: Երբեմն ծովապետին միտքը կու գար որ դուցէ Պովատիլա զինքը կը մեռցընէ: Աս մտածմունքով բոլորովին կը վհատէր. որովհետեւ թէ որ աս ըլլար նէ՝ անունը աշխարհքիս վրայ միշտ նախատուած կը մնար: Եւ աս բանս գերութենէ ու նոյն իսկ մահուանէ աւելի զինքը կը չարչարէր:

Նոյն միջոցին Պովատիլա փութով ամէն տեսակ ամբաստանութիւնները կը ժողվէր, որոնք զԱրլոմբոս թագաւորին ու թագուհոյն առջեւը կրնային յանցաւոր ցուցընել: Թշնամիներուն ամէն ըսածները մօիկ կ'ընէր, ամէն բանի կը հաւատար, ամէն բան նոյն իսկ այնպիսի ամբաստանութիւնները՝ որոնք Արլոմբոսի բնութեան բոլորովին դէմ էին, կ'առնէր կը գրէր: Երբ որ ամէն այսպիսի ամբաստանութիւնները ժողվեց ու բաւական համարեցաւ, ան ատենը ծովապետն ու իր եղբայրքը Սպանիա խաւրել ուզեց, որ հոն դատապարտուին:

Գլխաւոր Արլոմբոս որ մը տեսաւ որ պաշտօնակալ մը պահապաններով բանտը կը մանէր: Միտքը տխուր մտածմունքներով պաշարուած ըլլալով այնպէս կարծեց որ զինքը մեռցընելու կու գան: Գլուխը վերցուց, եւ անպատմելի տրտմութեամբ մը պաշտօնակալին երեսը նայելով՝ Վիլլէյ, ըսաւ, զիս ո՞ր կը տանիս: — Նաւ, Տէր իմ: — Աս մէկ խօսքը ծովապետին նոր կենդանութիւն, ու գրեթէ ուրախութիւն մը տուաւ: Եւ սկսաւ կանչել. Նա՛ւ: Ճշմարիտ կ'ըսես. իրաւքնէ նա՛ւ պիտ' որ մտնենք: — Կ'երդնում, Տէր, ըսաւ Վիլլէյ, որ ըսածս ճշմարիտ է: Արլոմբոս ան ատեն սրտանց շնորհակալ եղաւ.

Աստուծոյ, որովհետեւ այնչափ դառն նեղութիւններէն աս ազատութիւնը չէր կրնար յուսալ: Ախլէոյ բարեսիրտ եւ ազնուամիտ մարդ մըն էր. ծովապետը Սպանիա տանելու յանձն առած ատեն՝ աս մինակ կը մտածէր որ անոր դառն վիճակը որչափ որ կարելի է նէ քաղցրացընէ: Թէպէտ չկրցաւ Ս. Գոմինիկոսի անարգ ժողովուրդն արգելել որ Աղլոմբոսի անցած ատենը զինքը չթշնամանեն. բայց միշտ ցաւակից կ'ըլլար ծովապետին, որն որ առով այնչափ աւելի կը մխիթարուէր, որչափ որ շատ ատենէ վեր նախաւ տանաց ու թշնամութեան խօսքերէ ուրիշ բան լսած չունէր:

Նաւը ճամբայ ելլելուն պէս՝ Ախլէոյ յարգութեամբ մը ծովապետին մօտիկցաւ եւ հրաման խնդրեց որ շղթաները քակէ: Չէ, ըսաւ Աղլոմբոս մեծանձն աւրութեամբ. թագաւորն ու թագուհին ինծի գրած են, որ Պովատիլային իրենց անունովը ինծի ամէն հրամայածին հնազանդիմ: Աս շղթաները պիտ'որ կրեմ մինչեւ որ իրենք հրամայեն որ հանուին. նոյն շղթաները իբրեւ իմ ծառայութեանս համար ընդունած հատուցմանս յիշատակ մը պիտ'որ պահեմ: Ախլէոյ աս պատասխանին զօրութիւնն իմացաւ: Եւ բանտարկելոյն ցուցուցած մեծարանքովը՝ այնպիսի մեծ մարդու մը եղած անիրաւութեան վրայ ունեցած ներքին տհաճութիւնը կը յայտնէր:

Գ.

Աղլոմբոսի արդարաւանջ:

Վանի որ տփգոհ ու խռովարար մարդիկները ետ դարձած էին, Սպանիայի մէջ ամէն մարդ գաղթականներուն կողմը կը բռնէր ու Աղլոմբոսի կառավարութիւնն անպիտան ու բռնական կը սեպէր. բայց երբոր լսեցին թէ ինք շղթայի զարնուած ետ կը դառնայ, բոլոր բարկութիւննին անոր թշնամիներուն

վրայ դարձուցին: Աւանկէ ետքը չէին հարցընէր թէ ինչ ըրած է: Հասարակաց ամենուն տհաճութիւնը Պովատիրային բռնած ճամբան վար կը դարնէր: Ամէն մարդ արդար բարկութեամբ ու զարմացմամբ կը կրկնէր աս խօսքը թէ Կոլոմբոս երկաթի տակ ան երկրէն ետ կը բերուի, որն որ իր մտացը ճարտարութեան գիւտն է...: Աս ձայնն ու աղաղակը բոլոր Սպանիացիները իր կողմը դարձուց, եւ զինքը բերող նաւը Գաաիս հասած ատեն՝ նաւահանգիստը սաստիկ շատ մարդիկներով լեցուեցաւ, որոնք իր դժբախտութեան մասնակից ըլլալով՝ աշուրներնուն արցունքովը սրտերնուն ցաւը կը ցուցնէին: Պովատիրա սոսկալի ամբաստանութիւններով քննութեան թուղթ մը խրկած էր. բայց դեռ աս թուղթն ի պաշտօնէ արքունեաց ձեռքը չհասցուցած, նաւապետը թող տուած էր որ Կոլոմբոս սուրհանդակով մը իր արդարացուցման թուղթը խրկէ:

Նոյն թուղթը կարգացուեցաւ Արանատա՝ ուր որ թագաւորն ու թագուհին կը գտնուէին, եւ ամենուն սիրտն իրեն կողմը միտելով՝ աս մեծ մարդուն եղած անիրաւութեան տեղը լեցընելու կը բաղձային: Թղթին մէջ Կոլոմբոս պարզապէս դէպքերը կը պատմէր. բայց նոյն դէպքերը իր թշնամիներուն ըրած բռնութիւնն ու անգթութիւնը յայտնապէս կը ցուցնէին: Թագուհին սաստիկ նեղացաւ ու սրտմտեցաւ տեսնելով որ ան աստիճանի իր անուամբը չարաչար վարուած էին. եւ անանկ գութ ու կարեկցութիւն ունեցաւ, որ անկից ետքը միայն անոր ետեւէ կ'իյնար որ ցուցուցած սիրովն ու պատուովը Կոլոմբոսի կրած նախատինքներն ու վիշտերը ջնջէ: Ծովապետը դեռ Գաաիս եղած ատեն՝ թագաւորէն ու թագուհիէն թուղթ մ'ընդունեցաւ, որուն մէջ դառնութեամբ կ'ողբային իրենց անուամբն ու առանց իրենց գիտութեան ու հաճութեան գործուած չարիքներուն ու

իրեն եղած նախատինքներուն վրայ: Միանգամայն իրեն երկու հազար ոսկի կը խրկէին, որպէս զի պատրաստուի որչափ կարելի է շուտով արքունեաց առջեւն ելլելու:

Այլումբոս հասաւ հոն նոյն թշուառ ու յիշատակաց արժանի տարւոյն (1500) Գեկտեմբերի 17ին: Արքունեաց մէջ իբրեւ ծովապետ ու փոխարքայ հետը շատ բազմութեամբ ներկայացաւ, ու մեծ հանդիսութեամբ ալ ընդունուեցաւ: Թագաւորական դահլին մօտեցած ատեն՝ թագուհին աս երեւելի մարդուն մեծարոյ կերպարանքը տեսնելով, եւ յիշելով միանգամայն իր գործքերն ու կրած արհամարհութիւնները՝ արցունքը չկրցաւ զսպել եւ սկսաւ լալ, բոլոր իր շարժուածքը ներքին այլայլութիւնը յայտնի կը ցուցնէին: Թագուհւոյն սրտին շարժմունքը տեսնելով ծովապետին սիրտն ալ ելաւ, ուստի եւ լացով ողբով առանց խօսք մը կարող ըլլալու ըսել՝ թագուհւոյն ոտքն ինկաւ ու չէր կրնար իր արտասուածախառն հառաչանքը դադրեցնել: Բոլոր հանգիսականներուն սիրտը տխրութիւն ու ներքին ցաւակցութիւն մը պատեց, որ արտաքուստ ալ ամենուն երեսէն կ'երեւար: Ասիկա իրեն համար նոր յաղթանակ մըն էր, իր պատուոյն եւ անմեղութեան յաղթանակը: Ետքը բոլոր արքունեաց առջեւը պրական քաջասրտութեամբ ինքը ղինքն արդարացուց, այնպէս որ ամենուն բարկութիւնը իր թշնամիներուն վրայ կը շարժէր. իր թագաւորին ու թագուհւոյն ունեցած հաւատարմութիւնը, եւ անոնց իշխանութեան փառաւորութեանը համար ունեցած եռանդը յայտնի ցուցուց: Աւերջապէս խնդրեց որ իր յանցանքները իր սրտին չտրուին, հապա դժուարին ու արտաքոյ կարգի պարագաներուն՝ որոնց մէջ գլուխուած էր:

Թագուհին բոլորովին իր անմեղութեանը վրայ

Համոզուեցաւ, ու յայտնի ալ վկայեց: Իսկ Արլոմբոս տեսնելով որ իր ծառայութիւններուն եւ իր բարձր աստիճանին արժանի եղած ամէն տեսակ պատիւն իրեն կ'ընեն, սկսաւ յուսալ որ ամէն կերպով իրեն իրաւունք կ'ըլլայ: Բայց կարծես թէ իրեն բախտն ան էր որ մարդիկներէն ունեցած ակնկալութեանց մէջ միշտ խաբուի: Շատ չանցաւ՝ իմացաւ որ Փերդինանդոս ալ Եղիսաբեթին պէս իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններուն ստութեանը Համոզուած չէ, գոնէ անոնց մէկ մասին կը հաւտայ. մանաւանդ իր հաւատարմութեանը վրայ կը տարակուսի: Ասանկ տարակուսանաց մէջ իր միտքը կասկած մ'ալ ձգեցին որ Արլոմբոս փառասիրական խորհուրդներ ունի. անոր համար կը վախնար որ չըլլայ թէ անանկ հեռու տեղուանք ծովապետն անկախ տէրութիւն ստանալ ուզէ. ուստի միտքը դրաւ որ իրեն փոխարքայի անուան համեմատ կարողութիւնն ու իշխանութիւնը ամենեւին չտայ: Իրեն միտքն ունեցած բաները պահելով փուճ խոստումներով զԱրլոմբոս կը խաբխրէր ու ամէն բան կ'երկրնցընէր:

Թէպէտ Պովատիլան ետ կանչուեցաւ, որովհետեւ ծովապետին դէմ ըրածներէն զատ՝ կղզեցւոց հետ ալ արտաքոյ կարգի բռնութեամբ ու խստութեամբ կը վարուէր, բայց Արլոմբոսին ալ ըսին որ Սպանիական կղզին դառնալդ՝ քեզի ապահով բան չէ. պէտք է քիչ մը ատեն թող տաս որ թշնամիներդ հանդարտին, ու երկու տարւան համար խոհեմ կառավար մը ընտրուի, որ եղած չարեաց դարման մ'ընելով՝ բաները կարգի մտնեն: Աս կառավարն եղաւ Նիկողայոս տէ Օվանտոն, որն որ աս դործքին յարմար մարդ չէր:

Կողմնակի խող չէն որոշոր Ս. Գրիգորի Նաւահանգիստը մօտէ :

Կողմնակի անգործ չկրնալով կենալ, մտածեց որ վերջի անգամ տեսած ցամաքին հիւսիսային եզերքին կողմանէ նաւելով՝ անտարակոյս նեղուց մը կը գտնէ, որ արեւմտքի դիէն Ասիային ճովն անցընէ : Փերդինանդոս աս խորհրդին հաւանեցաւ, եւ Կողմնակի 1502ին Մայիսի 9ին չորս պզտիկ նաւելով ճամբայ ելաւ . իրեն հետ մէկտեղ էին Բարթոլոմէոս եղբայրն ու Փերդինանդ իր երկրորդ որդին : Ասքաղցր ընկերութիւնն իրեն հարկաւոր էր . վասն զի Սպանիացուց մէջ օտարական մնալով՝ շատ բան քաշած էր հետն հաւատարիմ սիրտ մը գտած չըլլալուն համար : Իրեն փառաւոր դիւտէն ետքը 10 տարի անցած էր, եւ ան ատեն զգացած կարճ ուրախութենէն ետքը այնչափ դառնութիւններ կրած էր որ առողջութիւնն ալ տկարացած էր : Զանազան հիւանդութիւնները, անհանգստութիւնը, կարօտութիւնը, շատ անգամ արթուն կենալը, կլիմաներու փոփոխութիւնը՝ կամաց կամաց իր առողջութիւնն ապականած էին . եւ ասանկով դարմաններու եւ հոգացողութեան կարօտ եղած էր : Բայց տեսնենք թէ ինչէր ալ պիտ' որ պատահին իրեն աս թաղաւորին ու թագուհւոյն ծառայութեան համար քրած չորրորդ ճամբորդութեան մէջ :

Վանոնաւոր հողմերը զԿողմնակի հանդարտութեամբ մինչեւ Գարայիպեան կղզիները հասցուցին . հոն հովն ընթացքը փոխեց : Արդէն որոշուած էր որ Սպանիական կղզին չկենայ, բայց նաւերուն մէկն անանկ պզտիկ ու գէշ էր որ ասանկ մէկ երկայն ճամբորդութեան մը չէր կրնար դիմանալ, ուստի Կողմնակի ուղեց որ ան նաւը տալով՝ Օվանտոյին բերած 34 նաւերէն մէկն առնէ : Անոր համար Ս. Գրիգորիոսին նաւահանգիստը մօտեցաւ :

Անանկ կ'երեւայ որ Օվանտոյ ծածուկ հրաման մ'առած ըլլայ զԿոլոմբոս Ս. Դոմինիկոս չխոթելու : Երբ որ ծովապետն ուզեց ան մէկ նաւը փոխել եւ կամ նաւ մը գնել , անիկա քաղաքավարական բայց հաստատուն եղանակաւ յանձն չառաւ : Ծովապետը քանի մը օրէ վեր մըրկի մը յայտնի նշաններ կը տեսներ . ուստի հրաման ուզեց որ քիչ մը ատեն նաւահանգստին մէջ կենայ : Օվանտոն աս ալ յանձն չառաւ : Կոլոմբոս մեծ տրտմութեամբ ձգեց գնաց , տեսնելով որ իրեն դատած նաւահանգիստը այնպիսի նեղութեան ատեն՝ իրեն գոցուեցաւ : Անդիէն նաւին մարդիկն ալ սկսան յայտնի տրտնջել եւ աւաղել որ ասանկ դժբախտ ու երեսէ ինկած մարդու մը հետեւեցան , որն որ Սպանիական նաւահանգստի մը մէջ մտնել չկրնալնուն պատճառ կ'ըլլար :

Բայց Կոլոմբոս իմանալով որ Պովատիլան , Ռոլտանը եւ ուրիշ չարագործներն ու իր թշնամիները Սպանիա տանող նաւերը ան օրերը ճամբայ պիտ'որ ելլեն , սաստիկ մեծանձնութեամբ մը ուզեց թէ՛ նաւերը եւ թէ՛ իր թշնամիներուն կեանքն ազատել : Օվանտոյին մարդ խաւրեց աղաչել տուաւ որ գոնէ Սպանիա մարդ տանող նաւերուն ելլեն ուշացրնէ , ըսելով որ ստուգիւ մըրկէն պիտ'որ կորսուին : Իսկ ինծի ուրիշ ճար չիմնար , ըսաւ , բայց եթէ ծովեզերներուն մօտերը նաւել , որովհետեւ նաւահանգիստ մտնելու թող չէք տար : Բայց իրեն ազդարարու թիւնն արհամարհուեցաւ . ծովը խաղաղ եւ օդը պայծառ ըլլալով՝ իր գուշակութեան չհաւտացին եւ նաւերը ճամբայ ելան : Ամենէն մեծ նաւը ահագին ոսկի բեռնաւորած կը տանէր , որն որ Հնդիկներուն տառապանացն ու քրտանցը պտուղն էր : Ան նաւուն մէջն էին Պովատիլա , Ռոլտանն ու Կուարիոնէքս Վեկայի դժբախտ ցեղապետն ալ՝ որն որ երբեք տարիէ վեր գերի մնացած էր : Ամենէն պղտի

նաւաւն մէջն ալ ծովապետին 4000 ոսկի դահեկանները կային:

Աղլոմբոսին գուշակածին պէս՝ քանի մը օր ետքը սոսկալի ալէկոծութիւն մ'ելաւ, որն որ կը ծագէր արեւադարձներուն ան մրրիկներէն՝ որ անտառները կը խլեն, կը կոտրեն, իրենց ճամբուն վրայ գտած ամէն բաները տակն ու վրայ կ'ընեն ու ծովին ջուրը սարսափելի բարձրութեան մը կը հանեն . . . : Աղլոմբոս իր տկար նաւերը ծովեզերաց քով ապահովցուց: Երկրորդ իրիկունը անանկ թանձր խաւար եղաւ, որ նաւերն իրար չէին կրնար տեսնել: Աղլոմբոս իր նաւն աւելի ցամաք մօտեցուց. իսկ Բարթողիմէոս ցամաքէն հեռանալովը քիչ մնաց կը կորսուէր. բայց վերջապէս մրրիկէն ետքը չորս նաւն ալ Ս. Գոմինիկոսի արեւմտեան մէկ նաւահանգստին մէջ իբար գտան: Հոն իմացան որ Սպանիացւոց նաւատորմիղը գրեթէ բոլորովին կորսուած է: Պովատիլլան ու Ռոլտան տանող հարուստ նաւն ընկղմած էր: Ան անգուլթ եղանակաւ ստացուած անիրաւ հարստութիւնները անոնց հետ կորսուած էին. մնացած նաւերն ալ այնպիսի վիճակի մէջ մտած էին, որ չէին կրնար ճամբորդութիւննին յառաջ տանիլ. մինակ մէկ նաւ մը ողջ մնացած էր, այս ինքն՝ ան ամենէն պզտիկ ու ողորմելի նաւը՝ որուն մէջը Աղլոմբոսին ստակը կար:

Աղլոմբոս շատ նեղութիւններով առ ճամբորդութիւնը յառաջ տարաւ: Անձրեւներն ու մրրիկը 60 օր տեւեցին Սպանիական կղզոյն մօտերը, եւ շատ անգամ նոր մրրիկներու պատահեցաւ երբ որ Գարայիպեան ծովուն մէջ կը նաւարկէր: Շատ ալէկոծութիւն տեսած եմ, կ'ըսէ Աղլոմբոս, բայց ասանկ սաստիկ տեսած չունիմ: Երբ որ Ս. Գոմինիկոսի ծովեզրներէն կըցաւ ելլել՝ դէպ ի հարաւ քալեց ու Պարտէզ թագուհւոյն ըսուած կղզիներն անց-

ներով՝ ուրիշ կղզիներու բազմութեան պատահեցաւ, որոնց մէջ՝ զանազան ծառերով զարդարուած շատ բարձր կղզի մը գեղեցիկ տեսք մ'ունէր: Բարթողիմէոս նոյն կղզին Եղեւիններու կղզի անուանեց. հիմա կուանակա կ'ըսուի:

Օ.

Ջարմանակի դիպատա՞ն է: — Կոլոմբոս Տարիէնի Ժովաթոյն եւ Բոնի:

Նոյն Կոլոմբոսին զարմանալի բան մը պատահեցաւ, եւ շատ հաւանական է որ եթէ անսացած ըլլար՝ իրեն տառապանացը մեծ մխիթարութիւն կրնար գտնել: — Եւրոպայի ցովանաւներուն չափ երկայն ծառակուր մը թեթեւ շարժելով դէպ ի Սպանիացոց նաւերը կու գար: Երբ որ մէկ կողմանէ Կոլոմբոս հեռուէն զարմանալով կը նայէր, նաւն եկաւ իր նաւուն քով հասաւ. մէջը գտնուող Հնդիկներն անմիջապէս սկսան խօսակցիլ՝ առանց ամենեւին վախ կամ զարմանք մը ցուցնելու: Կոլոմբոս իրենց ան նաւն աղէկ մը դիտելով՝ տեսաւ որ թէպէտ արտաքոյ կարգի երկայն էր, բայց միայն մէկ ծառի բունէն փորուած էր: Մէջը ցեղապետ մը կար, որն որ նաւուն մէջտեղը՝ գոցուած տեղ մը կը նստէր. ծառակրին մէջ ուրիշ շատ անծանօթ բաներ կային. Եւրոպայի մէջ չճանչցուած Հնդիկ նուշ (Գաֆաոյ) զորն որ աս Հնդիկները թէ կ'ուտէին, եւ թէ ստըլի տեղ կը գործածէին, պղնձի կացիներ, (կղզիներուն մէջ եղածները՝ կարծր քարէ էին,) նոյնպէս պղնձի զանգակներ, մարմորէ ու փայտէ շինուած ճարտարագործ գործիքներ ու ամաններ, զանազան գոյներով ներկուած բամբակ, կանանց արկանելիքներ կամ վերարկուներ, տեսակ մը բամբակէ պատմուճան արանց համար, վերջապէս փայտէ սուրեր՝ որոնց երկակողմանի բերանն անանկ եղանակաւ

մը կտրուած էր՝ որ մէջը շատ կարծր ու սուր գայ-
լախազ մը դրուած ու ձկան փորստիքէ շինուած պզտի
լարերով հաստատուած էին. աս էր Մեքսիկացւոց
սուրը:

Ասոնց մէջէն խելացի ծեր մը Աոլոմբոսին իմացուց
որ ինքն ու իր ընկերները արեւմտեան կողմը մեծ
երկրի մը վրայ կը բնակին եւ ասկից հոն երկու օ-
րուան միայն ճամբայ է. իրենք երկայն ճամբորդու-
թենէ մը կու գան, եւ թէ որ Աոլոմբոս հետերնին
երթալ կ'ուզէ նէ, աւելի հեռու երթալով՝ արեւ-
մտեան կողմը մեծ ու շատ հարուստ թագաւորութիւն
մը կը գտնէ, ուր որ շատ ոսկի կայ: Աս վրան խօ-
սած տեղերն էին Եուկադան ու Մեքսիկոյ:

(Թ)է որ Աոլոմբոս իրենց ետեւէն գացած ըլլար,
աս փառաւոր գիւտն ըրած կ'ըլլար, ու ցամաքին ան-
դիի կողմը կը տեսնէր ան ծովը՝ զորն որ ինք նեղուցին
մէկալ կողմը կ'ուզէր գտնել: Բայց դժբախտութեամբ
նախապաշարուած ըլլալով որ նոյն անցքը պիտի
գտնէ, չուզեց հարաւային արեւելեան ուղղութիւնը
թողուլ. Հնդիկներուն շնորհակալ եղաւ, պարգեւ-
ներ տուաւ, եւ իրեն ճամբան յառաջ տարաւ: Թէ
որ գլխուն գալու չարիքները գիտցած ըլլար, ցամաք
կամ հաստատուն երկիրը գտնելու աս գեղեցիկ ա-
ռիթը շատ ուրախութեամբ կ'ընդունէր: Ստոյգ է՝
Գորդէսին 1515ին Մեքսիկոյ գտած ատեն քաշած
գժուարութիւններուն նայելով, պէտք է ըսել որ
նաեւ Աոլոմբոս ալ շատ գժուարութիւններ պիտ'որ
կրէր, բայց որչափ ալ մեծ ըլլային ան գժուարու-
թիւնները, ի վերայ այսր ամենայնի իր քաշածնե-
րէն մեծ չէին կրնար ըլլալ:

Քանի մը օր հանդարտութիւն ըլլալէն ետեւ՝
նոր արեւոմուտիւն մ'եւաւ, անընդհատ մրրիկ, փայ-
լատակունք, կայծակներ, որոտումներ, անդադար
անձրեւ. մէկ փոթորիկն ետեւէն ուրիշ փոթորիկ մը

կու գար: Ասանկ ալէկոծութեան մէջ հարկ էր որ ծովապետը միշտ արթուն կենար եւ հսկէր. բայց նոյն միջոցին՝ յօդացաւն անանկ սաստիկ բռնեց որ ստիպուեցաւ անկողին մնալ. սակայն քունը չէր տաներ. անկողինը նաւուն ճովթը՝ ապակիներով ծածկուած տեղ մը դնել տուած էր, եւ միշտ հոնկից երկինքը կը նայէր ու ծովը կը դիտէր եւ անանկով նաւերուն ընթացքը կ'ուղղէր: Շատ անգամ ցաւերն աւանակ սաստկացան՝ որ ալ մահուան դուռը հասած կ'երեւար: Ասանկ միջոցներուն՝ իր եղբօրն ու որդւոյն վիճակը մտածելով, որոնք հարիւր յիսուն նաւ որդներու հետ անանկ ալէկոծած ծովու վրայ մնացած էին, շատ անհանդիստ կ'ըլլար: Բայց եղբօրն ու որդւոյն քաջասրտութիւնը զինքը կը հանդարտեցընէին. եւ բարեպաշտ յուսով մը իր սուրբ սովորութեան համեմատ ինք զինքը Աստուծոյ նախախնամութեան յանձնելով, եռանդեամբ կ'աղօթէր:

Աս ալէկոծութեան ու ցաւերու դէմ եղած կռիւը 40 օր տեւեց. այսչափ օրուան մէջ միայն 70 փարսախ ճամբայ բրած էին, թէպէտ Հոնտուրասի դլուխ ըսուած տեղը գտած ըլլալով՝ քիչ մ'ալ հոն կեցած էին: Աերջապէս ուրիշ հրուանդան մ'ալ անցնելով՝ աղէկ հով ու հանդարտ ծով մը գտան: Ասանկ երկայն ալէկոծութենէ ազատելուն՝ ուրախութեամբ մը աս հրուանդանին անունը Փառք Աստուծոյ դրին: Ծովապետը 62 փարսախի չափ ծովեզրին քովերէն գնաց. չէր գիտեր որ փնտռած անցքը գտնելիք չունի եւ երկու Ամերիկան չէ թէ իրարմէ նեղուցով մը բաժնուած են, հապա կրճով մը մէկմէկու կապուած են, եւ անկէ անդին ուրիշ Ովկիանոս մը կայ: Ան միջոցին մեծ դժբախտութիւն մ'ալ պատահեցաւ. մակոյկ մը ջուր ու փայտ առնելու համար գացած ըլլալով՝ գետի մը բերնէն ելած ատենը խրեցաւ. մարդ մ'ալ չկրցաւ ազատիլ,

ամէն բան ընկղմեցաւ : Աղլոմբոս աս գետը Գժբախտութեան գետ կանչեց :

Սովապետը միշտ իր երեւակայութեամբը ճամբան յառաջ տանելով՝ թէպէտ շատ մարդաբնակ տեղերու առջեւէն կ'անցնէր, կարգաւորեալ գեղեր կը տեսնէր, բայց ամենեւին չէր կենար : Նաեւ տեղւոյ մը առջեւէն անցաւ, որուն ցեղապետը քանի մը աղայական բաներ առնելով՝ իրեն գեղեցիկ ոսկիէ թիթեղ մը տուաւ եւ խոստացաւ որ շատ ոսկի ալ կու տայ թէ որ Աերակուայի քաղաքներուն մէջ ատեն մը մնան : Բայց ինք ան ոսկւոյ գաւառը թող տալով իր ճամբան յառաջ տարաւ, թէպէտ անդիէն ալ նաւորդները տրանջելէն չէին դադրեր :

Սպանիացիները տեղ մը ցամաք ելած էին . տեղացիները տեսնելով որ Բարթողիմէոս իրեն քարտուղարին բան մը գրել կու տայ, կարծեցին որ կախարդութիւն կ'ընէ կոր, եւ որպէս զի նոյն կախարդութիւնն իրենց չմնասէ, Սպանիացիներուն վրայ հոտաւէտ փոշի մը փչեցին . Սպանիացիք ալ ասիկա մոգական գեղ մը կարծեցին : Ասով նաւաստիք իրենք զիրենք կախարդութեան մը ազդեցութեանը տակ սեպելով՝ անկէ վերջը իրենց ճամբորդութեան յապաղումն ու դժբախտութիւնները՝ տեղացիներուն իրենց վրայ ըրած հմայութեան կու տային :

Աղլոմբոս Տարիէնի ծոցին քովերը պտրտելով եւ ելք մը չգտնելով՝ տեսաւ որ աս ճամբով նեղուց մը չի գտնուիր, անոր համար դարձաւ Աերակուայի ոսկեշատ երկիրը, որպէս զի շատ ոսկի գտնելով՝ իրեն ճամբորդութիւնը Սպանիայի ոսկեսէր կառավարութեան առջեւ օգտակար ցուցնէ :

Լ.

ԿԵԼՈՒԹՅՈՒՆ ՎԵՐԱԿՈՒՄ ԻՒԼԵՆ:

Ան ատեն Գեղեամբերի Տին Հասած էին, եւ արդէն 9 ամիս էր որ ծովակալը ծովու վրայ կը գլուխուէր: Որդերը նաւերուն փայտերը կը ծակծկէին կ'ապականէին: Ծովակալն հակառակ հողմէ մը արգելուելով՝ չէր կրնար վերակուա ցամաք ելլել. ուստի ուղեց որ արդէն ճանչցած նաւահանգստի մը մէջ մտնէ: Աս նաւահանգիստն անանկ աղուոր տեղ մըն էր որ Կոլոմբոս անունը Բորդոյ պելլոյ (Գեղեցիկ նաւահանգիստ) անուանած էր: Բայց նաւերն աս նաւահանգիստը մտնելու ատեն՝ նոր մրրիկ մը վրայ եկաւ: Ծովապետն աս մրրիկը սոսկալի եղանակաւ կը սառնագործէ: Եկածն անձրեւ չէր, կ'ըսէ, հապա երկրորդ ջրհեղեղ մը: Նաւավարներն իրենք իրենց մէ ելած՝ իրենց բաց նաւուն մէջ գրեթէ խղզուելու վրայ էին: Ծովը, կ'ըսէ Կոլոմբոս, կաթսայի պէս կ'եռար: Երկինքն անանկ փայլատակում կ'ըլլար, որ ընդարձակ հնոց մը կը կարծուէր: Աս փոթորիկն ութերորդ օրը նաւորդները կարծեցին որ ալ պիտի խղզուին. ինչու որ իրենց աչքին առջեւ ծովին ծոցին վրայ թաթառ մը (խօրհոմ) սկսաւ ձեւանալ. եւ օդին մէջ կլորաբլեւով կը բարձրանար, վերէն ալ զարհուրելի ամպ մը վարի կողմը սուր ծայրով մը աս թաթառին վրայ կ'իջնար: Շուտ մը ամպի ջուրն ու ծովուն ջուրը իրարու միացան, սիւն մը շինեցին, որն որ ծովին վրայ քալելով՝ զարհուրելի ձայներով չորս կողման ալիքները վեր կը վերցընէր: Աս ահագին թաթառը սկսաւ դէպ ի յառաջ գալ. նաւորդները մտքերնին դրին որ ալ պիտի մեռնին եւ բոլոր մարդկային ջանքը փութ է: Անոր համար սկսան եռանդեամբ աղօթել. եւ Աստուծոյ տեսչութեամբը թաթառն իրենց նաւերուն մէջտեղէն առանց վնաս

մ'ընելու անցաւ: Ասանկ երկիւղի եւ ուրախութեան մէջ սկսան Աստուծոյ գոհութիւն տալ:

Ա երջապէս Գեկտեմբերի 17ին Բորդոյ պելլոյին նաւահանգիստը կրցան մտնել, ու անկէ ալ Վերակուա ուղեցին դառնալ: Բայց ճամբան նորէն սաստիկ հովերու բռնուելով՝ ուրիշ նաւահանգստի մը մէջ կեցան, եւ եգիպտացորեն, ջուր ու փայտ հագացին. հաղիւ Յունուարի 6ին մեծ ուրախութեամբ Վերակուա հասան: Կոլոմբոս գետի մը բերանը կեցաւ, որուն անունը Բեթլեհէմ դրաւ:

Ապանիացիները մինչեւ նոյն ատեն քանի որ ամիսն քովերէն երթալու սկսած էին, տեղացիներէն ոմանք՝ իրենց աղէկ, ոմանք ալ գէշ ընդունելութիւն բրած էին. շատ անգամ հարկ եղած էր զանոնք վախցընելու համար թնդանօթ նետել: Աս վայրենիներէն ոմանք մեծանձն ու վստահութիւն ունեցող մարդիկ էին, ոմանք ալ չարասէր ու թշնամի: Վերակուայի վայրենիներուն գլուխը՝ Գուիպիան անուամբ պատերազմող ցեղապետ մըն էր: Ասիկա անգամ մը ծովապետին եղբօրը հետ տեսնուեցաւ, եւ հրաման տուաւ որ իրեն հպատակներուն հետ բան առնեն տան: Բայց ինք խարդախ ըլլալով՝ ուրիշներուն վրայ ալ վստահութիւն չունէր, ուստի եւ ասանկ ոսկեսէր ու արտաքոյ կարգի օտարականաց գալուն համար սիրտը շատ անհանգստութեան մէջ էր: Իր հպատակները զինքը շատ կը սիրէին ու կը պատուէին: Երկրորդ անգամուն որ Բարթողիմէոս նոյն ցեղապետին հետ տեսնուեցաւ, գետի մը եղերքն էր, ուր նստելու տեղ չկար. անդիէն Հնդիկ մը ջրին մէջէն սաստիկ խոշոր քար մը հանեց, լուաց, շփեց, ու թաղաւորական աթոռի մը պէս իր ցեղապետը վրան նստեցուց: Խորամանկ Գուիպիանը Բարթողիմէոսին խոստացաւ որ իրեն քանի մը առաջ նորդ տայ, որ զինքը ոսկւոյ հանքերուն տանին:

Բայց ասիկա խաբէութիւն էր. առաջնորդները զին-
քը մեծ անտառէ մը անցընելով՝ թշնամի ցեղապե-
տի մը սահմանը տարին, ուր որ ստոյգ է ոսկի կար,
բայց վերակուայի ոսկւոյն պէս շատ չէր:

Օովապետին եղբայրը շատ ցեղապետներ տեսնելու
գնաց, որոնք զինքը շատ սիրով ընդունեցան. ամէն
տեղ ոսկւոյ հետքեր կը գտնէր, բայց ամէն կողմն
ալ իրեն ան կ'ըսէին թէ հարաւային կողմը հարուստ
թագաւորութեան մը մէջ է բուն ոսկւոյն տեղը, եւ
հոնտեղաց բնակիչները Եւրոպացիներուն պէս հա-
գուած են: Առանց կարծեաց խօսքերնին Բերուի
վրայ էր, որովհետեւ Տարիէն կըճին բնակիչները
Բերուն կը ճանչնային:

Բարթողիմէոս նոյն անծանօթ երկիրը պտրտած
ատեն՝ հետն յիսունուինն աղէկ զինաւորած մարդիկ
ունէր: Ասոնք ծովեզրներէն կ'երթային, ծովէն ալ
հետերնին մակոյկ մը կ'երթար: Բարթողիմէոս առ ար-
շաւանին վրայ անչափ գոհ եղաւ, որ Ալլոմբոս մտա-
ծեց թէ Բորդոյ պելլոյ ամրոց մը շինէ, եւ հոն քանի
մը Սպանիացի թող տայ, որպէս զի ոսկի ժողովէն:
Քիչ ատենուան մէջ նոյն ամրոցը շինուեցաւ լմն-
ցաւ: Բարթողիմէոս 90 հոգւով հոն պիտ'որ կենար:
Թէպէտ եւ Ալլոմբոս շատ ջանացած էր որ տեղա-
յիններուն սիրտը շահի, բայց շուտ մ'իմացուեցաւ որ
անոնց վստահիլ չ'ըլար: Ստուգեցին որ Գուիպիա-
նին առաջնորդութեամբ ամէն մերձաւոր ցեղերը կը
միանան որ վրանին յարձակին: Բայց Մենտեղ ա-
նունով քաջ ազնուական մը՝ որն որ ինքը զինքը բո-
լորովին Ալլոմբոսին նուիրած էր, իրենց խորհուրդը
քակտեց ու Սպանիացիները յանկարծական կոտո-
րածէ մը ազատեց: Ասիկա ընկերով մ' ելաւ Հնդիկ-
ներուն մէջը գնաց, որոնք երկու զինեալ Սպանիա-
ցի տեսնելուն պէս՝ տակն ու վրայ եղան. մօտերը
ցեղապետ մը կայ, ըսին, որուն դէմ պատերազմե-

լու համար կը ժողովինք: Մենտէզ անանկ ձեւացուց որ իրենց կը հաւտայ, եւ ելաւ Գուիպիանին վրանը գնաց, որն որ վիրաւորած էր, եւ խոստացաւ որ ինք վերքը կը բժշկէ: Բայց հաղիւ թէ վրանին դռնէն անցած էր՝ Գուիպիանին որդին զինքը բռնեց, եւ ձեռքէն շատ դժուարաւ կրցաւ ազատիլ: Մենտէզ գիտէր որ աս վայրենիները արտաքոյ կարգի զարդասիրութիւն ունին, ուստի իրեն սանտր ու մկրատ մը տալով եւ մազը Սպանիացւոց պէս շտկել սորվեցընելով՝ զինքը շահեցաւ եւ ազատեցաւ:

Եւրբ որ Մենտէզ դարձաւ, բոլորովին ստուգուելով որ իրենց դէմ դաւաճանութիւն կայ, Բարթողիմէոս միտքը դրաւ որ ալ զօրաւոր եղանակաւ մը գործէ: Մակոյկ մը մտաւ, Աերակուայի գետէն վեր մինչեւ Գուիպիանին բնակած տեղը դնաց, տունը մտաւ, Գուիպիանը՝ իրեն կիններովը, որդիներովն ու յիսուսի չափ Հնդիկներով՝ գերի բռնեց, եւ առաւ տարաւ առանց միտ դնելու տեղացւոց ճշին, որոնք գանձեր բերած՝ կ'ուզէին իրենց ցեղապետին փրկանք տալ: Սանքէզ նաւապետը գերիները մակոյկով կը տանէր: Խորամանկ ցեղապետն աղաչեց որ կապանքները քիչ մը թոյլցընեն, եւ քիչ մը ետքը գետը նետուեցաւ ու ջրին տակէն լողալով շուտ մը աներեւոյթ եղաւ: Բարթողիմէոս իրեն թշնամւոյն ինչ եղած ըլլալը չգիտնալով՝ ցեղապետին ձեռքէն առած ոսկի թիթեղներով, պսակներովն ու ոսկւոյ հատերով իր եղբօրը քովն եկաւ: Հնդիկները անտառներուն մէջ ցրուած էին: Բարթողիմէոս կարծեց որ բաւական զանոնք սարսափեցուցած ըլլալով՝ ալ վախնալու բան չունի, մանաւանդ որ հրազէնքներուն անընդդիմանալի զօրութեան վրայ վստահացած էր: Ուստի եւ եղբօրը հետ մէկտեղ՝ մնացողներուն պաշարքը հոգալու ամէն հարկաւոր միջոցներն որոշելէն ետեւ՝ թող տուաւ որ ծովապետն երթայ:

Վայրենիները գաղթախոնդիւրած լրացիւ յը յարձակին :

Հազիւ թէ Սպանիացւոց նաւերը դետին բերնէն անցած էին, անդիէն դառնացած Հնդիկները միտքերնին դրին որ իրենց երկրին վրայ հաստատուն բնակութիւն ունենալու համար եկած օտարականները ջնջեն: Յեղապետին արդէն մակոյկէն փախչելէն ետեւ՝ իրենց մէջը եկած էր: Քանի որ ծովապետին նաւերը նաւահանգստին մէջ կը կենային, ինք պահուրտած կը կենար, բայց երբ որ տեսաւ որ անոնք իր կնկտիքը, տղաքները, հայրենակիցներն ու բարեկամներն առին տարին, ալ կատաղութեանը սահման ու չափ չմնաց: Բոլոր իր հպատակներն ու դրացիները ժողովեց, եւ ամէնքը մէկտեղ Սպանիացւոց տկար տներուն վրայ յարձակեցան: Վայրենիներն ահաւելի ձայներ հանելով՝ տանիքներուն վրայ ելան, եւ սկսան արմաւենիէ շինուած որմերուն ճեղքուածներէն նետեր նետել: Աս առաջին անգամ յարձակելուն՝ եօթը Սպանիացի վիրաւորեցին, եւ մէկ հոգի մ'ալ սպաննեցին. բայց հրացանները, կտրող զէնքերն ու ահագին շան մը խածուածքը Հընդիկները փախչելու ստիպեցին: Բարթողիմէոս տեսաւ որ գաղթականութիւնը մեծ վտանգի մէջ է:

Աս պատերազմին ատեն մակոյկ մը եկաւ, ծովապետին կողմանէ իրեն տեղեկութիւն տալու եւ ջուր առնելու համար: Ծովապետը հակառակ հովերէն ափանց քով արդելուած կեցած էր. բայց Բարթողիմէոսն աս անակնկալ օգնութեան վրայ ուրախանալու ատեն՝ անդիէն մեծ դժբախտութիւն մը պատահեցաւ: Մակոյկը գետէն վեր նաւելու ատեն՝ այնպէս տեղ մը հանդիպեցաւ, ուր որ ջուրը թանձր անտառի մը խիտ ծառերուն մէջէն վազելով, ջրին երեսը իրարու հիւսուած ահագին ճիւղերը՝ նաւուն

յառաջ երթալուն արգելք կը դնէին: Երբ որ մակոյկն աս դժուարին անցքէն պրծելու կը ջանար, մէկէն ի մէկ վայրենիներու ահագին ճիչ ու աղաղակ մը լսուեցաւ. եւ անտառին ափունքներէն թեթեւ ծառակուրներու բազմութիւն մը յարձակելով՝ մակոյկին բոլորախքն առին: Իրենց կատաղութիւնը՝ չափաւորութիւն չէր գիտեր. նետերու կարկուտ մըն է սկսաւ: Տիէկոյ Գրեսդան՝ որ մակոյկին կ'առաջնորդէր՝ նետէ մը զարնուելով՝ ինկաւ. իրեն ընկերները վհատեցան, եւ տասնութիւն հոգիէն հազիւ մէկը միայն լողալով ազատեցաւ. մէկալները բոլոր սպաննուեցան:

Վաղթականութեան մէջ գտնուող Սպանիացիները տխուր յուսահատութիւն մը պաշարեց. ահ ու դողով իրենց գլուխը գալիքին կը սպասէին: Գետն աչքերնուն առջեւ իրենց ընկերներուն կտրած անդամները կը տանէր: Ուղեցին մակոյկնին մօտեւ եւ երթալ գլուխնին եկածը Ալլոմբոսին իմացընել. սակայն ջրին բռնութիւնը թող չէր տար որ նաւ մը տնեն: Մէկալ կողմանէ ալ կը վախնային որ չըլլայ թէ Ալլոմբոս իրենց վիճակը չգիտնալով՝ ելլէ երթայ: Բարթուղիմէոս չէր կրնար ղիրենք կատարեալ հանգարտեցընել, բայց ասչափի մինակ կըրցաւ համոզընել որ իրենց բնակած տեղն ամրացընեն. ասանկ մերկ, անզէն ու պատերազմ չգիտցող մարդկան դէմ քիչ հնարք բաւական էր: Բարթուղիմէոս մակոյկը ցամաք քաշեց, եւ քովը սնտուկներ ու տակառներ շարելով՝ թումբեր շինեց, մուտքին երկու կողմանէ երկու պզտիկ թնդանօթ զետեղեց, եւ այսպէս տեղացիներուն դէմ դնելու պատրաստուեցաւ:

ԹՎ .

Կուլմիսի հոգի: — Գաղութաններուն աղաքաւիտներ:

Օսովապետն ու նաւերուն մէջ եղողները մեծ անձկութեան մէջ մտան, տեսնելով որ ան դացած մակողմը չ'երեւար: Բռնուած Հնդիկներէն շատերը իրենց փակուած տեղէն պրծած, եւ մէկ փարօտխէն աւելի տեղ լողալով՝ ցամաք ելած էին, մնացածներն ալ գերութենէ ազատելու համար՝ չուանի կտորուանքներով իրենք զիրենք խղիւղեցին մեռցուցին: Երբոր Կուլմիս սաստիկ վախի մէջ էր իրեն գաղթականացը վրայ, Պետրոս Լեւոնտմա անունով քաջ նաւապետ մը զինքը անձկութենէն ազատեց: Աս յանդուգն նաւավարը ինքը զինքը ծովը նետեց. եւ ալիքներուն դէմ կռուելով՝ վերջապէս բարեբախտութեամբ ցամաք հասաւ:

Ողորմելի գաղթականները զինքն արտաքոյ կարգի ուրախութեամբ ընդունեցան: Նաւավարներն անոր բոլորտիքը ժողվեցան, ստիպեցին, աղաչեցին որ ծովապետը զիրենք մէկտեղ առնէ եւ աս վայրենեաց մէջ թող չտայ, ուր որ ուրիշ բանի ակնկալութիւն չէին կրնար ունենալ, բայց եթէ խեղճութեանց ու մահուան: Լեւոնտմա բոլոր եղածն իրենցմէ լսելէն ետեւ՝ նորէն ծովը նետուեցաւ, ու նոյն յաջողութեամբ նաւերուն հասաւ: Օսովապետն իրմէ լսած լուրերովը՝ վհատութեան մէջ ինկաւ: Ինն օրէ վեր ալիկոծութիւնը կը տեւէր. անկարելի էր որ նաւերը ցամաք մօտենային. հազիւ թէ ծովուն վրայ կրնային կենալ: Վերջապէս սաստիկ աշխատութեամբ եւ Տիեկոյ Մենտեզին ճարտարութեամբ հնարք մը գտան ցամաք եղող Սպանիացիներն իրենց ամէն ունեցածովը լաստի վրայ դնելով նաւերը փոխադրելու:

Մեծ ձախորդութեանց մէջ ազատութեան ուրախութիւնը՝ վտանգին մեծութենէն կը չափուի:

Նաւաստիք երբ որ մէյ մը նաւերուն մէջ մտան, սկսան աւելի մեծ ուրախութիւն ունենալ՝ քան որչափ որ կ'ունենային թէ որ նոր աշխարհք մը գտած ըլլային: Բայց աս երկայն ու տաժանելի ճամբորդութիւնը՝ վտանգներու եւ դժբախտութիւններու շարք մը պիտի ըլլար: Արլոմբոս տեսաւ որ անկարելի է թէ ան իր նաւերովը նոր երկիրներ գտնելու ետեւէ իյնայ, ուստի եւ հարկէն ստիպուելով ուղեց Սուրբ Դոմինիկոս դառնալ. բայց ճամբան միօրինակ ալէկոծութիւն կը քաշէր: Նոյն ալէկոծութեան մէջ անգամ մը նաւերէն մէկը ալեաց բռնութենէ վարուելով՝ ծովապետին նաւին վրայ եկաւ, իրարու զարնուեցան եւ սաստիկ փնասեցան: Վերջապէս 1503ին Յունիսի 23ին Ս. Դոմինիկոս հասնելու տեղ՝ Ճամայիգա հասան: Արլոմբոս՝ կ'ըսէ թէ նոյն ատեն ամէն մարդ յոգնած ու վհատած էր, խարիսխները կորսուած, եւ նաւերը բոլոր ծակ ծակ եղած էին: Աս վայրենի կղզւոյն վրայ ազատելու ուրիշ միջոց չգտաւ, բայց եթէ նաւերը ցամաք հասնել, որովհետեւ ամէն կողմանէ ջուր առնելով՝ չէին կրնար ծովին երեսը կենալ, եւ կը վախցուէր որ կ'ընկղմին: Ուստի նաւերը ծովուն քով աւազի վրայ քաշել տուաւ, եւ իրարու հետ աղէկ մը կապել տալէն ետեւ՝ ամէն մէկուն երկու ծայրերուն վրայ պզտի խցեր շինել տուաւ, ու հոն որչափ որ կրնար նէ նաւերը քակելով անոնց կտորներովը ինք զինքը կ'ամրացընէր: Պէտք էր ալ ուրախանալ ուրիշ այնչափ վտանգներէն ազատելուն համար: Իբրեւ հրաշք մը կը համարէր որ իր գիւրաբեկ նաւերն այնպէս երկայն ժամանակ այնչափ նաւակոծութեանց ու ամէն տեսակ վտանգներու մէջ հաստատուն մնային:

Ժ.

Խրաչն նաւերսն վնասիլը :

Արամբոս նոյն տեղը ամէն բանի չքաւորութիւն կը կրէր: — Հաւատարիմ Տիէկոյ Մենտէզը իր հնարագէտ ու գործունեայ մաքովը իրենց ուտելիք կը հոգար: Աղզին շատ բաղմամարդ ու բերրի էր: Քաջ Տիէկոն մերձաւոր ցեղապետի մը հետ բարեկամացաւ, եւ իրմէ խոստում առաւ որ իր հպատակներն ամէն օր իրենց ըրած որսէն ու բռնած ձկէն նաւերը բերեն, եւ անոնց տեղ Հնդիկներուն հաճելի բաներ առնեն: Համարձակեցաւ ինք առանձին ցեղէ ցեղ պտրտիլ. կղզւոյն մէջ մինչեւ տասուիրեք մլոն յառաջ գնաց, եւ ամէն մէկ ցեղապետին հետ դաշնագրութիւն ըրաւ: Ինք այսպիսի գործքերու շատ յարմար բնաւորութիւն մ'ունէր, իր յաջողակութիւնը վառվռունութիւնն ու զուարթութիւնը Հնդիկները կը զուարճացընէին: Ցեղապետներէն մէկը իրեն Հընդիկ մը տուաւ՝ որ իր անկողինը կրէ, ուրիշ ցեղապետ մ'ալ ուրիշ Հնդիկ մը տուաւ՝ որպէս զի իրեն հարկաւոր պաշարը տանի: Մենտէզ հետն այսպէս մարդ որսնելով՝ Ճամայիգայի մինչեւ արեւելեան ծայրն հասաւ, հոն երիտասարդ ցեղապետի մը հետ այնպէս սիրով կապուեցան, որ անունին ալ իրարու հետ փոխեցին, որն որ վայրենիներուն մէջ բարեկամութեան ամենէն մեծ ցոյցն էր: Աս ցեղապետն իրեն գեղեցիկ ու հաստատուն ծառակուր մը տուաւ, եւ տեղը՝ մեծ յօժարութեամբ պղնձէ կոնք մը, զգեստ մը ու Տիէկոյին քովը մնացած երկու շապիկներէն մէկն առաւ: Աեց Հնդիկ Մենտէզին հետ աս ծառակրին մէջ մտան, սկսան ծովու վրայէն կղզւոյն չորս կողմը պտրտիլ, եւ իւրաքանչիւր ցեղին տեղն հասած ատեննին՝ կը կենային որ Մենտէզին խնդիրքովը ցեղապետներուն պատրաստած պաշարներն առնեն:

Իրեն դառնալը՝ Սպանիացւոց մեծ ուրախութիւն պատճառեց. որովհետեւ պաշարնին գրեթէ բոլորովին լմննցած էր։ Բայց իր բերած ծառակուրը աղէկ խորհուրդ մը ձգեց դժբախտ ծովապետին մտքին մէջ, որն որ իր հիւանդութեանց ու նեղութեանց մէջ կը մաշէր։ Գիշեր ցորեկ ճամայիգայէն ելլելու միջոց մը կը մտածէր, բայց չէր կրնար գտնել։ Արդ իր քաջասիրտ բարեկամին հասած իրիկունը զինքը մէկդի առնելով, «Ո՛րդեակ, բաւ, միայն դուն եւ ես կ'իմանանք ինչպիսի վտանգի մէջ ըլլանիս։ Մենք շատ քիչուոր ենք, իսկ վայրենիները մեծ բազմութիւն են։ Ասոնք փոփոխամիտ մարդիկ են ու շուտով կը բարկանան։ Պզտիկ գրգռութեամբ մը կրնան վրանիս վառուած նիւթեր նետել ու մեր տէրեւներով շինուած խուղերը սպառել։ Արնան փոքր բանով մը գրգռիլ, եւ ալ մեզի կերակուր չբերել։ — Ի՞նչ կ'ըլլանք մենք ան ատեն։ — Ես ազատութեան միջոց մը մտածեցի։ Պէտք է որ քանի մը քաջ նաւավարներ քու ծառակուրդ մտնեն ու Սպանիական կղզին երթան, զմեզ այսպիսի վտանգաւոր տեղէն ազատելու համար նաւեր բերեն։ Ի՞նչ կ'ըսես,»։

«Տէր. գիտեմ, պատասխանեց Մենտէզ, թէ ինչպիսի վտանգի մէջ ենք, բայց աս ծառակրով մինչեւ Սպանիոյլա երթալն անկարելի է. երկու կղզիներուն մէջ 40 մլն միջոց կայ եւ ծովն ալ նոյն տեղերը միշտ մրդկալից է։ Ո՞վ կը յանդգնի այսպիսի վտանգաւոր գործքի մը ձեռք զարնել,»։

Մենտէզին խօսած ատեն՝ Արլոմբոս մտադրութեամբ մը իրեն կը նայէր, աղաչելու կերպով մը, իբրեւ թէ կ'ուզէր ըսել, Ար տեսնես որ այսպիսի գիւցաղնական յանդգնութիւն մը մտածած ատենս՝ միտքս քեզմէ ուրիշ մէկը չունէի։ — Քիչ մը ետքը Մենտէզ կանչեց. «Տէր. զձեզ ու հոս եղողներն ազատելու հա-

մար՝ ես շատ անգամ ինքը ղինքս վտանգի մէջ դրած եմ: Բայց շատ տեղահայեր կան, որոնք կը սեն թէ փառք ու պարծանք բերող ամէն գործքերը ինծի կը յանձնէք դուք: Ուստի աս անգամ ալ վրաս ունեցած աս ձեր վստահութեան վրայ պիտի նախանձին: Անոր համար վաղը ղերենք ամէնքը ժողովեցէք, առաջարկեցէք իրենց աս արշաւանը, թէ որ յանձն առնող կ'ըլլայ նէ՝ Աստուած իրեն առաջնորդ ըլլայ. իսկ թէ որ ամէնքը կը հրաժարին նէ՝ ես կ'ելլեմ կ'երթամ»,։ Այդմբոսի աշուրները սկսան զուարթանալ:

Արկրորդ օրը ծովապետը զամէնքը ժողովեց ու զօրաւոր եւ շարժիչ եղանակաւ մը աս բանս իրենց առաջարկեց: Բայց բոլոր նաւաստիք մէկէն պոռացին որ խնդրածն անկարելի բան է: Մէկը չհամարձակեցաւ ծառակրի մը վրայ 40 մըն ծով անցնիլ: — Ան ատեն Տիէկոյ Մենտէզ իր խոստման համաձայն ոտք ելաւ: «Տէր, ըսաւ, ես միայն մէկ կեանք ունիմ, բայց պատրաստ եմ քու ծառայութեանդ ու բոլոր աս նաւերուս վրայ եղած քաջ մարդիկնեւուն ազատութեան համար նոյն կեանքը վտանգի մէջ դնել: Աստուծոյ պաշտպանութեան կ'ապաւինիմ, որուն որ փորձը շատ անգամ առած եմ»,։ Թէպէտ եւ աս Այդմբոս ըլլալէքը գիտէր, ի վերայ այս ամենայնի սիրտն արտաքոյ կարգի շարժեցաւ: Փաթթուեցաւ աս քաջասիրտ բարեկամին, եւ շնորհակալ եղաւ:

Քիչ մը վերջը Մենտէզ Օվանտոյին ուղղուած նամակ մ'առնելով ճամբայ ելաւ: Սպանիական կղզիէն նաւ մը պիտի խրկէր զԱյդմբոս առնելու համար, եւ ինք առանց նոյն նաւին դառնալուն սպասելու՝ Սպանիա պիտ'որ երթար: Հետը՝ միայն մէկ սպանիացի ընկեր մ'առաւ, վեց ալ Հնդիկ՝ ծառակուրը կառավարելու համար:

Եւջի փորձը յաջող չգնաց: Նաւահանգստէն
 .քիչ մը հեռու՝ կղզւոյն բնակիչները զինքն, իր ըն-
 կերն ու վեց Հնդիկները բռնեցին, բանտ դրին: Բայց
 ինք յաջողութեամբ կրցաւ փախչիլ. երբոր վայրե-
 նիները վիճակ կը ձգէին աւարը մէջերնին բաժնելու՝
 Մենտէզ իր ծառակուրը մտաւ նաւահանգիստն եկաւ:
 Չիգիացուի թէ ընկերն ինչ եղած է: Սպանիացիք
 չէին կրնար յուսալ որ այսպիսի դիպուածէ մը ե-
 տեւ՝ միտքը դրածը նորէն յառաջ տանիլ ուզէ:
 Բայց Մենտէզ ամենեւին վհատութիւն չունենալով՝
 ուզեց նորէն ճամբայ ելլել, միայն խնդրեց որ զին-
 քը պաշտպանելու համար .քիչ մը տեղ ցամաքէն
 զինաւորեալ մարդիկ մէկտեղ երթան: Աս անգամ
 ուրիշ ծառակուր մ'ալ առած էր, զորն որ Ֆիէս-
 գոյ անունով Ճենովացի քաջ նաւապետ մը կը վա-
 րէր: Նաւաստիներէն քանի մը հոգի ալ ուղեցին
 հետերնին երթալ: Ամէն մէկ ծառակրին մէջ վեց
 Սպանիացի, վեց ալ Հնդիկ կար, ճամբու պարէն
 եւ Սպանիացիներուն համար ալ զէնք: Բարթողի-
 մէոս ալ՝ իրեն զօրքովն անոնց ետեւէն գնաց որչափ
 որ անոնք կղզւոյն ծովեզրներուն քովէն կը նաւէին:
 Երբոր կղզւոյն ծայրն հասան, Մենտէզ ու հետն ե-
 ղողները՝ իրենց հայրենակիցներուն մնաք բարով ը-
 սելէն ետքը՝ քաջասրտութեամբ հեռացան: Բար-
 թողիմէոս արտամութեամբ մը կը նայէր երկու ծա-
 ռակուրներուն ետեւէն, որոնք չորս կողմանէ բաց
 ծովին մէջ նետուած կ'երթային. եւ ան ատեն ետ
 դարձաւ, երբ որ բոլորովին աներեւոյթ եղան: Թէ-
 պէտ ինքը զինքը խաբելու համար կը մտածէր որ
 Հնդիկները շատ անգամ ասանկ ողորմելի նաւակնե-
 րով հեռու տեղուանք երթալու կը յանդգնին. բայց
 մէկալ կողմանէ ալ մտածելով որ իրեն, եղբօրն ու
 հետերնին եղողներուն կեանքը աս վտանգաւոր նաւ-

արկութեան յաջողութենէն կախուած է, ահու
դողի մէջ կ'իյնար:

ԺԸ.

Փորրաւի գլխի գաւելը:

Արամբոս քիչ մը հանգիստ էր, եւ կը յուսար որ
բաները կ'աղէկնան: Ֆիէսգոյին դառնալուն օրերը կը
համրէր, որն որ իր խնդրած նաւը պիտի բերէր:
Բայց իր հաշուած ժամանակը շատոնց անցած էր,
եւ դեռ նաւ չէր երեւար: Ասով ծովապետը սաս-
տիկ անհանգստութեան մէջ ինկաւ: Ար վախնար որ
չըլլայ թէ ծառակուրները կորսուած ըլլան: Այսպի-
սի մտածմունքներով կը մնալէր. իր Աստուծոյ ա-
պաւինութիւնը շատ անգամ զինքը կը քաջալերէր.
բայց ետքը նորէն կը Լքանէր: Նոյն միջոցին յօդա-
ցաւութիւնն ալ սաստկանալով՝ մտատանջութեանց
վրայ մարմնոյ ցաւեր ալ աւելցուց, որով ստիպուե-
ցաւ իր ողորմելի խրճթին մէջ անկողինը մնալ:

Իր մարդիկներէն շատերն ալ հիւանդացան եւ
ամէնքն ալ վհատութեան մէջ ինկան, եւ ծովա-
պետն իրենց ամէն չարեացը պատճառ համարելով՝
սկսան իրեն դէմ տրանջել: Մէջերնէն քառասուն-
ուութը հոգի Փորրաս ըսուած երկու եղբայրներէն
գրգռուելով՝ յայտնապէս ապոտամբեցան: Ա'ուզէին
ծառակուրներով Սպանիա դառնալ: Փորրասեան
եղբարք զիրենք համոզուցած էին որ աս բանը կա-
րելի է, եւ կ'ըսէին ալ որ Ստուգիւ Մենտէզ ու
Ֆիէսգոյ Ս. Դոմինիկոս գացած չեն, հապա ծովա-
պետը զիրենք Սպանիա խաւրած է, արքունեաց հետ
իր բաները շտկելու համար: Նաւաստիք աս անպատ-
շաճ խօսքերուն հաւատացին, եւ որոշուած օրը ա-
մէնքը զինաւորած՝ մէկտեղ ժողվեցան, ու Աստի-
լիա՛, Աստիլիա՛ կը պոռային: Ծովապետը թէպէտ
եւ չէր կրնար ոտքի վրայ կենալ, բայց անկողնէն

ելաւ, եւ եթէ իր հաւատարիմ ծառաները զինքը բազուկներնուն վրայ առած՝ իր խրճիթը չտանէին նէ, անօրէնները ստուգիւ կը զարնէին կը մեռցնէին: Աւերջապէս իրենց ապստամբութեան չհաղորդուող նաւաստիք աս խռովութիւնը դադրեցընելու միջոց մը գտան: Ի՞նչ բանի համար է, ըսին իրենց ընկերներուն, աս աղմուկը. թէ որ բացարձակապէս աս խենթութիւնն ընել կ'ուզէք նէ, ծովապետէն ի՞նչ կ'ուզէք, ծառակուրներու մէջ մտէք դացէք: Ան ատեն Փորըաս սաստիկ ձայնով մը պռռաց. Ես կ'աստիլիա պիտ'որ դառնամ, ո՞վ որ կ'ուզէ նէ՝ թող ետեւէս դայ: Եւ շուտ մը՝ ապստամբները զարհուրելի ձայնով մը կ'աստիլիա, կ'աստիլիա՝ պռռացին, ու զէնքերնին շարժելով՝ ծառակուրները վազեցին: Նոյն ատեն տասը աղէկ ծառակուր կար, զորոնք կոլումբոս գնած էր: Քառասունուութը ապրտամբներն անոնց մէջը նետուեցան, եւ կղզւոյն բոլորտիքը պտըտելով Հնդիկներ կանչեցին, որ գան իրենց թիավարութիւն ընեն: Իրենց չարութիւնն անստիճանի հասցուցին մինչեւ զկոլումբոսը տեղացիներուն իբրեւ բռնաւոր եւ իրենց թշնամի հրատարակեցին, ու յորդորեցին որ զինքը մեռցնեն:

Այրբ որ եզերքէն հեռացան, մակոյկները մփրկալից ծովի մը մէջ մանելով՝ ամէն բոպէ դառնալու վտանգի մէջ էին: Աս վտանգը տեղացւոց պատահէր նէ, անոնք վարժած ըլլալով՝ մակոյկները նորէն կը դարձնէին եւ մէջը կը մանէին. բայց Եւրոպացիք աս ճարտարութիւնը չունէին: Մակոյկները թեթեւցընելու համար՝ նախ ունեցածնին չունեցածնին ու ետքը Հնդիկները ծովը նետեցին. եւ որովհետեւ ցամաքը շատ հեռու էր, աս խեղճերը չէին կրնար լողալով հոն հասնիլ, անոր համար մակոյկները կը դառնային. իսկ Սպանիացիք զանոնք իրենց սրերովը կը վռնատէին: Ասանկով անոնցմէ տասնուութը հո-

գի մեռան: Աս միջոցին՝ մրրիկն ալ վրայ հասնելով՝ ծառակուրները չէին կրնար ծովին դիմանալ. ուստի եւ Փորրաս ստիպուեցաւ առաջարկել որ ցամաք ելլեն: Իր սաստիկ հպարտութիւնը թող չէր տար որ նորէն ծովապետին հնազանդի, անոր համար իրեն ներովը զնաց կղզւոյն ծայրը գեղի մը մէջ հաստատուեցաւ: Անկից իր ընկերները մօտ տեղերը տարածուեցան, եւ երբեմն բռնութեամբ, երբեմն անուշութեամբ իրենց ապրուստը կը հոգային, ու տեղացւոց պատիժ մըն էին:

ԺԲ.

Սու: — Կոլումբոսին՝ Երախար Գրեյլու համար Գրաքաժ հարգը:

Ապստամբներուն երթալէն ետքը՝ Կոլումբոս զինքը հիւանդաց խրճիթը տանել տուաւ, եւ հոն հաւատարիմ մնացած նաւաստիները ժողվելով՝ իրենց հաւատարմութիւնը գովելէն եւ շնորհակալ ըլլալէն ետեւ՝ յորդորեց որ Աստուծոյ ապաւինին, եւ խոստացաւ որ երբոր Սպանիա դառնան նէ՝ իրենց աղէկ հատուցում մ'ընէ: Զիրենք այսպէս մխիթարելէն ու հաստատելէն ետեւ՝ ամիս մը ամէն օր հիւանդներուն այցելութեան կ'երթար. կերակուրնին ալ՝ Հնդիկներուն հետ փոփոխութիւն ընելով՝ կը հոգային: Ասանկով ամէնքը քաջալերուեցան:

Սակայն ժամանակը կ'անցնէր, եւ Մենտեզէն լուր մը չկար: Ծովապետը երբեմն կ'ասկածի կ'երթար որ չըլլայ թէ Օվանտոյ մատնութիւն ընէ: Կը վախնար որ կ'ուզէ զինքն ու իր մարդիկները խրաժնաւորու վրայ մեռցընել: Այսպիսի խորհուրդները իրեն շատ վախ ու դառնութիւն կը բերէին: Եւ թէպէտ շուտ մը աս խորհուրդը մտքէն կը վաւերտէր, բայց երբ որ միտքը կու գար որ ինչ խստութեամբ նոյն կուսակալը ալէկոծութեան ատեն իրենց ապա-

ւինեւրտ տեղ մը տալու զլացած էր, ամէն բան կարելի կ'երեւար:

Ամաց կամաց Հնդիկներն ալ կերակուր բերելէն ձանձրացան: Փորրասին կողմնակցաց արշաւանքներուն շատ բարկացած, եւ նոյն մարդիկներուն խօսքերովը ծովապետին դէմ սաստիկ գրգռուած էին: Այսպէսով Տիւանդ Սպանիացիք ստիպուեցան խորճիթներնէն դուրս ելլել, որպէս զի որս ընեն կամ ձուկ բռնեն եւ պտուղ ժողվեն. բայց աշխատութիւննին պարապ ելաւ, որովհետեւ Հնդիկները նենդութեամբ ամէն պտուղներն եւ սննդեան յարմար բոյսերը յառաջագոյն կը ժողվէին կը վերցընէին: Ասով սաստիկ յուսահատութեան մէջ ինկան: Ծովապետը չէր համարձակեր այնչափ քիչ զօրութեամբ տեղացւոց հետ պատերազմ ընել, եւ իր Տիւանդ մարդիկը վտանգի մէջ ձգել:

Ամենէն մեծ չարեաց պատճառը Հնդիկներուն չարակամութենէն յառաջ կու գար: Այլմեքոսին ճարտարմտութիւնն ասիկա յաղթելու հնարք մը գտաւ: Իր աստղաբաշխական գիտութեամբն իմանալով որ մօտ օրերը լուսնոյ խաւարում պիտ'որ պատահի, իր Հնդիկ թարգմանը վայրենիներուն խաւրեց եւ ըսել տուաւ որ ցեղապետները մէկտեղ ժողվին, որովհետեւ ծովապետն իրենց շատ հարկաւոր բան մը պիտի զըուցէ: — Որոշուած օրը բոլոր ցեղապետները մէկտեղ ժողվեցան. ծովապետն իրենց գնաց, եւ անոնց գէշ վարմունքն երեսնին զարնելով՝ ըսաւ թէ Ինչպէս որ Աստուած զՓորրաս իր ապստամբութեան համար մըրկով ու ալէկոծութեամբ պատժեց, նոյնպէս զձեզ ալ պիտ'որ պատժէ. եւ արդէն աս գիշեր իր բարկութեան նշանը պիտ'որ ցուցնէ, լուսնին լոյսը կամաց կամաց խաւարցընելով: Աս խօսքերն ազդու ձայնով մ'ըսելէն ետեւ՝ զանոնք թողուց գնաց: Երբ որ գիշերը Հնդիկները լուսնոյ խաւարին

իրօք տեսան՝ սկսան դողալ, եւ ծովապետը Աստուծոյ բարեկամ համարելով, անմիջապէս հետերնին կերակուր առած՝ վազեցին եկան, եւ ոտքն իյնալով՝ կ'աղաչէին որ իր Աստուածն հաշտեցընէ: Այլոմբոս իրենց զղջումն ընդունել ձեւացուց, եւ երթամ ձեզի համար աղօթք ընեմ ըսելով՝ իր խրճիթը մտաւ: Երբ որ խաւարումն անցնելու ժամանակը հասաւ, զուարթ երեսով մը դուրս ելաւ, եւ ըսաւ թէ Իմ Աստուածս ձեզի թողութիւն կու տայ, եւ հիմա լուսինն ալ իր առջի պայծառութեանը կը դարձընէ: Խեղճ վայրենիները ասոր վրայ շատ ուրախացան, եւ երբ որ լուսինը քիչ մը ետքը պայծառացաւ նէ՝ մտքերնին դրին որ Այլոմբոս բնութեան վեր մարդ մըն է: Անկէ ետքը Սպանիացիք ամէն տեսակ ուտելիքն առատութեամբ կ'ունենային:

ԺԳ.

Մենքեզին յաջողութիւնը: — Օլանդոյին Բռնաշ ճամբան:

Մենտեղին երթալէն վերջը ութ ամիս անցած էր, եւ Այլոմբոս գրեթէ ալ իրմէ յոյսը կտրած էր: Սակայն աս ճշմարիտ բարեկամն իրեն յանձնուած գործքը հաւատարմութեամբ կատարած էր: Մենտեղ ու Ֆիէսդոյ արտաքոյ կարգի վտանգներ ու աշխատութիւններ, եւ ջրի սով քաշելէն ետքը (որովհետեւ խեղճ թիավարները ծարաւելով բոլոր ջուրը շուտ մը լմնցուցած էին) Սպանիական կղզին հասած էին, բայց դաղթականաց բնակած տեղւոյն հակառակ ծայրը, Ս. Գոմինիկոսէն 120 մղոն հեռու: Ութսուն մղոնի չափ ծովեզերքէն յառաջ երթալէն ետքը ցամաք ելան, ու տեղացիներէն շատ աղէկ ընդունելութիւն գտան: Հոն լսելով որ Օվանտոյ Քսարակուա է, յանդուգն Մենտեղը մինակ՝ անտառներուն մէջէն ոտքով յառաջ գնաց, ու Քսարակուա հասաւ:

(Օվանտոյ՝ Մենտեզին երեսանց աղէկ ընդունելութիւն ըրաւ, ու խոստացաւ Ս. Գոմինիկոս հրաման խրկելու որ երթան ծովապետն առնեն: Բայց շաբթէ շաբաթ թող տալով՝ ամիսներով ուշացուց: Ա՛րսէր թէ Սպանիայէն եկող նաւերը մինչեւ որ չհասնին՝ չեմ կրնար ճամայիգա նաւ խաւրել: Աւերջապէս եօթն ամիս սպասելէն ետքը՝ Մենտեզ անգութ կուսակալէն հրաման առաւ Ս. Գոմինիկոս երթալու, եւ հրաման տանելու որ նաւ մը խաւրեն: Քսարակուայէն մինչեւ Ս. Գոմինիկոս, եօթանասուն միսն աեղ, ոտքով գնաց:

Աս հաւատարիմ մարդն երթալուն պէս, Օվանտոյ արտաքոյ կարգի եւ չմեկնուելու հրաման մը տուաւ: Նաւահանգստէն թեթեւ նաւ մը խաւրեց դէպ ի ճամայիգա, Էսգուպար անունով նաւապետի մը հրամանին տակ, որն որ Ռոլտանին կողմնակից եղող ապստամբներէն մէկն ըլլալով՝ մեռնելու դատապարտուած եւ Պովատելլային գալովն ազատած էր, ուստի եւ ծովապետին անձնական թշնամին էր: Աս Էսգուպարը ծովապետին նամակ մը կը տանէր:

Եւրբ որ ճամայիգայի վրայ եղող Սպանիացիք իրենց ազգէն նաւ մը տեսան, արտաքոյ կարգի ուրախանալով՝ սկսան բարեւել եւ իրարու ազատութեան աւետիս տալ: Նաւը կղզիէն քիչ մը հեռու կեցաւ, եւ մակոյկի մը վար իջեցուց, որն որ խեղճ Սպանիացիներուն մօտիկցաւ: Ասոնք եկողները սաստիկ ուրախութեամբ ընդունեցան. բայց մէջէն ամենեւին մէկը դուրս չելաւ: Էսգուպար՝ առանց խօսք մը ըսելու իրենց քիչ մը գինի, կտոր մը խոզի միս եւ Օվանտոյէն՝ ծովապետին գրուած նամակ մը տուաւ: Ետքը ցամաքէն քիչ մը հեռացաւ, ու փողով մը ըսաւ ծովապետին՝ որ Աուսակալը զիս խաւրած է քու դժբախտութեանցդ վրայ ունեցած ցաւն յայտնելու եւ միանգամայն ծանուցանելու համար թէ

շատ կը ցաւի որ Ս. Գոմինիկոսի մէջ այնչափ մեծ նաւ մը չկայ, որ բոլոր հետք եղողները կարող ըլլայ առնել, բայց կը ջանայ որ որչափ կարելի է նէ՝ շուտ մը յարմար նաւ մը գտնէ եւ խաւրէ: Միանգամայն աս ալ ըսաւ որ Սպանիական կղզւոյն մէջ ծովապետին օգտին համար հաւատարմութեամբ աշխատած են. եւ թէ որ Օվանտոյին պատասխան տալ կ'ուզէ նէ՝ շուտ ընէ, որովհետեւ կուսակալն հրամայած է որ նաւը շուտով ետ դառնայ: Օվանտոյին գրած նամակին մէջն ալ նոյն ցաւակցութիւնն ու նոյն խոստումները կային:

Հարկ եղաւ որ ծովապետն իր բարկութիւնը ծածկէ. ուստի եւ Օվանտոյին թղթին պատասխան տալով՝ կ'աղաչէր որ իրեն նաւ մը խաւրէ, եւ միանգամայն Մենտեզին ու Ֆիէսգոյին դիւցազնական գործքը կ'արդարացընէր, ըսելով որ արտաքոյ կարգի նեղութեանց մէջ ըլլալուն համար՝ ան երկու մարդիկները խաւրած էր: Ար վախնար որ չըլլայ թէ կուսակալն անոնց Սպանիական կղզին գալը արքունեաց հրամանին հակառակ համարի: Բոլոր նամակին մէջ Ալոմֆոս շատ պատուով ու զգուշութեամբ կը վարուէր այնպիսի մարդու մը հետ՝ որն որ իրեն Պովատիլայէն աւելի անգթութիւն կ'ընէր: Երբ որ աս կարճ նամակը գրուեցաւ, Էսգոպար առաւ, եւ առանց ծովապետին հետ ուրիշ խօսք մը խօսելու, առանց ցամաք մարդ մը հանելու, առանց խեղճ նաւաստիներէն մէկը հետն առնելու, առագաստները բացաւ ու գիշերուան մութին ճամբայ ելաւ:

Անոր երթալէն ետեւ՝ Ալոմֆոս ինքը զինքը գոհ եղածի պէս ցուցուց. իր մարդիկներուն ըսաւ որ կուսակալը մինակ մէկ պզտիկ նաւ ունենալով՝ որն որ այնչափ բազմութիւնը չէր կրնար տանիլ, նոյն պզտիկ նաւը՝ պատգամաւորութեան համար խաւ-

րած էր, եւ ուրիշ մեծ նաւ մը կը խոստանար, որն
որ քիչ օրէն պիտ' որ դար: Բայց նաւաստիները ի-
րենց գլխաւորին խօսքերուն չհաւտալով՝ կը մտա-
ծէին որ Արլոմբոս վերջին աստիճանի երեսէ ձգուած
է, եւ իրենք ալ անոր պատճառաւ նոյն տեղերը
պիտի մնան: Ծովապետն ալ իր կողմանէ կը մտա-
ծէր որ Օվանտոյ իր մահը կ'ուզէ, եւ անոր համար
դիտմամբ ութ ամիս զինքը առանց օգնութեան
թողուց. եւ նաւը խրկելուն պատճառն ան էր որ
իմանայ թէ արդեօք մեռած է՝ թէ չէ: Սակայն եւ
այնպէս Արլոմբոս նոյն դէպքն աղէկ առիթ սեպեց
Փորրասն ու իր քովիները հնազանդութեան դար-
ձընելու. մանաւանդ որ իմացած էր թէ մէջերէն
շատերը զղջացած են: Ուստի եւ Սպանիայի կուսա-
կալէն ընդունած խոստումն իրենց իմացուց, եւ
թողութիւն խոստացաւ: Բայց Փորրաս յանդգնու-
թեամբ մերժելէն զատ՝ ուզեց ծովապետին եւ հաւա-
տարիմ մնացողներուն վրայ յարձակում ընել: Ան
ատեն ծովապետն իր եղբայրը վրան քալեցուց: Պա-
տերազմի սկսելէն առաջ Բարթողիմէոս նորէն թողու-
թիւն խոստացաւ, բայց պարապ տեղ: Առիւը շատ
քիչ տեւեց: Փորրաս Բարթողիմէոսին ձեռքը դերի
ինկաւ: Ապստամբները փախան, եւ երկրորդ օրը հնա-
զանդութեան թուղթ մը խաւրեցին: Ծովապետն
անոնց թողութիւն տուաւ, բայց իր նաւերուն մէջ
առնել չուզեց, վախնալով որ չըլլայ թէ անոնց ու
իր նաւաստիներուն մէջ կռիւ մը ծագի: Անոնց աղէկ
մեծ մը տուաւ, որպէս զի անոր հրամանին տակ ուրիշ
տեղ մը կենան:

ԺԳ.

Արևմտեան ազատիւն — Ս. Գոմինիկոս երեւելը: — Սպանիական
իշխանի լիճակը:

Եւրոպայի երթալէն վերջը խեղճ Սպանիացի-
ները դեռ երկայն ատեն սպասելէն ետեւ՝ օր մը
յանկարծ տեսան որ երկու սպանիացի նաւ լեցուն
առագաստներով դէպ իրենց կու գային: Ասոր վրայ
որչափ ուրախացած ըլլալին ինք իրմէ կրնայ իմա-
ցուիլ: Սկսան իրարու փաթթուիլ, ամէն անցած
խռովութիւնները մոռցան, եւ նոր եկողներուն գիրկը
նետուելով՝ զանոնք իրենց բարեկամն ու ազատիչը
կը կանչէին: Մեծ ուրախութեամբ թող տուին
(1504ին, Յունիսի 28ին) ան կղզին՝ ուր որ այնչափ ան-
գամ կարծած էին թէ առանձին առանց օգնութեան
ու ամէն մարդիկներէն մոռցուած՝ պիտ'որ մեռնին:
Ա'ըսեն թէ տեղացիք ալ անոնց երթալը տեսնելով
լացած ըլլան: Աս ցաւը անտարակոյս ծովապետէն
բաժնուելուն համար էր, որուն վրայ լուսնոյ խաւար-
ման օրէն վեր մեծ գաղափար մ'ունեցած էին:

Սպանիացիք մէկուկէս ամսուան ճամբորդու-
թեամբ Ս. Գոմինիկոս հասան (Օգոստոսի 13ին):
Օվանտոն՝ ծովապետին անուան ու աստիճանին վայ-
լած պատուով ու յարգութեամբ ընդունեցաւ զին-
քը, եւ ասով իբրեւ թէ զինքն այնչափ ատեն ան-
գթութեամբ թողուլն ուզեց մոռցընել տալ: Բայց
թող չտուաւ որ ծովապետն իշխանութիւն մը բա-
նեցընէ. մինչեւ նաեւ իր նաւաստիներուն վրայ ու-
նեցած իրաւանցն ալ ուզեց խառնուիլ: Ըրած ար-
դար բողբոմանցը՝ միայն քաղաքավարական ծիծաղով
պատասխան կու տար: Եւ թէպէտ Փորրասը ձեռքէն
առաւ, բայց չհամարձակեցաւ ազատ ընել կամ ինք
դատել, հապա բաւ թէ Պէտք է Սպանիա խաւրել:

Սպանիական կղզւոյն մէջ ամէն բան Արլոմբոսին
մեծ ցաւ կը պատճառէր. իր իշխանութիւնն ուրի-

շին ձեռքը կը տեսներ, իր անուան ու արժանաւորութեան վայլած վստահութիւնը՝ ցուրտ քաղաքավարութեան մը փոխուած էր. իր անձնական գործքերը դէշ վիճակի մէջ էին, բայց ամենէն աւելի գաղթականութեան ողորմելութիւնը իր սիրտը կը վիրաւորէր։ Ար տեսներ որ կղզեցիները կը թելու եւ դարձնելու համար ունեցած խորհուրդներն ու մտածած կարգերը տակն ու վրայ եղած էին. բոլոր կղզին արեան մէջ թաթխուած էր. բարի քահանաները՝ Աւետարանին ճշմարիտ առաքեալները կ'ողբային, տեսնելով որ իրենց գործքն սկսելէն յառաջ աւրուած էր։ Սպանիացիներն ատելի եղած էին։ Հնդիկներէն շատերը սպաննուած, մնացածներն ալ բռնութեան տակ ճնշուած։ Ան հայրական կառավարութեան տեղ՝ զորն որ ծովապետն իսկզբան ուղած էր դնել, Օվանտոյ՝ կարգ դնելու պատրուակով՝ անգլիացիներէ ու իսպանացիներէ ուրիշ բան չէր ըներ։

Հոստեղս Օվանտոյին ատենը կղզւոյն մէջ պատահածները համառօտիւ մը կը դնենք։ Հնդիկները՝ որովհետեւ Եղիսաբէթ թագուհւոյն հրամանաւ ազատ հրատարակուած էին, չէին ուզեր հանքերը բանիլ։ Օվանտոյ հրամանն առաւ որ զանոնք չափաւոր եղանակաւ մը աշխատեցնէ, առատ վարձք տալով, եւ հետերնին շատ քաղցրութեամբ վարուելով, միանգամայն ցեղապետներուն՝ մեծարանք ու հպատակներուն՝ եղբայրական սէր ցուցնելով, որպէս զի ճշմարիտ կրօնքի դառնալու ճամբայ բացուի։ Աս էր թագուհւոյն հրամանը. տեսնենք հիմա թէ ինչպէս կատարուեցաւ։

Սպանիացիք Հնդիկներն իրենց ծառայութեանց կը գործածէին. եւ տուած վարձքերնին ոչինչ բան մըն էր։ Արօնքի վարդապետութիւն սովորեցնելը բոլորովին մէկդի թող կու տային, եւ մկրտելով ամէն բան կը լմնեցնէին։ Զանոնք տղոցմով կնկտոցմով

Հեռու տեղեր կը խաւրէին, եւ ով որ քիչ մը ա-
տեն կը հանգչէր, ծեծի տակ ոսկրները կը կոտրէին :
Կերակրոյ տեղ միայն կտոր մը արմատի ալիւրէ շի-
նուած հաց կու տային . խեղճերը շատ անգամ ա-
նօթութենէ անանկ կը նեղուէին , որ կը ստիպուէին
Սպանիացւոց սեղանէն ինկած ոսկրները կրծել . եւ
երբեմն ալ նոյն ոսկրները երկու քարի մէջ ծեծե-
լով՝ փոշին հացերնուն վրայ կը ցանէին եւ անանկ
կ'ուտէին : Աս դանդաղ ու տկար մարդիկներուն
վրայ դրուած աշխատութիւնները՝ անանկ սաստիկ
էին որ եւ ոչ զօրաւոր մարդիկ կրնային դիմանալ : Թէ
որ ալ չկրնալով դիմանալ՝ անտառները փախչէին ,
Սպանիացիք անասուն որսալու պէս վրանին կ'երթային
ու իրենց անհնազանդութեան համեմատ կը պատ-
ժէին : — Ութ ամիս միօրինակ հեռու տեղեր հանք
հանելու պիտ'որ աշխատէին : Շատերը չկրնալով դի-
մանալ կը մեռնէին . իսկ տեղերնին դարձողներուն
վրան զօրութիւն մնացած չէր ըլլար . շատերն ալ
ճամբան կը մեռնէին , որովհետեւ այնպէս յոգնած
տկարացած՝ երկայն ճամբուն չէին կրնար դիմանալ :
Շատերը տեսայ, կ'ըսէ Լաս Քազաս , որ ճամբուն
վրայ ինկած մեռած էին , ոմանք շնչասպառ եղած
ծառերուն տակը կը մնային , ոմանք ալ մահուան
դուռը հասած՝ տկար ձայնով մը Անօթի' եմ, Ա-
նօթի' եմ կը պոռային : Շատերը տեսայ , որոնց ու-
սերուն միսը աս սաստիկ ու անտանելի ծառայու-
թենէն պատուտած էր , ու ոսկրնին կ'երեւար :

Քսարակուայի գեղեցիկ դաշտերուն վրայ Անա-
դոանային հպատակներն ալ աս վիշտերը կը քաշէին :
Ասոնց ցեղապետները՝ զիրենք չարչարող Սպանիա-
ցւոց հետ քանի մը անգամ կռիւ ըրին : Ասկից Օ-
վանտոյ միտքը դրաւ որ Անագոանան ալ կ'ուզէ
ապստամբիլ : Աւանց ասոր ստուգութիւնը փնտռե-
լով՝ ելաւ զօրքով Քսարակուայ գնաց , իբրեւ թէ

Հարկ ժողովելու համար կ'երթայ: Ասիկա ան միջոցին էր երբ որ Տիէկոյ Մենտէզ եկաւ իրմէ խնդրելու որ զկողմֆոս ազատէ. Մենտէզ աչքովը տեսաւ քսարակուա եղածները: Անագոանա Սպանիացւոց ամենեւին անհաւատարմութիւն մ'ըրած չէր. միշտ կը ջանար ձեռքէն եկած օգնութիւնն անոնց ընելու, եւ թէպէտ անգթութիւննին կը տեսնէր, ի վերայ այսր ամենայնի անոնց քաղաքականութեան առաւելութեան համար միշտ զիրենք մեծ կը համարէր: Երբ որ Օվանտոյին զօրքով ան կողմերը դալն իմացաւ, կարծեց որ իրեն հետ բարեկամութիւն հաստատելու համար կու գայ, ինչպէս որ առաջ ծովապետին եղբայրը՝ Բարթոլիմէոս եկած էր: Ուստի եւ բոլոր իր տալն եղած ու սահմանակից տեղերուն ցեղապետները ժողովեց, եւ իր հպատակներէն մեծ խումբ մը հետն առած՝ կուսակալին դիմացը դնաց, եւ աս հանդիսով զՕվանտոն իր տունը տարաւ: Շատ օրեր զանազան խաղեր խաղցրնել ու պար բռնել կու տար, եւ ամէն եղանակաւ ջանաց որ իր սէրն ու մեծարանքը ճերմակ մարդիկներուն ցուցրնէ:

Աս եղանակաւ ատեն մը Անագոանա զԲարթոլիմէոսը զարմացուցած ու անկէ պատիւ գտած էր, եւ նոյն ժամանակէն ի վեր ամենեւին իր վարմունքն ու հաւատարմութիւնը չէր փոխած: Բայց Օվանտոյ միշտ կասկածի մէջ էր, եւ աս տեսածներն ամենեւին սիրտը չշարժեցին: Թէպէտ եւ իր կասկածը հաստատուն պատճառ մը չունէր, բայց միշտ կը կարծէր որ անիկա իր ու բոլոր Սպանիացւոց մահուան կը բաղձայ: Աս երեւակայական չարեաց առջեւն առնելու՝ իր անգթութիւնն ուրիշ ճար մը չգտաւ, բայց եթէ զանոնք սպաննել. ուր որ եթէ իր երեւակայած դաւն ստոյգ ալ ըլլար՝ խափանելը շատ դիւրին էր. որովհետեւ փորձը յայտնի ցու-

ցուցած էր թէ երկաթով պատած Սպանիացիներուն
որչափ դիւրին էր իրենց ձիերովը, շներովը, սրերովն
ու հրազէններովը՝ մերկ ու առանց զէնքի Հնդիկներն
յաղթելը:

Օվանտոյ իր վախճանին հասնելու համար ուղեց
նենգութիւն մը բանեցընել, որն որ իր անուան
արտաքոյ կարգի մեծ նախատինք բերաւ: Անագոա-
նային ըսաւ որ ես քեզի սպանիական մեծ հան-
դէս մ'ընեմ: Հնդիկները շատ սիրով կը տեսնէին աս
տեսակ հանդէսները, որոնց մէջը աղէկ վարժած ձի-
եր, եւ փառաւոր հագուած ձիաւորներ շատ դժուա-
րին կռիւներ ու խաղեր կը ձեւացընէին: Ոսկին,
ձիերու աղուոր ծածկոցներն ու փայլուն զէնքերը
շատ կը զմայլեցընէին զցեղապետները, որոնք Անա-
գոանային եւ անոր բոլոր ընտանիքովը մէկտեղ ժող-
վուած էին աս խաղերը տեսնելու համար:

Հանդիսին օրը առտուանց ձիաւորներն եկան
դաշտի մը վըայ ժողվուեցան պատշգամի մը առջեւ՝
ուսկից որ Հնդիկներուն գլխաւորները հանդէսը պի-
տի տեսնէին: Ցեղապետներն ազաչեցին որ խաղը
ոկսի: Օվանտոյ նշանը տուաւ. բայց ձիաւորները
խաղի սկսելու տեղ՝ պատշգամը պաշարեցին, բոլոր
ցեղապետները բռնեցին, եւ իրենց թագուհւոյն հետ
մէկտեղ գերի ըրին: Անգութ Օվանտոն բոլոր ցե-
ղապետները քննութեան տակ ձգեց, եւ սաստիկ
տանջանքներ տալով՝ իր ուզածն անոնց բերնէն ա-
ռաւ: Ասկէ ետքը հրամայեց որ զիրենք պատշգամին
սիւներուն կապեն ու կրակ տան. եւ այսպէս ամէնն
ալ բոցերու մէջ այրեցան: Նոյն ժամանակը հանդէ-
սը տեսնելու համար եկած Քսարակուայի բնակիչ-
ներն ալ սաստիկ անգութութեամբ ջարդուեցան: Սպա-
նիացիք ան աստիճանի կատղած էին որ ամենեւին
մարդու չխնայեցին. մէջերնէն քանի մը հօգի ուղե-
ցին մէկ երկու տղաք ազատել. բայց կատաղի ըն-

կերներնին զանոնք իրենց պաշտպաններուն ձիերուն գաւակին վրայ սպաննեցին: Քանի մը հոգի փախչելով՝ ծովեզերքն եկած եւ ծառակուրներու մէջ մանելով մօտ կղզի մը դացած էին, անոնց ալ ետեւէն գացին ու դերի բռնեցին:

Իսկ զԱնագոանան՝ որն իր առատաձեռնութեան, բարեբարոյութեան ու ճարտարմտութեան համար Հայդիի պատմութեանը մէջ մասնաւոր կերպով մը կը յիշուի, առին Ս. Գոմինիկոս բերին, եւ տանջանքներու մէջ իր հպատակներուն բերնէն առնուած խօզերուն համեմատ դատելով՝ դատապարտեցին ու դազանասիրտ Սպանիացւոց աչքին առջեւը կախեցին: Իր ազգականներէն մէկն ալ՝ որն որ փախած էր, անտառներու մէջ բռնուեցաւ, եւ նոյնպէս դատապարտուելով կախուեցաւ:

Ահաւասիկ աս զարհուրելի արշաւանքին համար Օվանտոյ զՔրիստափոր Կոլումբոսը ճամայիգա կղզւոյն վրայ այնչափ ատեն թողուցած էր: Աս գեղեցիկ երկիրը՝ զորն որ բնութիւնն իր ամէն պարգեւներովը զարդարած, եւ պարզամիտ ու անմիաս բնակիչներով լեցուցած էր, Օվանտոյին ձեռքը աս խեղճութեան հասաւ: Եղիսաբէթ Թագուհին հիւանդ ու մեռնելու անկողնոյն վրայ Սպանիոյ կղզւոյն մէջ եղած աս խեղճութիւնները լսելով՝ շատ բարկացաւ: Անագոանա իշխանուհւոյն մահուան վրայ լացաւ, զորն որ Կոլումբոսին պատմութիւններն իրեն շատ սիրելի բրած էին. եւ մեռնելուն մօտ Թագաւորէն պահանջեց որ անմիջապէս Օվանտոն ետ կանչէ: Նաեւ մեծ տհաճութիւն ցուցուցած էր՝ կուսակալին զԿոլումբոս ալէկոծութեան ատեն Ս. Գոմինիկոսի նաւահանգիստը չընդունելուն վրայ:

ԺԵ.

Աղափռոյն Սպանիա դարձաւ:

Նոյվապետը 1504ին Սեպտեմբերի 12ին ճամբայ ելաւ Սպանիա դառնալու: Կարծես թէ աս չորրորդ դժբախտ ճամբորդութեան սկիզբէն մինչեւ վերջը հարկ եղած էր ամէն ցաւերու դէմ կռուիլ: Հիւանդութիւնը բոպէ մը հանգիստ չէր թողուր, ալեկոծութիւնն անպակաս էր, որով քանի մը անգամ իր նաւերը վնասեցան. պղտիկ կայմերէն մէկը եւ մէջտեղի մեծ կայմը ետեւէ ետեւ կոտորեցան: Երբ որ նաւահանգիստ հասաւ, զինքը Սեւիլլա տանել տուաւ: Հոն լսեց որ թագուհին ծանր հիւանդ էր. ասոր վրայ շատ ցաւեցաւ, որովհետեւ զեղիսաբէթ իբրեւ իր բարերարը շատ կը սիրէր, եւ միայն անկէ արդարութիւն ու պաշտպանութիւն կը սպասէր: Իր որդւոյն գրած թղթերէն մէկուն մէջը այսպէս կ'ըսէ. Աստուած մեր թագուհւոյն առողջութիւն տայ. վասն զի ինք միայն կրնայ խառնաշփոթ եղած բաները կարգի դնել:

Իրօք ալ բոլոր իր գործքերը մեծ խառնակութեան մէջ էին. իր մուտքերը չէին տար, իր մարդիկներուն հատուցում ընել չէին ուզեր: Հիւանդութիւնը թող չէր տար որ ինք անձամբ արքունիքն երթայ. եւ իր Տիէկոյ որդին՝ որն որ իր տեղը պիտի գործէր, Փերդինանդոսին յապաղութիւններէն կը վհատէր: Գուցէ ոմանց աս Ալոմբրոսին խեղճութեան պատմութիւնն անստոյգ երեւայ: Բայց ահաւասիկ ինք իր որդւոյն այսպէս կը գրէ: Իմ եկամուտներէս ամենեւին բան մ'ընդունած չունիմ, ու փոխով կ'ապրիմ: Քսան տարի այնչափ աշխատութիւններով ու վտանգներով ըրած ծառայութենէս շատ քիչ շահ ունեցայ, որովհետեւ Սպանիայի մէջ գլուխս դնելու տեղ մը չունիմ: Թէ որ կերակուր ուտել կամ քնանալ ուզեմ, պէտք է որ պանդոկ երթամ, եւ հոն

ալ շատ անգամ վճարելու ստակ չեմ ունենար: Իր ընկերներն ալ նոյն խեղճութեան մէջն էին: Այլումբոս՝ իրենց վարձքն ուշացրնելուն համար բողոքելով, այսպէս կը գրէ. Իրենք աղքատ մարդիկ են, եւ երեք տարի է որ իրենց բնակարանը թող տուած են. հազարաւոր վտանգներ կրեցին, եւ արտաքոյ կարգի լուրեր բերին, որոնց համար թագաւորն ու թագուհին Աստուծոյ մեծ շնորհակալութիւն պէտք են մատուցանել:

Այսպէս ինք իրաւունքը խնդրելու եւ ինքը ղինքը պաշտպանելու եւ ապերախտութեան դէմ կռուելու զբաղած ատեն՝ թագուհին մեռաւ: Աս կողուստն իրեն մեծ ցաւ պատճառեց, որովհետեւ անոր մեռնելովն իր մէկհատիկ պաշտպանը կորսնցուց: Փերդինանդոս թագաւորը՝ որ միայն իր շահը կը փնտռէր, տեսնելով որ Այլումբոսին մահը մօտ է եւ անկէ ետեւ իրեն օգուտ մը չի կրնար ունենալ, ամենեւին հոգ չէր տաներ. մանաւանդ որ մտքին մէջ անոր դէմ միշտ կասկած ունենալով՝ իշխանութիւն մը տալ չէր ուզեր: Ամենեւին հոգ չունեցաւ գոնէ անոր կենաց վերջին օրերը քիչ մը մխիթարելու: Ծովապետին բարեկամներուն, եղբարցն ու ազգականներուն մեծամեծ խոստումներ կ'ընէր, բայց ամենեւին չէր կատարեր: Այլումբոս ալ այնչափ անգամ բողոքելէն ձանձրացած՝ այսպէս կը գրէ. Ա'երեւայ որ թագաւորը պատշաճ չի սեպեր իրմէ ու թագուհիէն ընդունած խոստմունքներս կատարել. իր կամացը դէմ դնելը՝ հովի դէմ կռուիլ է: Ես ինչ որ պէտք էր ընել նէ՛ ըրի. մնացածն Աստուծոյ կը թողում, որն որ իմ ամէն կարօտութիւններուս մէջ ինծի օգնական եղած է:

Աս ապերախտութիւնն իր մահը շուտցուց: Այլումբոսի ցաւերը սաստկացան. իմացաւ որ հիւանդութիւնն անբժշկելի է եւ թէ աշխարհքիս վրայ

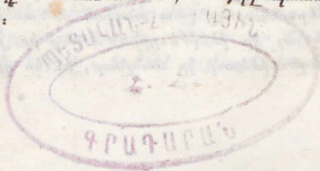
ամէն բան իրեն համար վերջացած է : Իր հոգին մահն ընդունելու պատրաստեց : Աւերջին օրերը բոլոր իր կենաց ընթացքին նկարագիրն էին . բոլոր կենաց մէջ ցուցուցած վստահութիւնը , պարտքերը կատարելու ճշդութիւնը , համեստութիւնը եւ արիութիւնը մահուան ժամանակն ալ ունէր : Իր կտակին վրայ քանի մը բան ալ աւելցուց . ան ամէն մարդիկները՝ որոնց որ պարտք մ'ունէր՝ նշանակեց , թէպէտ եւ շատ քիչ ալ եղած ըլլար : Իր բարեկամներուն ու իր որդւոցը Տիէկոյին ու Փերդինանդոսին մնաք բարով ըսաւ : Շատ խոնարհութեամբ մեղքերը խոստովանեցաւ , կատարեալ հաւատքով սուրբ խորհուրդներն ընդունեցաւ , եւ «Տէր , ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի իմ , ըսելով , հոգին աւանդեց 1506ին , Մայիսի 20ին 65 տարւան :

Բոլոր իր կենացը մէջ իր հոգւոյն ու իր բախտին հոգը Աստուծոյ ձեռքը յանձնած էր . Աստուած ալ իր բախտը շատ մեծ ըրաւ : Իր կրածները՝ պէտք չեն իր ըրածները մոռցնել տալ . ինք հասարակ նաւավար մը եւ հասարակ ծնողաց որդի ըլլալով՝ իր խելքովը կրցաւ ծովէն անդին նոր երկիր մը գտնել , ծովապետի ու փոխարքայի աստիճան բարձրացաւ : Իր մահուրնէ ետքը ընտանիքն ան պատիւներն ընդունեցաւ՝ զորոնք իր կենդանութեան ատեն իրեն զլացած էին : Իր աղէկ վարմունքը՝ ամենէն երեւելի մարդիկներուն մէջ իրեն միշտ պատուական տեղ մը կը սահմանէ : Թէ որ Հնդիկներուն հետ քանի մը առիթներու մէջ խստութեամբ վարուելովն ու իրենք գերիի պէս ծախելու խորհուրդ տալովը սխալեցաւ նէ , անոնք պէտք չէ այնչափ իրեն տալ , որչափ իր ժամանակին եւ գտնուած պարագաներուն՝ որոնք շատ անգամ մեծամեծ յանցանքներն ալ կը թելթելցընեն : Ինք իր յանցանքները անկեղծութեամբ կը ճանչնար , եւ կը զրուցէր որ ը-

րած սխալմունքները՝ իր տկարութենէն եւ գիտութեան պակասութենէն էր, չէ թէ սրտին չարութենէ՝ որն որ միշտ բարի եղաւ, եւ միշտ բարին խնդրեց։ Իր գործքը դեռ կեցած է, եւ միշտ պիտի կենայ. գրեթէ բոլոր Ամերիկան քրիստոնեայ ու քաղաքականութեամբ ծաղկած է։ Թէ որ Սպանիացւոց անգլիացիութիւնը՝ Նոր երկրին մէջ իրենց առաջին բնակութիւնները արեան հեղեղներով ողողեց նէ, աս չարեաց պատճառը մարդուս կիրքն է, եւ դժբախտութեամբ ամէն յաղթութեանց ու ասպատակութեանց պատմութեան մէջ նոյն չարիքը շատ կամ քիչ կը գտնուի։ Կոլոմբոս Ամերիկան դառնելու պարծանքն ունի, բայց անկէ հետեւած չարիքներն ամենեւին իրմէ պատճառած չեն։

Կարծես թէ աս մեծ մարդուն մեռնելովը մարդիկներէն կրած անիրաւութիւններն ալ դադրեցան։ Մարմինը՝ փառաւոր յուղարկաւորութեան հանդէս մը ընելէն ետքը՝ Սեւիլայէն Վալլատոլիտ տարին, Վալլատոլիտէն Ս. Դոմինիկոս, անկից ալ Գուպա, ուր որ մինչեւ հիմա կեցած է։ — Փերդինանդոսին հրամանաւը, դերեղմանին վրայ աս տապանագիրը դրուեցաւ։ Կաստիլիայի ու Լէոնի (թագաւորութեան) համար Կոլոմբոս Նոր Աշխարհք մը գտաւ։

Բարթողիմէոս եղբայրը ծովապետին մահունէն ետեւ շատ չապրեցաւ։ Իսկ Տիէկոյ Կոլոմբոս՝ ծովապետին որդին չորս տարի վերջը փոխաբքայի պատուով Ս. Դոմինիկոս խրկուեցաւ։ Սպանիայի արքունեաց ամենէն երեւելի իշխանը՝ Ալֆայի դքսին աջկան հետ կարգուած էր։ Իսկ երկրորդ որդին Փերդինանդոս ինք զինքն ուսման տուաւ, եւ հօրը պատմութիւնը գրեց։

Յ Ա Ն Կ

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ ՈՒԹԻՒՆ

Ա. Լուսիտանացւոց՝ ծովով Հնդկաստան ճամբայ դառնելու համար ըրած զանազան ջանքեր	1
Բ. Կոլումբոսին առաջին տարիները	3
Գ. Կոլումբոսի Լուսիտանիա մնացած ժամանակը	5
Դ. Տերութիւններու հետ ըրած առջի փորձերը	7
Ե. Կոլումբոսի՝ վանքին մէջ բնակած ժամանակը	9
Զ. Սպանիայի արքունիքը	13
Է. Սպանիայի արքունեաց մէջ ըրածները	16
Ը. Բերէսին ըրածները	19
Թ. Կոլումբոսին առաջարկութիւնը դարձեալ կը մերժուի	21
Ժ. Կոլումբոս ետ կը կանչուի	23
ԺԱ. Կոլումբոս՝ Եղիսաբէթին ու Փերդինանդոսին առջեւը կ'ելէ	25

Ա. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. Սպանիայէն ելլելը	27
Բ. Նաւաստեաց ապստամբութիւնը	31
Գ. Երկիր գտնելին	35
Դ. Կուանահանի կամ Սուրբ Փրկիչ	36
Ե. Կղզւոյն քննութիւնը	40
Զ. Փեռնանդին եւ Սոյամեդոյ կղզիները	42
Է. Գուպա կղզի	46
Ը. Հայդի կամ Սպանիական կղզի	49
Թ. Կոլումբոս Իսթանիոլա կղզին մնալու կը ստիպուի	53
Ժ. Դժբախտութիւն	56
ԺԱ. Տեղապետին բարերարութիւնը	57
ԺԲ. Սպանիական կղզւոյն վրայ շինուած ամրոցը	60
ԺԳ. Կղզիէն կ'ելէ	63
ԺԴ. Բինդային դառնալը: — Մրրիկ	65
ԺԵ. Սուրբ Մարիամայ կղզին	69
ԺԶ. Լուսիտանիայի մէջ գտած ընդունելութիւնը	71
ԺԷ. Սպանիա հասնիլը	73
ԺԸ. Կոլումբոսի փառաւորութիւնը	75
ԺԹ. Պարչելլոնա կենալը	80

Բ. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. Նոր երկիրներ կը գտնուին: — Գարայիպներ	85
Բ. Գարայիպներու հետ կը կռուին	92
Գ. Իսթանիոլա կը հասնին	95
Դ. Ամրոցը կործանուած կը գտնէ	97
Ե. Գաղթականներուն դժբախտութիւնը	102
Զ. Կոլումբոս Կուադանակարիին հետ կը տեսնուի: — Սպանիացւոց անվստահութիւնը: — Գաղալինա	106

Է. Նոր աշխարհքին մէջ շինուած առաջին քաղաքը . . .	109
Ը. Չոր խորհուրդ: — Ճամբորդութիւն: — Նոր ամբոց . . .	112
Թ. Կոլոմբոս Եղիսաբէթ քաղաքը կը դառնայ . . .	116
Ժ. Կոլոմբոս շատ նեղութեամբ Անտիլեան կղզեաց քովերէն կը նաւարկէ . . .	118
ԺԱ. Նաւերը կը ստիպուին Ճամայիգա կղզւոյն եզերքը պտըտիլ . . .	125
ԺԲ. Բարթոլոմէոս Կոլոմբոս . . .	128
ԺԳ. Կոլոմբոսին դառնալու ատեն՝ կղզւոյն գտնուած վիճակը . . .	129
ԺԴ. Առաջին պատերազմ . . .	134
ԺԵ. Կոլոմբոսի թշնամեաց դարանքները: — Ծովապետն Սպանիա կ'երթայ . . .	140

Գ. ԵՒ Դ. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ամերիկայի ցամաք երկրին գիւտը . . .	145
Բ. Հայդիի կառավարութիւնը . . .	149
Գ. Պովատիլա . . .	155
Դ. Կոլոմբոսի արդարանալը . . .	162
Ե. Կոլոմբոսին թող չեն տար որ Ս. Դոմինիկոսի նաւահանգիստը մտնէ . . .	166
Զ. Չարմանալի դիպուած մը: — Կոլոմբոս Տարիէնի ծովածոցը կը գտնէ . . .	169
Է. Կոլոմբոս Վերակուա կ'ելլէ: . . .	172
Ը. Վայրենիները գաղթականներուն վրայ կը յարձակին . . .	177
Թ. Կոլոմբոսի հոգը: — Գաղթականներուն ազատութիւնը . . .	179
Ժ. Խրած նաւերուն վիճակը . . .	181
ԺԱ. Փորրասին գլուխ քաշելը . . .	185
ԺԲ. Սով: — Կոլոմբոսին՝ կերակուր գտնելու համար մտածած հնարքը . . .	187
ԺԳ. Մենտեղին յաջողութիւնը: — Օվանտոյին բռնած ճամբան . . .	189
ԺԴ. Կոլոմբոսին ազատիլն ու Ս. Դոմինիկոս երթալը: — Սպանիական կղզւոյն վիճակը . . .	193
ԺԵ. Կոլոմբոսին Սպանիա դառնալը . . .	199

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՋԲՕՍԱԼԻ
ՄԵՏԵՆԵԳԻՐԵՆԻՆ

Բ. Դ. ՈՒ Ջ. ՏԵՏՐԵՆԵՐԸ